

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

VÝVOJ PRÓZ ARNOŠTA LUSTIGA

The Development of Arnošt Lustig's Prose

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Josef Peterka, CSc.

Vypracovala: Lenka Marková

Obor studia: ČJ – D

Typ studia: prezenční

Adresa: Klementice 17, 675 03 Budišov

Rok dokončení: 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Praha

10. 4. 2010

Poděkování

Děkuji panu doktorovi Josefu Peterkovi za odborné vedení diplomové práce, za vstřícný přístup a nepostradatelné rady, které mi poskytoval po dobu jejího vypracovávání.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze práce je identická s její tištěnou podobou.

Praha

10. 4. 2010

Obsah

Obsah.....	1
Úvod.....	3
1. Poetika Arnošta Lustiga.....	4
1. 1. Inspirace.....	4
1. 2. Dobový kontext	6
1. 3. Monotematicnost	9
1. 4. Hrdinové	10
1. 5. Kontrast	13
1. 6. Víra v člověka.....	14
1. 7. Shrnutí	15
2. Noc a naděje.....	16
2. 1. Návrat	17
2. 1. 1. Sám a spolu.....	18
2. 1. 2. Psychologické prohloubení	19
2. 1. 3. Vina	21
2. 1. 4. Drsnost.....	23
2. 1. 5. Motiv krysy	25
2. 1. 6. Přežít.....	26
2. 2. Růžová ulice	27
2. 2. 1. Fanatismus	28
2. 2. 2. Postavy	31
2. 2. 3. Židé.....	35
2. 3. Děti	37
2. 3. 1. Zábava	37
2. 3. 2. Vztahy.....	39
2. 4. Morální výchova.....	40
2. 4. 1. Holky	41
2. 4. 2. Přátelství	42
2. 4. 3. Box	45
2. 4. 4. Lágr očima dětí.....	47
2. 5. Štěpán a Anna.....	49
2. 5. 1. Kontrast	49
2. 6. Modravé plameny	52
2. 6. 1. Marmulstaub.....	52
2. 6. 2. Láska.....	55
2. 6. 3. Zákony.....	57
2. 7. Naděje.....	60
2. 7. 1. Vina	60
2. 8. Shrnutí	62
3. Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou.....	63
3. 1. Lidštější tvář pana Brenského	66
3. 2. Pan Vaksman	69
3. 3. Ostatní úpravy	71
3. 4. Shrnutí	72
4. Dita Saxová.....	73
4. 1. Upřesňování.....	74

4. 2. Dita	74
4. 3. Vzpomínky	75
4. 4. Naturalistické líčení koncentračních táborů	77
4. 5. Budoucnost	78
4. 6. Poznámání.....	80
4. 7. Filozofie.....	83
4. 8. Výjimečnost obyčejných	84
4. 9. Motivace sebevraždy	86
4. 10. Shrnutí	89
Závěr.....	91
Použitá literatura.....	94
Resumé.....	96
Cizojazyčné resumé.....	97
Klíčová slova.....	98

Úvod

V této práci jsem se zaměřila na vývoj próz světově uznávaného spisovatele Arnošta Lustiga, který v tomto roce oslaví své osmdesáté čtvrté narozeniny.

Lustig se nikterak netají tím, že svoje knihy, stejné příběhy, neustále přepisuje a doplňuje. V mnoha rozhovorech říká, že postavy a jejich příběhy ho nenechávají v klidu. Znovu a znovu si vybavuje a uvědomuje nové skutečnosti, jež jsou hodny zaznamenání. Ty potom přidává do již vydaných textů.

Mým cílem bylo zjistit, jakým způsobem zasahuje Arnošt Lustig do svých již dříve vydaných děl a dokončuje je do definitivní podoby. Zajímalo mě, zda se jedná o jemná či nepatrná dokreslení příběhů, nebo zda se jejich smysl těmito úpravami zásadně mění. Zároveň jsem si také kladla otázku, proč úpravy provádí a jaká je jejich funkce a smysl.

Nejprve jsem chtěla srovnávat jednotlivé změny postupně ve všech vydáních jedné knihy. Tím se však situace stala značně nepřehlednou, proto jsem od tohoto postupu upustila a pracovala jsem pouze s prvním a posledním, v tu chvíli definitivním, vydáním.

Bylo nutné seznámit se se životem Arnošta Lustiga, jeho tvorbou, poetikou i dobovým kontextem, v němž tvořil. Dále bylo třeba vybrat, jaké knihy budou předmětem interpretace a následného porovnání.

Nejzajímavější pro srovnávání se mi jevily Lustigovy první knihy, protože časový odstup prvního a posledního vydání se mně zdál nejzásadnější. Za prvotiny Arnošta Lustiga jsou považovány dvě povídkové knihy *Noc a naděje* a *Démanty noci*, jejich vznik spadá do roku 1958. Pro svoji práci jsem použila soubor povídek *Noc a naděje*, protože je čtenářsky méně známý.

Druhou knihou, o níž jsem se zajímala, byla novela *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, první vydání pochází z roku 1963. Jedná se o vysoce ceněné dílo nejen v Čechách, ale i v cizině.

Poslední srovnávanou knihou byl román *Dita Saxová*, první vydání je opět z roku 1963. Změny, které v ní byly provedeny, jsou poměrně rozsáhlé. Vybrala jsem si ji hlavně proto, že sám Arnošt Lustig na ni upozorňoval v rozhovorech, které vedl s Markétou Mališovou, vyšly v roce 2008 pod názvem *O ženách*. Čtenář se v ní dočte, že příběh dívky ho (Arnošta Lustiga) nenechával dospat. Po více než čtyřiceti letech dospěl ke konečné podobě tohoto příběhu.

1. Poetika Arnošta Lustiga

1. 1. Inspirace

Životní osudy Arnošta Lustiga velmi ovlivnily jeho literární tvorbu. Přestože sám naprosto odmítá vystupovat jako některá postava ze svého vlastního příběhu, čtenář ho tam intuitivně hledá a častokrát i nachází.

Literatura pro něho znamená především sdělování pravdy, pokud autoři píšou něco jiného než pravdu, tak už se nejedná o literaturu, ale podle jeho názoru o pouhou propagandu. Každý však samozřejmě ostatním sděluje takovou pravdu, kterou si pamatuje, vybavuje ve svých vzpomínkách, a je jisté, že dva lidé, kteří prožijí tu samou skutečnost, napíšou o ní odlišné věci.

U spisovatele Arnošta Lustiga se jedná především o jeho zkušenosti a zážitky z doby druhé světové války, ke kterým se ve svých knihách neustále vrací. Během své spisovatelské kariéry se stal světově uznávaným autorem, jež se i v pokročilém věku věnuje stále těm stejným tématům, která jsou spojena s problematikou židovství během druhé světové války. Je neustále poháněn touhou vylíčit to, co už bylo několikrát sděleno, ještě jednou, lépe a celistvěji. Píše o tom, co je mu blízké, co prožil na vlastní kůži, a tak se může plně spolehnout na vlastní paměť, ve které se v průběhu času vynořují stále nové vzpomínky a nutí ho podat další svědectví.

Životní příběh Arnošta Lustiga začíná 20. 12. 1926 v Praze. Narodil se do rodiny židovského maloobchodníka, tím byl do jisté míry předurčen jeho další osud. Již v raném dětství začínal pociťovat „nedostatky“ svého původu. V roce 1939, když vstoupily v platnost tzv. norimberské zákony, musel mladý Lustig, stejně jako všichni Židé v Protektorátu Čechy a Morava, opustit měšťanskou školu. Začal se tedy učit krejčím.

V roce 1942, tehdy mu bylo šestnáct let, byl Lustig s rodinou deportován do židovského ghetta, do Terezína. Právě do tohoto města je situováno mnoho Lustigových próz. Po pobytu v Terezíně byl převezen ještě do koncentračních táborů v Osvětimi a Buchenwaldu. V koncentračních táborech ztratil velkou část své rodiny. Všichni ti, jejichž osud se podobal tomu Lustigovu, se najednou ocitli ve zcela jiném prostředí. Dostali se do nového a drastického světa, ve kterém se z plnoprávných lidských bytostí stává pouhá masa lidí, které jsou odepřena všechna občanská práva, dokonce i právo nejzákladnější, a to právo na holou existenci. Právě toto neobyčejně brutální prostředí s sebou neslo opravdovou zkoušku charakterů, která se promítá do mnoha Lustigových textů.

Arnošt Lustig se téměř celou svojí literární tvorbou snaží podávat svědectví o tom všem, co se v těchto bohu vzdálených místech dělo a také o tom, co nemá být nikdy zapomenuto, aby se tato doba v budoucnu již nikdy nevrátila. Psaní je pro něho zároveň „lékem“, jež mu pomáhá vyrovnat se s minulostí, vypsát se z ní.

Když byli koncentrační vězni, mezi nimi i Arnošt Lustig, převáženi z Buchenwaldu do Dachau, napadl jejich transport americký stíhač. Lustigovi se podařilo uprchnout z tohoto pochodu smrti a po strastiplné pouti se dostal do Prahy, kde se skrýval do květnového povstání, jehož se aktivně účastnil.

Arnošt Lustig si s odstupem času uvědomoval, že to, co mu umožňovalo přežít všechny útrapy a hrůzy, byla mimo jeho fyzickou zdatnost i šťastná náhoda, díky níž překonal – s pomocí přátel – i nejtěžší okamžiky, kdy ztratil otce v plynové komoře a kdy viděl, jak jeho matku ženou v ledové mlze kamsi do neznáma.¹

Po konci války se mohl Arnošt Lustig opět vrátit do normálního života, který mu byl na tři roky odepřen. Hned po osvobození začal studovat na obchodní akademii a poté na Vysoké škole politických a sociálních věd v Praze, jeho oborem se stalo novinářství. Už od roku 1946 působil jako profesionální novinář. Toto povolání mu otvíralo brány k poznávání světa, často a rád cestoval. Jako rozhlasový reportér projedil v 60. letech takřka celý svět.

V době arabsko – židovské války, jež byla v letech 1948 – 1949, se dostal do Izraele, kde pracoval jako válečný zpravodaj. Zde se také oženil s Věrou Weislitzovou, básnířkou a příslušnicí izraelské armády. Spolu mají dvě děti, syna Josefa a dceru Evu. Během svého života vystřídal Arnošt Lustig mnoho zaměstnání. Ještě v době svých studií pracoval jako redaktor v Československém rozhlase. Poté se stal redaktorem týdeníku *Mladý svět*. V roce 1960 pracoval jako scénárista ve Filmovém studiu Barrandov.

V 60. letech se Arnoštu Lustigovi žilo poměrně dobře. V roce 1967 byl vyznamenán státní cenou Klementa Gottwalda. Mohl cestovat, navštívil Honolulu i San Francisco. V padesátých a šedesátých letech byl Arnošt Lustig jedním ze zakladatelů „nové vlny“ v československé kinematografii.

Když v roce 1968 obsadily Prahu jednotky Varšavské smlouvy, rozhodl se pod vlivem své ženy k emigraci. Normalizační režim dal Lustigovo dílo do „klatby“. Sám spisovatel byl hodnocen jako nepřítel socialismu a sionistický agitátor.²

¹ Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 11.

² Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 14.

V roce 1969 odešel Arnošt Lustig do Izraele, potom se bez finančních prostředků a znalosti jazyka vydal do Ameriky, kde se usadil v roce 1973 na americké univerzitě ve Washingtonu D. C., tam působil jako řádný profesor literatury. Přednášel evropskou literaturu, tematiku 2. světové války v literatuře, tvůrčí psaní a literární imaginaci. Právě v těchto místech našel Lustig nový domov, uznání i společenské postavení, ale i přesto se vždy rád vrací do svého rodného města, do Prahy.³

V roce 1995 poněkud překvapil tím, že se stal šéfredaktorem české verze časopisu *Playboy*. V současné době působí jako čestný prezident Společnosti Franze Kafky.

Na závěr bych chtěla dodat, že podle textů Arnošta Lustiga bylo natočeno mnoho zajímavých filmů. Také Lustig sám se podílel na adaptaci svých děl. Povídky ze sbírky *Noc a naděje* ztvárnil režisér Zbyněk Brynych ve filmu *Transport z ráje* (1961). Jan Němec natočil podle povídky *Démanty noci* stejnojmenný film v roce 1962. V první polovině 60. let se velkého ohlasu dočkaly také televizní hry *Modrý den* a *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*.⁴

Výjimečnost životního příběhu Arnošta Lustiga tkví v tom, že i přes veškeré hrůzostrašné zážitky, jimiž si během svého zajetí v několika koncentračních táborech prošel, zůstává mužem plným optimismu a dobré nálady i bezstarostnosti, jak dosvědčují mnohé televizní i rozhlasové pořady, ve kterých Lustig vystupoval a vystupuje. Kdykoliv ho vidím, cítím z něho energii a radost ze života, z něhož, jak sám říká, si každý den dělá slavnost, jinak by totiž život byl jen nuda, ubohost a problémy. Stále má rád lidi kolem sebe a nesmírně si váží života. Každý život má pro Lustiga nenahraditelnou hodnotu a tvrdí, že teď už nezabije ani mravence, nešlápne na něj.

1. 2. Dobový kontext

Všichni spisovatelé jsou ve své tvorbě ovlivněni dobou, v níž žili. Většina z nich, pokud „neprchá“ do světů minulých nebo do fantazie, se snaží svoji dobu popsat a mnohdy i vysvětlit, i když celkový záměr nebo smysl jejich díla může být v podstatě jakýkoliv. Tak tomu bylo také v literatuře po roce 1945. Když skončila druhá světová válka, byla právě ona nejdůležitějším poválečným tématem, které měli potřebu reflektovat téměř všichni autoři. Válka se stala spojujícím prvkem české literární produkce. Bylo nutné postavit se k této době přímo a zvolit techniky a strategie, jimiž se o ní bude vyprávět.

³ Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 15.

⁴ Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 13.

Z mnoha reakcí na prožitek druhé světové války se vydělovaly dvě protichůdné tendence. *Mnozí válku brali jako výzvu k aktivitě, činu a kolektivismu, druhá, výrazná část prozaické tvorby, reflektovala především bolestný rozměr skutečnosti a osamělost individua v moderním světě.*⁵ Do druhého proudu by spadaly také prózy Jana Otčenáška, Arnošta Lustiga nebo Ladislava Fukse.

Tvorba Arnošta Lustiga málokdy vybočila z tématu holocaustu. Jeho knihy náležejí k tzv. druhé vlně válečné prózy, tj. válečná próza z 50. a 60. let. Autoři druhé vlny se více zaměřovali na psychiku a vztah jedince k době než na události v širších souvislostech. První vlna válečné prózy byla zaměřena spíše faktograficky.

V prvních poválečných letech zaznamenala literatura velký vzestup dokumentárních próz, zejména knih o nacistických vězních a koncentračních táborech. Staly se reakcí na silnou dobovou poptávku po autentických svědectvích, jejichž hlavními tématy byly nacistické zločiny. Za tímto účelem se těsně po druhé světové válce v české prozaické tvorbě velice často používaly dokumentární a autobiografické postupy, které se zabývaly výhradně tématem okupace a války. Tyto techniky byly vnímány jako příslib oživení a obratu k autentickému rozměru literární výpovědi i k realitě samotné. Více než individuální neopakovatelný osud jedince jejich autory přitahovala možnost podat objektivizující svědectví o nedávné době. Ve svých dílech se snažili vykreslit překonávání osobního a národního utrpení a také odboj proti uchvatitelům. Postupně však stále častěji a výrazněji vystupoval požadavek interpretovat tento boj jako okamžik, s nímž byla očekávaná společenská změna.⁶ Poválečná vězeňská literatura, zvláště její dokumentární větve, začala směřovat ke kritice vnější sociální skutečnosti.

Na tomto místě je také důležité poznamenat, jak druhá světová válka změnila samotnou podobu vězení. Díla z prostředí koncentračních táborů přinášejí zcela nové motivy a ideové prvky. Vězení je zde prostorem nedobrovolného života v hromadnosti, v němž fungují mechanismy proměňující lidskou bytost v jakousi vegetativní odrůdu živočišného druhu. Ke čtenáři se tak dostává výpověď o novodobém otroctví, které je založeno na maximálním zužitkování lidského života. Právě zde leží těžiště Lustigových próz. Jeho příběhy se odehrávají ve výše popsaných vězeních. V čele Lustigova zájmu stojí především člověk, který i navzdory těmto nelidským podmínkám zůstává stále člověkem a ve svém vývoji se na konci příběhu stává lepším, než byl na začátku.

⁵ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, I. (1945 – 1948). Praha 2007, s. 235.

⁶ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, I. (1945 – 1948). Praha 2007, s. 219.

Avšak na konci padesátých let konjunktura prózy s okupační tematikou z doby těsně poválečné doznívala. Došlo zde však k určitému posunu. Zatímco próza čtyřicátých a počátku padesátých let válku najednou vnímala již jako téma historické, nyní bylo toto téma chápáno jako v podstatě aktuální, bezmála současné. Autoři této prózy byli často debutanti (Arnošt Lustig, Josef Škvorecký), kteří za okupace dospívali. Podíl autentické životní zkušenosti autorů na tvorbě textů výrazně rozrušoval ideové stereotypy. Postupně převládala linie prózy, která začala člověka interpretovat spíše jako oběť dějin než jako jejich uvědomělého socialistického tvůrce.⁷

Arnošt Lustig, který do literatury vstoupil povídkovými soubory *Noc a naděje* (1958) a *Démanty noci* (1958), překvapil svojí odlišností. Jeho texty byly méně vysvětlovací. Velmi výrazným rysem byla odosobněná ideovost a větší soustředěnost a individualizace pohledu. Nevynucoval na čtenáři dojetí, jeho knihy nebyly a nejsou patetické. Pro Arnošta Lustiga a jeho vrstevníky, kteří se v době dospívání dostali do koncentračních táborů, neznamenal totiž vytržení z dřívějšího života strach ani zoufalství, ale spíše dobrodružství. Terezínské ghetto se pro ně stalo reálnou skutečností, všedností, v níž se museli naučit žít, a právě tak Lustig přistupuje k problematice židovství za druhé světové války, o kterém již padesát let píše, reálně a věcně, jakoby přímo odvozeně z reálné předlohy.

Avšak i na konci 50. let byl stále prosazován program socialistického realismu, jež rozvíjel koncepci velkého románu jako obrazu člověka ve společenských vztazích, který se nějakým způsobem musí vyrovnat s totalitou tohoto světa. Takovýto román byl vůdčím a silně preferovaným prozaickým útvarem nové doby. Nicméně prózy vydávané od poloviny padesátých let tento postulát postupně zpochybňovaly. K proměnám poetiky patřila také orientace na menší útvary, novely a povídky. Oproti heroickému patosu postav dosavadních válečných próz byl nyní položen důraz na práci s detailem a metaforou. Obě tyto výše zmíněné charakteristiky jsou typické také pro Lustigovy práce.

Téma osobního dozrávání si vyžádalo důkladnou a stále častěji nepředpojatou psychologickou analýzu nitra postavy. Typizace postav a dějů přenechávala místo jejich rozrůznění. Významným příspěvkem k prohloubení psychologické kresby se stalo existenciální pojetí židovského tématu s jeho motivem vydědění. Do popředí se dostávaly postavy autonomní na autorovi, autorský subjekt už nechce především dovést

⁷ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, II. (1948 – 1958). Praha 2007, s. 108.

postavu tam, kam mu velí ideologické zdůvodnění, ale postavu prostřednictvím vypravěče nahlíží jako svébytný subjekt.⁸

Osobní zkušenost byla také základem tzv. koncentračnických próz, které se doposud soustředily na dokumentaci hrůz koncentračních táborů, na konci 50. let však přistoupily k důraznější analýze individuální mravní volby tváří v tvář zlu.⁹ Postupně se také obnovovala autonomie etických otázek na otázkách ideových. Do struktury díla vstupovaly humor, autorská ironie, parabola a lyrizace.¹⁰

Padesátá léta se tedy vyznačovala rozmachem společenského (budovatelského) románu a rozsáhlého historického románu. V polovině padesátých let začal na významu nabývat román psychologický. V prvních poválečných letech zůstává v popředí próza psychologická, výrazně frekventovaná za okupace, v níž je děj omezen na nitro postavy, na její psychiku. Tam se odehrává zápas o překonání zmatků, pochyb, boj o jistoty, o mravní statečnost, o vyjasnění místa ve světě i o orientaci v něm. Hrdinové těchto próz jsou většinou intelektuálové nebo lidé slabí a bezmocní, nehrdinští v onom aktivistickém smyslu slova. Jejich vítězství nejsou záležitostí činu, jsou to zápasy niterné psychické síly se slabostí, lásky s nenávisť, solidarity s osamělostí, sebezáchovy a sebezničení.¹¹

1. 3. Monotematicnost

Arnošt Lustig je autorem jednoho tématu, kterému se věnuje od počátku své literární tvorby. Jeho životním tématem, k němuž má neustále co říct, je holocaust. On sám raději používá termín šoa – konečné řešení židovské otázky, holocaust totiž představuje daleko širší rozsah problému, týká se vyhlazování nejen Židů, ale i Rómů, homosexuálů, politických vězňů, zločinců a dalších.

Dílo Arnošta Lustiga vychází již od prvních povídek *Noc a naděje* nebo *Démanty noci* z jeho osobních drastických zkušeností z koncentračních táborů. On sám tvrdí, že koncentrák můžeme přežít, ale nikdy z toho nevyjdeme, neunikneme jeho stopám v nás. Zážitky v něm zůstávají i mnoho let po válce a budou jeho součástí do konce jeho života tak, jako byly součástí jedné jeho románové postavy, Dity Saxové. Lustig v mnoha rozhovorech uvádí, že by raději psal o veselejších věcech, zřejmě by ho bavily milostné zápletky, zvláště pak milostné trojúhelníky, ale jeho poslání je jinde. Nutí ho psát o tom, co

⁸ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, II. (1948 – 1958). Praha 2007, s. 313n.

⁹ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, II. (1948 – 1958). Praha 2007, s. 315.

¹⁰ Janoušek, P., et al.: Dějiny české literatury 1945 – 1989, II. (1948 – 1958). Praha 2007, s. 314.

¹¹ Haman, A.: Česká literatura po roce 1945. Praha 1990, s. 37n.

nemá být zapomenuto, o otřesných zážitcích z druhé světové války. Tuto dobu a tamější prostředí popisuje věcně a bez zbytečného patosu.

Téma holocaustu v Lustigovi „uzrává“ a vyvíjí se společně s ním. V pokročilém věku se mu mohou vybavovat další vzpomínky, na řadu věcí se může dívat jinak, do popředí se dostávají nové detaily. Sjednocující myšlenka však zůstává stále stejná, Arnošt Lustig své čtenáře neustále nutí přemýšlet o vlastní existenci, o zlu v člověku, o tom, od koho pochází zlo ve světě, o tom, jací jsme a jak bychom se mohli stát těmi lepšími.

Podobně monotematickým autorem je ne příliš známý ostravský advokát Josef Bor. Také on se snažil o pravdivé a skutečné vyprávění o životě v koncentračním táboře.

Vlastním jménem se tento spisovatel jmenoval Josef Bondy. Byl o dvacet let starší než Arnošt Lustig. Před nástupem nacistů stihl vystudovat práva. Avšak poté ho postihl stejný osud jako Arnošta Lustiga. V roce 1942 byl z rasových důvodů vězněn v Terezíně a Buchenwaldu, v koncentračních táborech zahynula celá jeho rodina.

V naturalistickém románu *Opuštěná panenka* je v příběhu mnohačlenné rodiny Breuerových postižen tragický úděl Židů v terezínském ghettu a v koncentračních táborech. Bor tu pracuje se syrovými, bizarními obrazy komponovanými jako protiklad fašistické brutality a přátelství a solidarity trpících.

Opuštěná panenka je kniha složená ze čtyř velkých částí. Tyto díly obsahují mnoho drobných povídek či vhladů. Autor jednotlivé dějové situace vždycky pouze nastíní, nezabíhá do detailů, dává tedy, stejně jako Lustig, prostor čtenářům, aby si mohli některé okolnosti domyslet nebo se nad danými příběhy zamyslet.

Tato kniha je pro čtenáře velice silným zážitkem. Dává mu možnost komplexně nahlédnout do tragédie nejedné židovské rodiny, která začíná povoláním do transportu a končí spojeneckým osvobozením.

Lustig téma holocaustu či šoa zevšednil, a tím jej oprostil od historie, a proto došel ve svých pracích k jeho zvnitřnění. Josef Bor se ke zpracování stejného tématu postavil jinak než Arnošt Lustig, ve své práci totiž více upřednostňoval dokumentární přesvědčivost než uměleckou formu. Přesto knihy Josefa Bora spoluutvářely na počátku 60. let výraznou linii české literatury s vězeňskou tematikou.

1. 4. Hrdinové

Arnošt Lustig vychází ve svých prózách ze skutečných zážitků, které prožil na vlastní kůži, viděl je nebo se o nich doslechl. Tímto prostředkem se snaží zachytit

autenticitu své doby. S reálnými příběhy vstupují do jeho textů také reálné postavy. Autor sám mnohé z nich znal osobně, mnohými se inspiroval.

O svých postavách Arnošt Lustig říká, že tyto hrdinové, objektivní předlohy, ho neustále provázejí v jeho vzpomínkách. Mnohokrát si vzpomene na konkrétního člověka, o němž napsal povídku, a rád by věděl, jak to s ním po válce vlastně dopadlo, jak žije. Lustigovy postavy, jak sám v mnoha rozhovorech tvrdí, ho v noci navštěvují a rozmlouvají s ním, a tak ho postupně přivádějí o krok blíž k úplnému a celistvému sestavení mozaiky jejich příběhu.

Postavy Arnošta Lustiga se vyvíjejí společně s ním. Jestliže v roce 1962 vyprávěl šestatřicetiletý Lustig příběh o dívce Dítě Saxové, musel se na ni jednoznačně dívat jinými očima než tehdy, když její příběh dovedl, podle jeho slov, do konečné podoby o pětatřicet let později v roce 2007. Do každé práce se totiž také samozřejmě promítá autorova osobnost a jeho pohled na svět. Odstup čtyřiceti let se jistě projevuje v mnohém, tvůrci se vybavují další podrobnosti, mohou se posouvat priority, na které kladl důraz v minulosti a na které klade důraz nyní, zaobírá se jinými pocity, možná zmoudřel, nebo je to naopak. Je tedy zcela zřejmé, že mladý muž se dívá na problémy a věci kolem sebe úplně jinak než starší pán, i když jeho zásady a hodnoty zůstávají většinou stále stejné, alespoň u Arnošta Lustiga tomu tak je.

Pro hlavní postavy Lustigových knih je příznačná jejich „nehrdinnost“. Nejedná se o bojovné hrdiny v činném smyslu tohoto slova. Tímto novým přístupem se Lustig vymykal z pojetí literárního hrdiny své doby. Jeho člověk v houfu je jakýmsi negativem kladného hrdiny, který vyčníval nad zástupem, vynikal. Lustigovy postavy jsou na první pohled lidé převážně bez hrdinských gest, lidé obyčejní a každodenní, kteří si musí poradit s nelidským prostředím plným strachu a úzkosti, do něhož byli bez vlastního přičinění zařazeni. Konkrétně je možné říci, že se jedná zejména o děti, ženy, staré lidi. Ti všichni mají jedno společné, jsou to lidé bezbranní a křehcí, z toho vyplývá, že jsou neschopni fyzického odporu proti přesile. Nemohou utéct před vnějším světem, nemohou však utéct ani před vnitřní zodpovědností a svým svědomím. Musí se bránit jinými prostředky. Naučí se důstojně žít s vědomím každodenní dočasnosti a pokud je to nevyhnutelné, tak také důstojně zemřít. Je tedy možné hovořit o zvýraznění všech lidských hodnot u těchto postav. Z toho vyplývá, že hlavní postavy se hrdiny stávají skrytě, prostě a tiše, bez okázalých gest. Jejich hrdinství je ovšem téměř vždy naplněné tragikou a silným etickým smyslem.

Jak již bylo výše zmíněno, takovýmto pojetím „hrdiny“ se Lustigovy prózy odlišily od všech předchozích a následujících próz, které zasazovaly svůj děj rovněž do prostředí koncentračního tábora.¹² Jmenovitě se jedná například o povídkový soubor Josefa Škvoreckého *Sedmiramenný svícen* (1996), o *Pana Theodora Mundstocka* (1963) od Ladislava Fukse nebo o novelu *Romeo, Julie a tma* (1958) od Jana Otčenáška. Tyto prózy se od Lustigových odlišují tím, že tematika židovství je v nich pojímána jako symbol bezbranného lidství, jež podléhá v nerovném souboji jak s fanatickou nenávisť, tak i s vlastním strachem a hrůzou ze světa, který ztratil rozumem pochopitelnou logiku a stal se absurdním místem ohrožení.

Židovská tematika se stala příznačnou pro skupinu autorů, kteří v ní spatřovali možnost překročit meze politického hrdinství. Hrdinství chtěli učinit symbolem hodnotového smyslu bezbranného lidství, které se stává tragickou obětí násilí a zvěle, ale které zároveň nevyjadřuje hodnotu lidské solidarity a vnitřní síly, jež by umožnila vzdorovat útrapám a pokoření ducha. Těmto autorům se vyskytla možnost alternativního ztvárnění jiného typu hrdinství, než jaký stanovila dobová normativní konvence.¹³

Oproti této koncepci je Lustigův hrdina člověk obnažený na holou existenci. Ocitá se tvář v tvář neustálé hrozbě smrti, před níž je každý osamocen. Hrdina prožívá svůj život v nemorálních podmínkách, ve světě zaniklých norem a hodnot společnosti. Je v nekončícím ohrožení holého života. Z tohoto světa však není možné uniknout, jedinou cestou od všech příkoří je smrt a s ní spojená rezignace na vše kolem sebe. Je tu však ještě jedna možnost, a tu si vybraly Lustigovy postavy. Jedná se o aktivitu a smysluplnou činnost, kterou je pomoc těm, jež ji potřebují, samozřejmě všechny skutky zůstávají v omezeném ovzduší koncentračního tábora.

Lustigovým pověstným démantem, který září v temnotě společnosti, zloby i zoufalství, nejsou jenom děti, starci a bezbranní jedinci, jsou to právě schopnosti lidského ducha stvořit si autonomní normu mravního vědomí, normu vlastního svědomí, jež by regulovala lidské chování ve chvílích, kdy vše „normální“ ztratilo smysl, normu, která by se řídila rozumnými hodnotami ve chvíli, když vše ostatní bylo zrušeno, když byla člověku vnucena norma abnormálnosti, šílené zvrhlosti a nelidskosti. Jenže tuhle nelidskost vnutili lidem zase jen lidé. Proto Lustig píše o tom, co dokáže člověk udělat člověku, a zároveň se zamýšlí nad tím, jaký je v dnešní době zákon lidství.

¹² Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 27.

¹³ Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 31.

Lustigovi hrdinové ukázali, že v situaci, kdy je člověk degradován na objekt, kus, věc či živý inventář, nelze v něm zničit tvořivou schopnost motivovat své jednání svědomím, nikoli jakýmsi abstraktním zákonem, ale konkrétním vědomím mravní nutnosti.

¹⁴ Poselstvím děl tohoto literáta je psát skutečné příběhy o skutečných lidech, kteří se na konci příběhu stávají lepšími, než byli na začátku.

1. 5. Kontrast

Velmi významným konstrukčním prvkem, který Arnošt Lustig ve svých knihách hojně využívá, je kontrast. Do protikladu vstupuje mnoho pojmů, dobro a zlo, smrt a život, aktivita a pasivita, vězení a svoboda.

Nejvýraznějším protipólem, od něhož se odvíjí téměř vše, je na jedné straně dobro a na druhé zlo. V prózách Arnošta Lustiga se setkáváme s mnoha souboji dobra a zla. Obě veličiny nabývají hned několika nejrůznějších podob. To dobré je dobrý skutek, pohlazení, úsměv, ale i humor, osobní příklad, statečnost a mnohé další vlastnosti, které pomáhají potřebným, naopak za špatné je považováno prospěchářství, zbabělost, morální selhání i lhostejnost. Na první pohled jsou těmi špatnými a zlými němečtí vojáci a jejich pomahači, kteří pokořují své židovské zajatce. Problematika je však složitější, protože i samotní „kladní hrdinové“, jimiž jsou koncentrační vězni, musí přemáhat svoje „špatné stránky“, uvědomovat si je a pokusit se být lepšími.

Před druhou světovou válkou téměř všichni Lustigovi hrdinové poklidně a svobodně žili a měli v sobě zakódovány mravní zásady, jimiž se řídili, byli schopni říci, jak by se měli správně a slušně chovat nejen k druhým, ale i k sobě samým. Pak náhle došlo k nečekané a absurdní situaci, tito čestní a zásadoví lidé se ocitají ve zcela jiném světě, v němž neplatí zákony morálky a etiky tak, jak je znali ze svých domovů. Musí se přizpůsobit nově vzniklému prostředí. V tomto odlidštěném světě se hodnoty značně posouvají. Přestává být čas na morálku v konvenčním slova smyslu. Odpadá zdvořilost a ohledy, ale přesto tyto hodnoty stále trvají. Velká část děje se odehrává v nitru postavy, která se musí rozhodnout, jakým směrem se bude ubírat. Příběh je tak dynamický a napínavý.

V tuto chvíli se postavy ocitají na hranici střetávání dobra a zla. Všichni se mohou a musí svobodně rozhodnout, na kterou stranu se přikloní, a je to velice důležité, protože

¹⁴ Haman, A.: Arnošt Lustig. Praha 1995, s. 33.

ze všech práv, která jim byla odeprána, toto zůstává, nacisté jim je nemohli odebrat. Právě v tomto okamžiku začíná v dílech Arnošta Lustiga boj o duši člověka.

V oficiálních prózách a ustálených románových schématech bylo za krásné považováno to, co bylo jasné a určité, co rozdělovalo klad a zápor, u Lustiga se začaly tvořit matoucí přechody mezi krásou a ošklivostí, dobrem a zlem, světlem a tmou.

Němci ukázali, že život je bezcenný, došlo ke ztrátě úcty k životu, ale nedokázali zničit vzájemnou lidskou blízkost ani solidaritu mezi lidmi. Dalším všudypřítomným protipólem je proto život a smrt. Konvenčně byl život pojmán jako aktivita, čin, světlo a následné vítězství, naproti tomu smrt jako tma, rezignace, zoufalství, strach, zmatek i prohra a nakonec naprosté zničení. To nové, s čím Lustig přichází, je síla lidského ducha, který nezničí ani smrt. Najednou nejde o to, kdy postava umírá, ale je důležité jak.

S motivem života a smrti úzce souvisí motivy naděje – aktivity a rezignace – pasivity. Opět dochází k boji uvnitř postav samých, protože pro ně není jednoduché rozhodnout se, na kterou stranu se mají přiklonit.

Téměř všechny děje jsou potom vsazeny do prostředí koncentračního tábora, ve kterém jsou vězni zavřeni v nelidských podmínkách, jejich veškerá činnost je předem povolena nebo zamítnuta. Avšak oproti této sevřenosti a poníženosti se vypíná touha vězňů po svobodě. I při největším utrpení a bezvýchodnosti dané situace nepřestávají hrdinové Lustigových knih toužit po svobodě. *Právě prostřednictvím svobodně zvoleného činu negují svoji poníženost a osamocenost.*¹⁵

1. 6. Víra v člověka

Arnošt Lustig subjektivizuje hrdiny svých próz, soustřeďuje se na jejich psychiku, jeho přístup je výhradně etický. Jakkoliv jsou jeho židovští hrdinové fyzickými oběťmi obudného násilí nacistických rasistů, duchovně zůstávají vítězi nad svými mučiteli. Lustigovi nejde o ideový a mravní vývoj mladých hrdinů, soustřeďuje se na vypjaté okamžiky zdánlivě bezvýznamné ve „všedním životě“, kdy je v sázce sama mravní hodnota člověka, kdy se obnažuje jeho duchovní podstata. Autor tu sugestivně představuje člověka jako bytost, jejíž mravní podstata, svědomí, je fyzicky prakticky nezničitelné, takže žádné sebekrutější násilí je nemůže zlikvidovat. Ztrácí-li člověk tuto mravní

¹⁵ Cinger, F.: Arnošt Lustig zadním vchodem. Praha 2009, s. 298.

podstatu, tj. možnost úcty k sobě samému, pak ztrácí sebe sama, popírá své lidství, duchovně umírá, byť by fyzicky zůstal naživu.¹⁶

Je možné položit si otázku, co zůstává z člověka, když už z něho nezbylo téměř nic, když je degradován na pouhou věc – číslo? Co se vlastně stává s člověkem, když se ocitá sám tváří v tvář smrti? Jaká je jeho hranice, za kterou je ochoten zajít, když zápasí o holý život? Vždyť v Lustigových prózách nezáleží na tom, kolik je hrdinům let, z jakého sociálního prostředí pocházejí nebo jaká byla jejich minulost. To, co je skutečně důležité, je jejich reakce v konkrétní nepřirozené – vyhocené situaci. Společně s Lustigem čtenář hledá schopnosti, hrdost i fantazii v lidech ponižovaných a urážených, slabých i bezbranných. Setkává se s hrdiny, kteří se neustále „bijí“ za poslední naději. Jsou neustále činní. Snaží se nepodlehout zoufalství, ale bojovat. Věří v osud, ale i ve štěstí, avšak štěstí jednoho vězně bylo draze vykoupeno neštěstím jiného. Nešlo tedy nikdy dosáhnout úplného štěstí. Absolutním štěstím je potom snaha učinit šťastným toho druhého a také snaha o čestný život, odpouštění, pomoc, probouzení radosti v ostatních. Arnošt Lustig v mnoha rozhovorech dodává, že radost je nejdůležitější hodnota v životě kromě toho, že si člověk může poctivě říct: „Nikdy jsem nikoho neošidil.“

1. 7. Shrnutí

Dílo Arnošta Lustiga je vysoce ceněno nejen v České republice, ale i ve světě, protože podává jeden z nejpůsobivějších obrazů holocaustu tak, jak si jej sám pamatuje. Jde mu o to, aby psal opravdově, snaží se proto postihnout rysy hrdinů své doby a dobu samotnou se vším, co k ní patřilo, čím se lišila od své předchůdkyně i pokračovatelky. Popisuje to jedinečné, neopakovatelné, čím je doba jiná, co všichni, zejména pamětníci, vidí a cítí, ale ještě to nikdo nenapsal. Chce psát o tom, v čem se všichni poznávají.

Lustig ve svých dílech líčí to, co se stalo po zavedení hrůzostrašných nacistických opatření. V prózách nepřestává hledat podstatu lidství a smysl lidské existence. Náměty a inspiraci čerpá především ze své zkušenosti. Lustig se stal mistrem nevysloveného. Čtenáři cítí hrůzu mezi řádky, z nevyřčeného, bez krve a přestřelek. Náznak je více než odhalené sdělení. S tím také souvisí skutečnost, že Lustig chce psát o všem, co k životu patří, co ho utváří, nevyhýbá se tedy ani tématům erotickým, jde mu však o to, aby všechna sdělení byla podána vkusně.

¹⁶ Haman, A.: Česká literatura po roce 1945. Praha 1990, s. 54.

Velice obdivuje krásu věcí i lidí kolem sebe. Ve svých knihách také krásu často popisuje, a to především krásu srdce, která vytryskuje z duše, i když je člověk zbaven vlasů a oblečen v roztrhaných a zapáchajících šatech. Jeho hrdinové nalézají všední ctnost a mravnost, nemusí vykonávat slavné hrdinské činy, největším heroickým činem je lidské zacházení a humánní chování v každé situaci.

2. Noc a naděje

V roce 1957 debutoval Arnošt Lustig sbírkou povídek s názvem *Noc a naděje*. Ve všech sedmi příbězích, které jsou v knížce obsaženy, se autor inspiroval vlastními zážitky z terezínského ghetta.

Jednotlivým povídkám se Arnošt Lustig věnoval velmi podrobně, o čemž svědčí neustále se vyvíjející rozsah i obsah knihy. První vydání, jež vyšlo v nakladatelství Naše vojsko, je z roku 1958 a má o polovinu stran méně než vydání poslední z roku 1999, které vyšlo v nakladatelství Hynek. Jedná se už o šesté vydání tohoto souboru. Autor jej nyní považuje již za dokončený.

Když Lustigovi jeho prvotina vyšla, napsal o ní literární kritik Josef Vohryzek: *Arnošt Lustig vydal knížku povídek Noc a naděje, která je zjevně nejlepší prozaickou prvotinou za posledních několik let.*¹⁷

Další literární historik František Kautman v doslovu k poslednímu vydání *Noci a naděje* píše: *Když jsem sám o Lustigově prvotině psal v Kultuře 1958 (Cesty soudobé povídky č. 7., s. 9.), ocenil jsem nanejvýš její prokomponovanost: Od zbabělosti přes kolísání a zrady k nové naději, tak bychom charakterizovali smysl Lustigovy knihy, v níž by se možná leccos dalo napsat jinak a lépe, ale v níž vše je na svém místě, z něhož je nelze bezbolestně odstranit. Tedy povídková kniha par excellence, byť prvotina.*¹⁸

Autorské úpravy se nevyhnuly žádné z povídek. Zasahování do jejich podoby je vcelku rovnoměrné. To znamená, že rozsah každé z nich byl prodloužen zhruba o polovinu původního počtu stran.

V centru Lustigova zájmu stojí příběhy a psychické rozpoložení hlavních hrdinů, jimiž jsou děti, dospívající mladí lidé i starci na sklonku života v terezínském ghettu. *Noc a naděje* je vlastně knihou o životě v ghettu, který není pojímán nijak výjimečně. Je nahlížen jako jedna varianta běžné každodennosti.

¹⁷ Ohryzek, J.: Literární kritiky. Praha 1995, s. 81.

¹⁸ Kautman, F.: Doslov. In.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 313.

Konstruktivním stavebním prvkem povídek je „nedějovost“, která přitom nepotlačuje dějovou dynamiku textu. Ve všech povídkách je velice důležitý motiv činu jako základního lidského gesta v extrémních podmínkách. Díky těmto činům je možné poznat různé možnosti chování či myšlení člověka. Nejcennější možností je potom vytváření morálních a lidských vztahů. Tímto Lustigovým přístupem přesahují příběhy rámec pouhé okupační tematiky.

Lustigovi nejde jen o vykreslení ponižovaných, mučených, zbabělých nebo statečných obětí nacistů, ale o extrémní situaci, která lidem nabízí možnost volby ve chvíli, kdy se sami ocitají mezi neustálým strachem o svůj život, nenávisí k vězňům, jež se může zvrhnout i v nenávisť ke spoluvězňům. Všichni si potom musí vybrat, zda se vzdají k etickému činu, nebo zda spadnou do nicoty, k čemuž je přivede poddání se strachu a živočišnosti. Tímto způsobem podchycuje autor existenciální dimenzi všech příběhů.

Jedním z nejdůležitějších činů je také navozování kladných mezilidských vztahů, přestože je to v takto extrémních podmínkách nesmírně obtížné, nicméně je to nutné v zájmu zachování lidské podstaty člověka.

2. 1. Návrat

Povídka *Návrat* je první povídkou v knize *Noc a naděje*. Její těžiště leží v psychologické introspekci hlavní postavy. Je v ní detailně vykreslena psychologie čtyřicetiletého Žida Hynka Tausiga, který dostal povolávací rozkaz k nástupu do transportu. Rozhodne se však rozkazu neuposlechnout, po dobu čtyř týdnů se ukrývá u dobrých lidí v těsném výklenku. Když už nemůže déle snášet toho skličující prostředí, rozhodne se výklenek opustit. Obstará si dokonce falešný průkaz totožnosti a doufá, že nebude odhalen, že jeho původ nikdo nepozná. Vyjde za dne bez hvězdy do pražských ulic, ale každý pohled či slovo kolemjdoucích ho naplňuje takovou úzkostí, že se nakonec po dlouhém odhodlávání, přemýšlení a po několika nocích strávených v parku v době sychravého podzimu „šťastně“ připléte k jinému transportu s živým „dobytkem“ do Terezína. Je šťastný, když je na uvítanou esesáci fackují a kopou. Avšak v důsledku této zkušenosti roste postupně ve zbabělci a „nehrdinovi“ Hynku Tausigovi poznání, že je-li někdy člověk v životě zvířetem, pak to z něho udělal strach. Znovu uprchne, tentokrát z pevnosti. Jde raději vstříc nejistotě než jistotě smrti.

Přidaný text, který se v prvním vydání nevyskytoval, je možné utřídit podle oblastí, kterým se věnuje. Jedná se o kapitoly s názvem: *Sám a spolu*, *Psychologické prohloubení*, *Vina*, *Drsnost*, *Motiv krysy*, *Přežít*.

2. 1. 1. Sám a spolu

Základním spouštěcím prvkem v povídce *Návrat* byla touha hlavního hrdiny nebýt osamocen. Žil sám, bez rodiny, vlastně i bez přátel, což Lustig v posledním vydání na rozdíl od prvního ještě více zdůrazňuje. Jedná se například o nově vloženou výpověď. *Třeba někoho napadne, aby se přihlásil sám, když nikoho nemá, u žádného stolu nebude chybět. Nikdo pro něj nebude plakat.*¹⁹ Hlavní hrdina neměl žádnou „hnací sílu“, pro niž by se o něco snažil. To, že žil sám, mu nikterak dramaticky nevadilo, i když vlastně toužil po společenství, do něhož by zapadal. Z nově přidaného textu je však zřejmé, že i když se mezi své dostal, byl stále sám. Kdyby byl odvezen na východ, nikdo by si toho v podstatě ani nevšiml.

V posledním vydání je prohlouben motiv vykořeněnosti a ztráty jistoty, což také souvisí s motivy osamocení. Hynek Tausig si uvědomuje, že nikam nepatří, nemá pevnou kotvu. Nachází se v jakémsi malátném stavu, ocitá se mezi snem a skutečností. Najednou začíná rozumět tomu, že život v koncentračním táboře není skutečným životem, přestože v lágru žije společně s mnoha dalšími lidmi. *Opravdový život se najednou proměňuje v jeho odlesk. Není to snění a není to pravda, je to jen probuzení. Spí krátce a bdí dlouho. Sní o bdělém stavu, o hranici mezi snem a probuzením. Nemá se čeho přidržet.*²⁰

Po opuštění těsného výklenku putuje Hynek Tausig několik dní po Praze a setkává se zajímavými lidmi. Někteří ho „ohrožují“, ale jiní mu pomohou, a právě na ty nemůže později v koncentračním táboře zapomenout. V mysli se vrací k jejich hrdinskému činu, jež se rovná podané pomocné ruce, která mu nabídla například jídlo nebo nocleh. Své štěstí proto vidí ve společenství lidí, do něhož se může schovat a z něhož by čerpal sílu. Chce zapadnout do davu, aby nebyl odkázán sám na sebe. Arnošt Lustig tento motiv osamocení a touhy po společenství více rozpracovává. *Je skoro příjemné utopit se v davu. Než si ho někdo nějakou náhodou vyhlédne. Příjemné? Za války člověku zchudne slovník. Z příjemného je nepříjemné.*²¹ Tento text odkazuje také k myšlence, která se týká proměny pocitů hlavního hrdiny. V době války museli totiž lidé a hlavně Židé přijímat i to, co se jim v životě před ní zdálo nepřijatelné.

¹⁹ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 47.

²⁰ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 40.

²¹ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 48.

Do posledního vydání je také přidáno explicitní prohlášení Hynka Tausiga. *Člověk by neměl být jako ovce. Neměl by se nechat zastrašit a zmást otázkami ani se nechat zabít bez důvodu. Ale jak?*²² Těchto několik málo závěrečných vět kontrastuje s celým dosavadním příběhem, touhou po schování se do davu, do stáda, v němž se člověk stává pouhou „ovcí“ bez vlastního názoru a koná jen to, co mu je nařízeno. Zároveň vyjadřují také přání člověka, který nechce podlehnout pudu živočišnosti. Přeje si, zachovat si i v těchto extrémních podmínkách lidskou tvář, ke které neodmyslitelně patří důstojnost a schopnost vzepřít se svým trýznitelům, bojovat se ctí o svůj život. Nicméně tato problematika je velmi komplikovaná, protože návod nebo rada, jak se správně zachovat, stále chybí.

2. 1. 2. Psychologické prohloubení

*Lidi mají nejrůznější sklony. Lázně jsou lázně. Co by udělal pak? A mozek mu vrací opak, co by třeba neudělal. A znásobuje se to: co musí, nesmí, může, nemá udělat? Za otázkou mizí otazník a mění ji v odpověď. Lázně. Kóje v jednotlivých odděleních. Naháči.*²³ Z nově přidaného textu v posledním vydání je patrné uvažování Hynka Tausiga, který se neustále vrací k tomu, zda byly jeho kroky správné. Z nových pasáží je možné vyčíst jeho bojácnost, možná i nerozhodnost a také trápení nad tím, jak se zachovat. Přidané otázky plně vystihují atmosféru té doby, ve které jakýkoliv prostý čin mohl mít pro Židy nedozírné následky. Proto Hynek Tausig také vymýšlí nové strategie.

Motivy strachu, které Hynka Tausiga provázejí, jsou v posledním vydání rozpracované. V nově dopsaných pasážích uvažuje hlavní postava nad tím, jakých podob strach nabývá, jak se její lidé snaží všemožně „zamaskovat“. Drsně líčený strach je přirovnáván například k ženě s nevalnou pověstí. Tausig také hodně přemýšlí nad tím, co vedlo jejich vězňatele k tomu, že s nimi zacházejí jako s pouhými zvířaty. V závěru však dochází k poznání, že nejdůležitější je být sám sebou, neschovávat se pod maskami. Najednou zjistí, že nejpodstatnější je, aby obstál před sebou samým, před svým vlastním svědomím. Nesnaží se již porozumět nacistickému chování, v tuto chvíli to není podstatné, důležité je rozumět sám sobě. Prohlédl a chce být svůj, snaží se tedy pro jednotlivosti nepřehlédnout podstatu věci. *Jenom převlíkáš svůj strach do nejrůznějších kabátů, aby vypadal jinak než bázeň. Jednou necháš svůj strach tvářit se jako lítost, podruhé jako rozhodnost, ale když to obrátíš naruby, jako pytel brambor, vypadne vždycky strach. Máš pro svůj strach nejrůznější klobouky, tváře a škrabošky, chtěl bys, aby se tvářil jako*

²² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 57.

²³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 21.

*odvaha, anebo aby alespoň vypadal jako statečnost? Asi jako bys chtěl od staré kurvy, aby se tvářila jako nevěsta. Od starého psa, aby běhal rychleji než mladý zajíc, od kolibříka, aby byl silnější než vlk. Chtěl bys od strašáka na poli, aby řval jako lev? Proč tolik uvažuješ o tom, co dělají oni, co je k tomu přivedlo a přivádí, abys jim snad líp porozuměl? Čím víc se jim budeš snažit porozumět, tím silněji tě prostoupí jejich myšlení. Ty a oni jste jako voda a oheň, i když se necítíš ani jako voda ani jako plamen. Můžeš obstát, jen když budeš – sám pro sebe – svůj oheň, svoje voda. Nesmím s vámi nic mít, oslovuje obrovskou německou říši, jako by to byl člověk, podobný jemu. Ale to není. Tolik už taky ví. Je snadné pro stromy přehlédnout les.*²⁴

Hynek Tausig v posledním vydání na rozdíl od prvního více hloubá ve svém nitru. Klade si více otázek, většinou mají řečnický charakter, správná odpověď zůstává nevyřčena nebo si na ni každý musí najít odpověď sám. Pomocí uvažování se vlastně snaží pochopit, co se to s lidmi a v lidech, jako je on či jeho nepřátelé, odehrává. V čem vězí příčina nelidského zacházení, jež se lidem jemu podobným dostává. Tázáním se směřuje hlavní hrdina k základním existenciálním otázkám. Uvažuje o možnostech, které by mohly nastat. Otázky, na něž nejsou odpovědi, provázejí život každého člověka. Vynořují se v době těžkých zkoušek nebo životních krizí. Čtenáře uvádějí do světa, který je jiný než ten skutečný. Jsou také známkou živého lidského ducha, člověka, který ještě zcela neotupěl, ale stále se zajímá o svůj další osud. V citovaném textu je potom nejdůležitější otázka zmiňována na posledním místě. Tausig se může ptát na to, co bude, co se s ním stane, ale na tyto otázky mu nikdo neodpoví, ty na něm do značné míry nezávisí, nemá plnou moc, aby je ovlivnil. Avšak na otázku poslední odpověď najde, ale musí ji hledat ve svém nitru, ve svém přesvědčení. *Než je zabijou všechny – do posledního. Chtěl by být poslední člověk na světě? Proč se právě toho nemůže zbavit, jako by ho něco svrbělo, na těle i na duši? Nikdo se mě neptá. Nikdo se přece nikoho na nic neptá. Ale moje otázky mě nenechávají na pokoji – někdy ani vteřinu. Zní to v něm jak ozvěna: moje otázky. Co se stane? Co se mnou udělají? Co bude? Co ještě můžu udělat?*²⁵

Na téže straně pokračuje Hynek Tausig opět úvahami, taktéž se v prvním vydání nevyskytovaly. *Je mu náhle chladno. Zahalí se těsněji do kabátu. Zapomene odpovědět. Je v něm otázka: Co můžu udělat? Co udělám? Je to ozvěna otázky, která je zdrojem strachu, co udělají oni?* V těchto otázkách je také patrný typický motiv Arnošta Lustiga. Jedná se o svobodnou volbu – možnost rozhodnout se dle vlastních potřeb, ale hlavně dle svého

²⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 40n.

²⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 57.

svědomí. Výběr vlastní cesty se potom promítá do činu, kterým se člověk projevuje vůči svému okolí. Přestože se Tausig ptá sám sebe, na otázky hledá odpověď velmi těžce. Říká se, že každý čin bývá po zásluze odměněn. Proto snad hlavní hrdina tolik uvažuje, vždyť stačí jen nepatrný kousek k tomu, aby jeho život navždycky skončil.

Lustig v posledním vydání nově popisuje, jak se z jedné osobnosti hlavního hrdiny staly dvě, a to především díky prostředí, v němž se ocitl. Hynek Tausig se totiž začíná ztrácet sám v sobě, je zmatený. Na jedné straně je to vlastně dobré pro pochopení sebe sama, vlastní podstaty. Najednou je vše nejisté a má několik tváří. Není lehké se v dané situaci zorientovat, a to ani sám v sobě. V extrémních podmínkách lágru v sobě Hynek Tausig objevuje nové tváře, jež doposud neznal. V koncentračním táboře je také nutné chovat se podle upravených norem. Najednou existují dvojí morální zákony. Ty, které platily před válkou a ty, jež platí v ghettu. Přestože člověk všechno své snažení podřizuje tomu, aby přežil, neměl by zapomínat, že musí dodržovat morální zásady, byť jsou značně modifikované. V závěru nově přidaných pasáží se mysl hlavního hrdiny opět hemží mnoha nezodpověditelnými otázkami, které se týkají hledání absolutní pravdy, neotřesitelné jistoty a toho, aby se v současném chaosu mohl něčeho pevného přidržit, a najít tak alespoň nějaký životní smysl. *Mrzutost, nevole, znechucení na adresu všech, i sebe? Přál by si, aby se tak dobře neznal. Aby sám k sobě cítil méně důvěrnosti. Ale zároveň se léká, jak si je cizí. Má pocit, jako by vystoupil sám ze sebe. Má dvě srdce; jedno zanechal za sebou, druhého se drží, dvojí svědomí; dvojí čest; hanbu; povinnost. Něco ho rozdvojilo nebo rozštíplo jako nějakou třísku. Kde se to všechno prostupuje, ti druzí i člověk sám, přátelé i nepřátelé, lidi tady i venku? Kde je naděje, která prý umírá poslední? Kde je hranice, kterou člověk musí překročit, a možná, že ani ne, aby se z naděje stala beznaděje? Nebo kdy se z naděje stane iluze? Co je pravda, co je lež? Kdy člověk lže, i když říká pravdu, a kdy má pravdu, i když si lže?*²⁶

2. 1. 3. Vina

Dalším prvkem, který byl autorem rozpracován, je vina. V posledním vydání jsou tomuto tématu věnovány významné pasáže. Jedná se o dvojí pojetí viny. Nejprve je to vina německých trýznitelů, kteří bezdůvodně mučí své oběti. Ve druhém případě je to vina každého člověka za činy, jež vykonal, nebo nevykonal. Každý židovský vězeň se musel sám vyrovnávat s oběma těmito vinami.

²⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 50.

Nový text, který se zabývá nacistickým proviněním vůči bezbranným, se zaměřuje na to, aby odpovědnost a vinu přenesl na oběti samotné. Nacisté se snaží vsugerovat Židům, že si za všechno, co se jim děje, mohou sami. Avšak pro svá tvrzení a obviňování nepoužívají racionální argumenty. Němci jim vlastně naznačují, že jejich život nemá nejmenší hodnotu. Dále se při těchto tvrzeních odvolávají také na historii, ale opět velmi vágně. Jde totiž o nepodložená obviňování a hanění. K tomu používají krajní – vyhocené výrazy, například nikdy, nic, poslední. *Němci si říši nedají narušovat kdejakou nickou. To jen vy jste zmateni a popleteni a chtěli byste – každý sám pro sebe – něco zvláštního. Vzpamatuj se, človíčku. Držet se v řadě, jistě, ale to znamená nikdy nevybočit, ani v nejmenším. Jen jednou vybočíš a jsi z toho už provždy vyřazený. I ten nejpořádnější z vás je nakažen bacilem nepořádku, anarchie, vybočováním z řady. Jste nenapravitelní. Nelze se toho zbavit, dokud se svět nezbaví i posledního z vás. Nikdy se vám nic nelíbí, nic vám není dost dobré. Máte, jen po čem jste volali. Máš, cos chtěl. Co sis zasloužil. Nemá snad – nakonec – každý, co si zaslouží? Jinak by to přece neměl, jinak by ho to nepostihlo.*²⁷ Myšlenka sdělující, že člověk má, co si zaslouží, je Lustigovou oblíbenou. Použil ji také do posledního vydání *Modlitby pro Kateřinu Horovitzovou*. Jedná se v ní o snahu pochopit, proč se nepříjemné věci dějí právě tomu konkrétnímu člověku. Jde v ní také o hledání viny, odpovědnosti, jejíž část si každý nese v sobě. *Možná, říká si v duchu Hynek Tausig. Ale jestli je tohle, co jsem si zasloužil, tak proč? Proč mi to nikdo nemůže vysvětlit a sám si to taky nedokážu vysvětlit? A v duchu dodává, že nic nezní pravděpodobněji a nespravedlněji než odbýt člověka tvrzením, že každý má, co si zaslouží, a vykazuje na pomyslnou adresu: Já přece nechtěl nic měnit, všechno předělávat, nenechat kámen na kameni.*²⁸ V posledním vydání je hlavní postava ochotna připustit, že si svůj osud zasloužila, ale Hynek Tausig stejně jako všichni tehdejší vězni nedokáže pochopit, proč se to všechno vlastně děje, čím se provinili, co tak strašného provedli. Je zřejmé, že propagandistická „vysvětlování“ nacistů pro něho nejsou dostatečně srozumitelná, natož pochopitelná. Hynek Tausig v podstatě dochází k myšlence, že Němci nemají žádné racionální argumenty, že se ocitá v absurdním světě, jež není možné pochopit.

Předcházející ukázka naznačuje také druhý typ viny. Je možné označit ji jako vinu individuální, niternou, kterou má každý v sobě. V Lustigově pojetí se totiž i bezúhonný občan může v prostředí koncentračního tábora změnit na viníka. Jde jen o velice tenkou čáru. Každý člověk si může vybrat, na jaké straně chce stát, avšak velmi rychle může

²⁷ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 32n.

²⁸ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 32n.

sklouznout na stranu zla. Totéž se stalo Hynku Tausigovi, který si místo aktivity vybral netečnost téměř až do poslední chvíle. Nechápal však svoji vinu, kterou mu trýznitelé připisovali. Žil v podstatě jako „šedá myš“ a bylo mu tak dobře, neměl žádné vyšší ambice, ani nikomu neubližoval. Nechtěl, jak on sám říká, nic měnit, přesto byl „potrestán“.

2. 1. 4. Drsnost

Poslední vydání verze *Návratu* byla rozšířena o značné množství pasáží, které se věnují životu v lágru. Tyto popisné pasáže jsou většinou velmi naturalistické, autor nic nezastírá a neidealizuje. Říká přímo, bez jakýchkoliv úhybných manévrů, jak Němci s oběťmi nakládali, co si o nich mysleli. Židovský život byl pro ně bezcenný. Nezáleželo na vůli nebo schopnostech jedince, jestliže se nacistům někdo znelíbil, neměl šanci jim uniknout, třebaže ani židovský původ neměl. *Němci nepotřebují důvody, aby někomu usekli hlavu. Nacisti dvakrát dají přednost zabít někoho bez důvodu, než aby se jen jednou zmýlili. Kdo to sám neví, měl by se raději spláchnout v záchodě anebo spáchat sebevraždu než vydávat cizí lidi do nebezpečí. Snad to jednou bude lepší, zatím ne.*²⁹

Se stejnou drsností zaznamenává Lustig také mluvu tamějších vězňů. Život v ghettu, krutosti a nelidské podmínky přijali za svoji každodennost, a tak se o ní také bavili. Ghetto nebylo pěkné město a lidé v něm nebyli hezcí. Přesto všichni ke svému životu pěkné věci potřebovali, protože krása zušlechťuje duši člověka. Avšak krása v prostředí koncentračního tábora musela změnit svoje parametry, to hezké, co bylo na povrchu, zcela zmizelo. Bylo třeba hledat krásu v nitru člověka. Oškliví byli především staří lidé v ghettu, kteří nemohli klidně a důstojně dožít, byli ponižováni hlavně proto, aby si sami přáli zemřít. Také jejich duši sužovaly nezodpovězené otázky a hledání odpovědí. Z nově přidaných pasáží je patrné, že také starce mučily ty samé otázky týkající se holé existence, na něž hledal odpovědi již dříve zmiňovaný Tausig. *Jsou tak staří, že se na první pohled ani nepoznají, jsou-li to stařeny nebo starci. Stařenám rostou vousy pod nosem, na tváři a na bradě, starci mají změkčilé, zženštilé tváře a podbradky, i když jsou jinak hubení trvalou podvýživou. A pohled mají starci a stařeny stejně vyděšený. Chtěli by vědět, co je, co bude, co se s nimi stane. Kdo by nechtěl? A napadá ho v zápětí: Kdo by nechtěl? Ledaskdo. Někdy každý a jindy nikdo. Věděl, co se s ním změnilo.*³⁰

Se stejnou věcností a přímostí popisuje Lustig také poměry, které mohly nastat po odchodu předvolaných Židů do transportu v jejich dřívějším domově. V prvním vydání chyběla zmínka o lidech, kteří neváhali obohatit se na úkor někoho jiného. Do posledního

²⁹ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 26.

³⁰ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 34n.

vydání však autor přidává následující pasáže, jež hovoří o devalvaci přátelství, touze po majetku a ničení nedotknutelného. Je zajímavé, že Lustig upozorňuje pouze na jednu stranu tohoto problému, o poctivých lidech, kteří pro Židy jejich věci schovávali, se nezmiňuje. V přidaném textu vynikají záporné vlastnosti, které rovněž hovoří o možnostech, jež se v člověku nacházejí. Nicméně je patrné, že někteří Židé se na své dřívější spoluobyvatele dívali velmi nedůvěřivě. Židé byli ponižováni a uráženi také tím, že z jejich soukromých věcí se stávalo „haraburdí“, z něhož si v podstatě určití vyvolení mohli dle libosti vybrat vše, co by se jim hodilo. *Jistě, všichni si berou s sebou to nejlepší, proč by to nechávali doma hyenám, které se minutu po jejich odchodu vrhnou na židle, věšáky, noční lampy nebo vytrhávají s obrázky zavěšenými na stěnách i háčky, na nichž visí, a srolují linoleum a seberou koberce dřív, než přijdou zřízenci z Židovské obce, aby to svezli do synagog, z nichž jsou teď skládky a stáje, anebo zřízenci místní pobočky gestapa, než se to rozdělí místním Němcům anebo odveze do říše.*³¹

Lidé v ghettu se nikterak „nehroutili“ ze smrti, která je provázela na každém kroku, v podstatě ani nemohli, protože smutek by je definitivně zničil, a navíc smrt přijali jako jednu možnost každodennosti, nebyla ničím výjimečným. Ke všem ztrátám museli přistupovat, pro mnohé možná nepochopitelně, s klidnou tváří. Nově vložená pasáž do posledního vydání popisuje, jak se o všudypřítomné smrti Židé bavili. Opět se v nich čtenář setkává s množstvím pochopitelných otázek, na něž však odpovědi chybí. Dále je do textu přidáno konstatování, které Arnošt Lustig často sděluje v rozhovorech z poslední doby. Jde o to, že když měl někdo štěstí, nebyl zabit, byl místo něj poslán na smrt někdo jiný, nacistické počty musely být v pořádku. Na závěr je potom přidaná zmínka o nenormálnosti tohoto světa, ve kterém si nikdo nemůže být jistý tím, co stále platí a co už ne, protože Němci obrátili naruby téměř vše. *I když víš, že tě zabijou? Možná. Proč? Nevím. Myslí na to, proč lidi zabíjejí jeden druhého. Proč si lidi nahánějí strach. Proč lidi zabíjejí lidi – bez důvodu. O několik málo vět dál přibyla také tato slova. Budou zabíjet ty druhé. On ještě není na řadě. Někoho zabijou – bez důvodu, někdo smí ještě žít – bez důvodu. Bud' zabijou mě místo někoho jiného, nebo někoho místo mě. Zvyknu si na to, jako jsem přivykl na všechno ostatní? Proboha – kde se to určuje? Už to neplatí, že Německo je v Evropě, Evropa je v Německu. Co ještě platí, co už neplatí?*³²

³¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 38.

³² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 54n.

2. 1. 5. Motiv krysy

Nově přidaným motivem, který se v první vydané podobě této povídky nevyskytoval, je motiv krysy. Autor se k němu vrací na mnoha místech. Vždycky jej jen zmíní přiřovnáním člověka k tomuto živočichu.

*Jeho pohled říkal: Nejsme všichni krysy?*³³

*Stejné oči, stejný pohled: Nejsme snad všichni krysy? ... A oči říkají: Kryso. Kryso. Krysičko.*³⁴

*A napadne ho, kdy se z myši stane krysa, i když o tom nikdo neví, kromě něho.*³⁵

Literární historik František Kautman v doslovu k poslednímu vydání *Noci a naděje* připomíná, že Arnošt Lustig v této povídce hojně využívá motivy myši a s tím související motiv pasti. Jedná se o oblíbené motivy, jež do svých próz velmi často zahrnoval také Franz Kafka. Kautman hovoří o kafkovském motivu v Lustigových povídkách.

Jedním z motivů v povídce *Návrat* je tedy myš a kočka, kočka a past. Myš se neustále strachuje o sebe, o svoji holou existenci. Kočka je otevřený nepřítel, dravý a ironický, může si s myší pohrávat a dává jí jedinou možnost úniku, a to do své tlamy. Toto je typické podobenství Franze Kafky. Arnošt Lustig tento motiv prolamuje. Přidává motiv krysy. Krysa není jen bázlivá myš, krysa je synonymem morálního bankrotu, definitivního úpadku osobnosti člověka.

Je důležité připomenout, že autor k tomuto motivu musel v průběhu let „dozrát“, v jeho prvotině se totiž nevyskytuje, v ní hovoří pouze o myši, kočce a pasti. Postupně je tedy do této trojice zakomponována i krysa jako prostředek úplné a absolutní devalvace člověka. Arnošt Lustig si tento motiv oblíbil. Používá jej v posledním vydání *Noci a naděje* ještě v dalších povídkách. Motiv krysy mu vždycky slouží k upozornění na přízemní chování člověka, kterému jde pouze o něho samotného, o jeho vlastní prospěch, na ostatní se neohlíží.

Přesto se ovšem i v tomto přeživačném prostředí dají najít ryzí charaktery, což dosvědčuje nově přidaná věta v posledním vydání. *Jsou tu ještě lidi, pro které je čest, hanba, hanba a povinnost povinností.*³⁶ Je zřejmé, že ne všichni podleli zvířecímu pudu a chovali se tak, aby urvali co největší kořist. Stále se najde dost těch, pro které zůstávají základní etické pojmy neměnné. Nejsou ochotni obracet pravdu v lež a naopak jen proto,

³³ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 19.

³⁴ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 20.

³⁵ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 50.

³⁶ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 43.

že by jim to přineslo jisté výhody. V této myšlence mimo jiné tkví těžiště Lustigových próz.

2. 1. 6. Přežit

Ale nač potřebuje člověk věci a poklad? Po válce si snadno opatří znovu alespoň to nejnnutnější. Co si nikdo nemůže opatřit znovu, je holý život, pomyslel si letmo Hynek Tausig, je jako panenství: člověk je má jen jednou. Ano, holý život, o to tu jde.³⁷

Je známo, že hrdinové Lustigových próz duchovně přežijí všechny útrapy, pokud se ovšem rozhodnou jednat mravně. Přestože fyzicky trýzniteli mohou podlehnout, zůstávají morálními vítězi. Sami v sobě museli najít cestu, která je přivedla až na okraj hrdinských činů. Hynek Tausig nebyl žádným udatným bojovníkem. Rozhodl se však neuposlechnout výzvy k nastoupení do transportu. Samo o sobě je toto gesto výjimečné. Nicméně Hynek Tausig i tak působí na čtenáře spíše jako zbabělec než bojovník. Přesto se z něj v průběhu povídky hrdina stává, a to především díky tomu, že pochopil, oč se jedná, a dokázal se tomu vzepřít.

V povídce se čtenář setkává se dvěma pány, kteří se Hynkovi „připletou“ do cesty. Prvním je jeho domnělý přítel, kterého prosí o pomoc. Ten ho ovšem odmítá. Scéna tohoto odmítnutí je v posledním vydání na rozdíl od prvního bohatší, protkaná mnoha podměty k zamyšlení. Arnošt Lustig v ní ukazuje, jak byla celá věc problematická. Proto také zůstává na konci nově přidané pasáže otázka nezodpovězena. Nicméně stále šlo také o to, jakým způsobem člověk přežil, komu pomohl a kdo pomohl jemu. Když se někdo zachoval zbaběle, mohl se odvolávat na společenské poměry, které mu nedovolovaly pomoci. Hlavně díky strachu se někteří chovali zbaběle. Nicméně úvahy Tausigova „přítele“ jsou nesmírně pokrytecké. Přestože se Hynek Tausig dostal do mašinerie, kterou sám nikterak nezavinil, někteří lidé v jeho okolí se ho nejen zříkají, ale zároveň ho alespoň v myslí nabádají, aby on sám byl soudný, neohrožoval je a nežádal od nich pomoc! *Jeho oči toho říkají víc. Odvolávají se na hrůzu, na nebezpečí, na odpovědnost těch, co už prohráli, a na důvody, proč by neměli do propasti, ve které už jsou sami nebo do ní už upadají, nevinné a nerozhodné ne lhostejné, kteří nikomu nic zlého nepřejí, nic nezavinili, ale nemohou si víc dovolit, protože chtějí žít. Taková je doba. Kdo je v neštěstí, měl by alespoň dokázat myslet na ty, které to ještě nepostihlo. Je to povinnost člověka, otázka cti, otázka drzosti nebo ohledu.³⁸*

³⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 38.

³⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 26.

Druhým mužem, jež mohl mít na Hynka Tausiga vliv, byl neznámý průvodčí, který ho nechal nezištně, bez jakýchkoliv kompenzací a zcela zdarma přespat v tramvaji, dokonce mu nabídl svoje jídlo. Tento muž je hrdina, o jehož vykreslení Lustig usiluje. Jedná se o muže nikterak nevyčnívajícího z davu, spíše nenápadného, který nekoná žádné heroické skutky, přesto se zachová jako hrdina, když nabídne pomoc Židovi, i když by za to mohl být potrestán. V posledním vydání mu autor pravděpodobně přikládá ještě větší váhu, protože k jeho vnitřnímu monologu o nutnosti pomoci právě takovým lidem jako je Tausig přidává další dvě věty, jež hovoří o osobní statečnosti průvodčího. *A kdo mu co dokáže? A i kdyby.*³⁹

Velmi zajímavé jsou nově přidané Tausigovy úvahy o přežití, snaze zachránit si svůj holý život. Problematiku tohoto rázu vložil Lustig do úst mimo jiné také babičce Hynka Tausiga, která vždycky tvrdila, že člověk si zvykne i na šibenici. Tausigovi se však nelíbí další babiččina rada, pomocí níž ho nabádala, aby politoval každého, o kom se mu na první pohled zdá, že si to nezaslouží. Raději se přimyká k radě svého otce, který mu vštěpoval do hlavy, že první, čemu se musí naučit, je bránit se, a to sám. Když se nebude bránit sám, nikdo jiný ho bránit nebude. Avšak snadno se řekne, hůře udělá. Kdyby se Tausig měl rozhodnout mezi vzdorem a lítostí, vybral by si, podle svých slov, jistě vzdor, což je také cítit z jeho následujících úvah. *Navzdory tomu, co Němci říkají, můj život? A hned si odpoví: Není. Ano a ne. ... Usměje se sám sobě, vzápětí. Jedno je v mých rukou: Dát se zabít, jen když to už bude muset být. Otrěse se, proběhne mu mráz po zádech. Když, odepře jim aspoň, aby to bylo bez důvodu. Aby to měli tak snadné. Je to směšné? A co?*⁴⁰

2. 2. Růžová ulice

Autor v této povídce dává čtenáři možnost nahlédnout do vztahů v nacistické komandatuře. Židé jí jsou míň než stádo určené k likvidaci. Muži SS se předstihují v surovostech páchaných na věznicích, ale intrikují i proti sobě navzájem a udávají jeden druhého. Rozepře a boje provázejí také jejich rodiny. Jejich ženy jsou pro nepatrné „cennosti“ ochotny působit v rekvirační komisi, která dům od domu okrádá chudáky v ghettu nejen o poslední prsteny, ale i o poslední sousto. Situace však není jednostranná, i v „řádném“ esesákovi se probudí svědomí. Tím mužem je řidič Werner Binde. V poslední chvíli zastřelí rozzuřeného psa, který je ženou z rekvirační komise poslán na umírající stařenu. V povídce *Růžová ulice* je vidět ne jednostranně pojatou nacistickou problematiku.

³⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 28.

⁴⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 58.

Nové bylo u Lustiga vidění mučitelů. Poválečné ztotožňování každého Němce se zdivočelou bestií už nebylo normou krásné literatury. Také v gestapáckých věznicích byli Němci, kteří svým obětem pomáhali a ulehčovali jim jejich úděl. A naopak, mnozí Židé v táboře byli často sami Němci, někdy ani německy neuměli a do příchodu Adolfa Hitlera k moci ztotožňovali své zájmy se zájmy německé říše.

Nově přidaný text je rozdělen podle obsahu. Autor rozpracoval pasáže, které jsou utříděny do kapitol s názvem: *Fanatismus, Postavy a Židé*.

2. 2. 1. Fanatismus

Nově přidaný text se hojně týká fanatických postojů nacistických Němců. Ty reprezentuje esesák Mořic Herz (zástupce velitele v ghettu). Přestože není vojákem, je pyšný na to, že se Německu, jako jediné zemi mezi tolika, podařilo vyhlásit dvě války celému světu. Je si samozřejmě jistý tím, že co se jim nepodařilo získat ve válce první, dobudou ve druhé. Hlavního iniciátora tohoto zběsilého válčení ztotožňuje s Bohem. *Podíval se na obraz Vůdce. „Někdy se k němu modlím. Vyvedl nás z problémů, z kterých mého otce i matku bolela hlava: není nezaměstnanost, není kriminalita. Díky jemu víme, co je vojenská čest,“ řekl Herz.*⁴¹

Adolf Hitler je v posledním vydání povídkového souboru „opěvován“ více než v prvním. Nacisté chválí jeho schopnosti. Vidí v něm nejschopnějšího velitele všech dob, který dovedl Německo nejdál, kde kdy bylo. Němci ho opěvovali za to, že jim vrátil čest, že v zemi zavedl pořádek, avšak to jim nestačilo. S nadšením přijímali také zprávy o nově porobených zemích. Nevadilo jim obohacování se na úkor ostatních. Jejich myšlenky spadaly jakoby do středověku, v němž se schopnosti a moc měřily územním bohatstvím jedince. Je tedy patrné, že společnost se ve svém vývoji dostávala na nižší úroveň. *Stojíme na půdě zemí, kde noha německého vojáka ještě nestanula. Využíváme plodů zemí, které jsme ještě neochutnali. Neměří se génius vedoucích jen tím, že přivede svůj národ dál než jeho předchůdci i následovníci? Jen šílenci si mohou ještě myslet a doufat, že jejich odhodlanost může ovlivnit budoucnost, navzdory okolnostem, které určujeme.*⁴²

Mořicova žena přirovnává obsazení Paříže německou armádou v pouhých pěti týdnech k pocitu, který cítila, když se prvně zamilovala. Opět prožívá žhavé přívaly v nadrech, prudké bušení srdce, horlivost, která ji zahřívala, a s nimi i vděčnost. Byla pyšná na to, co Německo teď dokázalo. Z této pasáže je také vidět propagandistické ovlivňování, které všem Němcům, kteří „Vůdce“ (Adolfa Hitlera) podporovali, přiznává

⁴¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 101.

⁴² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 106.

podíl na jeho úspěchu. Následně vychvaluje splněné „Vůdcovy“ sliby. *Souhlasila s tím, co říkali v rádiu a co opakoval Mořic, že čeho dosahuje Německo svými hrdinskými činy, ještě lidstvo předtím nedosáhlo. Podílí se na tom všichni Němci, kteří se hrdě hlásí ke svým vedoucím, jako se oni opírají o ně. Jak říká správně Mořic, všichni za jeden provaz. Vůdce drží slovo. Do téhle chvíličky dodržel všechno, co slíbil. Vrátil do Německa pořádek, vymýtil pouliční zločin, nechal postavit nádherné ulice, nejsou zbyteční jedlíci. Kde by byl bez tábora, jako je ghetto, pořádek? Je to poctivost, jakou svět ještě neviděl.*⁴³

Zlost, zaujatost a touha ponižovat vězně prostupuje také rodinné příslušníky německé komandatury. Jedná se hlavně o ženy esesáků, které se každý den vydávají na prohlídky baráků, aby získaly poslední majetek, který Židům ještě zbyl. Stejně jako jejich muži i ony neváhají použít jakéhokoliv násilí. V provádění krutostí je neodradí ani umírající stařena.

Tyto ženy byly, stejně jako jejich muži, prosyceny touhou ubližovat, ničit a ponižovat. Nově je v posledním vydání ukázáno, že těmto lidem částečně chybělo duševní zdraví. Byli jak zhypnotizovaní, jednali jakoby v transu. Připomínají spíše naprogramované roboty než živé bytosti. Chyběla jim jakákoliv sebereflexe. *Byla to zlost, která si hledala terč. Velká voda, která musí někudy odtéct. A v okamžiku, kdy našla terč i výpust', se její zlost změnila v nenávist. Přeskakovalo jí to mezi spánky jako elektrické jiskry. Voda vtékala do tůně a nad vodami zůstal jen hlas.*⁴⁴ Arnošt Lustig o této ženě v posledním vydání dodává to, že nebyla první, kdo jako oběť hledal jiné oběti. Naučila se zchladit si žáhu, jako se zpozdilé děti učí číst, psát a počítat nebo ze začátku jen mluvit. Necítila dluh vůči nikomu. Všichni dlužili jí. Popuzovaly ji věci, jež patřily někomu jinému, ačkoliv mohly být její. Usvědčovaly ji z toho, co nemá a co mají ostatní a proč se cítila chudá a ubohá navzdory všemu. Tato žena si tedy svůj vztek na svět a na sebe samu vylévala na těch, kteří na tom byli ještě hůř než ona. Zároveň si také užívala, že i ona má jednou nad někým převahu. Při jedné „návštěvě“ u ubytovaných Židů našla snubní prsteny. Tato scéna v prvním vydání chyběla. *„Ty přece měli odevzdat už v Praze, odbočce říšské banky,“ řekla Herta. „Náhodou vím, kde to je, protože jsem tam měnila peníze. Nesmějí mít zlato, stříbro nebo cizí valuty. Ale to máte marné, domlouvám sviním, aby se dívaly na hvězdy. Jako by člověk hrách na stěnu házel. Jsou to podvodníci a lháři. Jsou nebezpeční do posledního dechu.*⁴⁵ Na další straně opět ponižovala umírající stařenu vulgárními

⁴³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 100.

⁴⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 112.

⁴⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 114.

nadávkami, když pod její pokrývkou objevila krabičku sardinek. „*Mazaná svině. Proto nemluví. Staví se nemocná. Říká se Besser stumm als dumm. Mlčet nad zlato. Jenže na zlato nemá právo. A portugalské sardinky nemá ani každý z nás.*“⁴⁶ Z posledního vydání povídky je cítit větší hrubost, drsnost. Značný podíl na tom má četné užití vulgarismů.

Obrovský vliv měli nacisté také na chování svých dětí. Osmiletý syn esesáka Mořice Herze, který se jmenuje Adolf, nadšeně zdraví svého otce hajlováním. Lustig tuto scénu v posledním vydání rozvádí tímto přidaným textem. *Ale malý se kabonil. Nebylo to jako včera, kdy otce potěšil, aniž dost dobře chápal, proč to v něm vyvolalo takový ohlas, protože se jen ptal: „Tati, jak dlouho žijí krysy?“ (Herz právě přesvědčoval tchyni, že narodit se z židovské matky je jako jed, který pronikne do krve.)*⁴⁷ Vychovávat další násilnickou generaci nebylo, jak je zřejmé, nikterak obtížné. Malý chlapec s radostí napodobuje své dřívější chování, za něž byl posledně od otce pochválen. V této pasáži se čtenář opět setkává s nenápadným motivem krysy. Tentokrát patří toto označení všem židovským vězňům, jež z úst chlapce zní o to hrozivěji. Lustig se také znovu vrací k myšlence, že nacistům nezáleželo na schopnostech či postavení člověka, šlo jen o to, jaký byl jeho biologický původ.

Mořic, nacisticky oddaný gestapák, nevážil jenom s Židy, ale i se svojí rodinou. Protivila se mu jeho tchyně i žena, které toužily po klidném rodinném životě, tedy po konci války. Mořic začal svoji ženu nenávidět, díval se zlostně na všechny kolem sebe. O své ženě přemýšlí v posledním vydání takto: *Herz si myslel: Jinak se na rodinu dívá matka, jinak otec. Postřehl její bledost ve tvářích. Mohl si domyslet proč. To je žena. Měla by mu jít alespoň z cesty.*⁴⁸ Mořic Herz viděl ve své ženě „překážku“, která mu svou zbabělostí bránila v jeho povýšení. Vadila mu také její změkčilost, jež byla dána tím, že je ženou, matkou. Nemohl si s ní tedy příliš dobře rozumět, jelikož své poslání viděl v něčem jiném.

O několik stran dále rozvádí svoje úvahy, jež reagují na vyslovené přání jeho ženy, která by ve filmech raději viděla zpěv a tanec místo války. Její muž má potom vnitřní potřebu umlčet svoji ženu. Stydí se za její slova. Tyto věty se v prvním vydání opět nevyskytovaly. *Nechápe, že někdy je víc mlčet než žvanit? Nevysvětloval jí snad už minulou neděli, co všechno zahrnuje loajalita, důvěra ve staré tradice? Nevyložil jí smysl své vojenské přísahy, co znamená Meine Uhre heisst Treue? Moje čest se jmenuje věrnost?*

⁴⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 115.

⁴⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 74.

⁴⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 74.

*Jak se říká v náboženství: Neházejte perly sviním.*⁴⁹ Požaduje od ní slepou poslušnost, v níž není místo pro pochybování, ale ani pro uvažování, natož pro vlastní přání a zájmy. Tuto poslušnost potom vyvozuje z loajality a staré tradice.

2. 2. 2. Postavy

Arnošt Lustig rozvíjí také chování, myšlení i popis postav. Autor nevynechal jedinou, které by v posledním vydání něco nepřidal. O Alžbětě Feinerové získává čtenář konkrétnější vizuální představu. Dozvídá se tedy, že Alžběta Feinerová měla pohublou a trochu protáhlou tvář a velké žluté zuby v přísných ústech. Pod obloukem hranatého žilnatého čela těkaly pátravě černé oči. Orlí nos trčel odbojně do světa a brada, řídce porostlá šedivými chloupky, bázlivě ustupovala ke krku.⁵⁰ Tento její popis v prvním vydání nebyl.

Největší pozornost věnoval autor Mořici Herzovi. Přidané pasáže týkající se jeho osoby ho ukazují v ještě „horším světle“ než ve vydání prvním. K jeho vlastnostem nepřibyly žádné klady. Naopak. Jeho nectnosti byly zdůrazněny. Z textu vyplývá, že se jedná o samolibého, nacistické ideologii skálopevně oddaného, namyšleného a krutého člověka, který neváhá použít jakékoliv prostředky k tomu, aby si přilepšil. On sám je se sebou nesmírně spokojen. Jeho žena je mu však protivná. Nemá rád její protiválečné řeči. Svoji tchyni však přímo nesnáší, jak je v posledním vydání ještě více zřejmé díky následujícímu textu. *„O paní matko, Liebling. Tak dlouho jsme se neviděli při večeři, už od pondělka. Opravdu odcházíte?“ A myslel si: Aleluja! Zůstaň si třeba v pekle, když chceš. Ty nafouklá bečko, plná větru a smradu. Šplhouně po společenském žebříčku minulosti. Ty peněz chtivá, bez úrovně, mizero se zahnutým zobákem jako nějaká Židovka; směšná, nevzdělaná, smradlavá stará holubice. Břichatá a dávno zdiskreditovaná trpaslice. A dodal: „Škoda, že zůstane vaše křeslo u večerního stolu prázdné. Neměli jsme už pár dní příležitost vyměnit si alespoň pár slov. Jste doufám, zdravá a v pořádku.“⁵¹* Z této citace vyplývají další nelichotivé vlastnosti Mořice Herze. Jedná se především o neupřímnost, přetvářku, zlobu, posměch a ironii. Do kontrastu je postaveno Mořicovo navenek uhlazené chování a jeho prohnílá duše. Matku své ženy přirovnává dokonce k Židovce, to znamená, že jí zcela pohrdal a její osud mu byl naprosto lhostejný.

Mořic Herz je také velice sebevědomý. Svoji sílu ztotožňuje se silou Německa, jež neustále opěvuje. Za svého „Vůdce“ by položil vlastní život. Nemá nejmenší výčitky

⁴⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 76.

⁵⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 64.

⁵¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 97.

svědomí. K lidem v pevnosti se chová tak, jak se má chovat k nepřítelům. S nadsázkou je možné tvrdit, že Židy z pevnosti přirovnává k bojujícím mužům na frontě, obrovským rozdílem však zůstává to, že Židé v ghettu na rozdíl od vojáků v poli bojují „holýma rukama“. V přidaných pasážích přiřazuje k zajatcům v ghettu také další evropské národy, které musí stejně jako Židé poslouchat německý diktát. *Pokud jde o lidi v pevnosti, má nejlepší svědomí. Nesejde na tom, jestli tančí s chutí nebo proti své vůli, jen když tančí, jak se od nich očekává. Není to snad tak i s nepřáteli Německa i s jeho znenadání ochotnými přítelíčky jako Bulhary, Slováky nebo Rumuny nebo Maďary, Francouzi nebo Holanďany, kam se jen člověk rozhlédne po německé Evropě? Svět mu připadl jako veliký tanec na německou muziku. Najednou chtějí všichni táhnout s Německem za jeden provaz.*⁵²

Mořic Herz se nestydí ani za to, co všechno Němci Židům ukradli. Také on sám má doma několik pěkných „kousků“. Svoji ženě se s tím raději nesvěřil, protože si není jistý její reakcí. Tento obraz v prvním vydání opět nebyl. Podtrhuje Mořicovy další vlastnosti, a to hamižnost a vypočítavost. V podstatě ukazuje, že mu jde pouze o majetek a o peníze. Čest a hrdost mu však chybí. Je až zarážející, s jakou samozřejmostí si nacisté židovský majetek přivlastňovali. Jestliže šlo o luxusní věci, tak Němcům jejich židovský původ nevadil. I když se nacisté Židů štítily, k jejich cennostem a majetku měli naopak vřelý vztah. Opět se tedy ukazuje, že všechny nacistické ideje směřovaly k jediné, a to k obohacování se na úkor někoho jiného. *Jen Rosemarie Ilse neví, myslel si Herz, že jsou to sklenice z bohatého židovského domu, stejně jako Herzův mahagonový psací stůl a soška Atlanta. I jejich ložní prádlo je z židovského majetku.*⁵³

Jak již bylo řečeno, Mořic se snažil využít každé příležitosti, získat pro sebe co nejvíce. Neštítěl se ničeho. V posledním vydání to podtrhují četná přísloví v různých částech povídky, jsou psána nejprve německy a poté přeložena do češtiny. Jedná se například o tyto výpovědi: Každý je svého štěstí strůjcem. S chutí do toho a půl je hotovo. Podle drápů poznáš šelmu. V nouzi žere ďábel i mouchy. Pro sytou myš se zdá i nejlepší mouka nakyslá.

Byl celou duší Hitlerovým bojovníkem, což v posledním vydání připomíná také tvrzením, že každý vede svoji osobní válku. Každý má svou soukromou druhou nebo třetí vnitřní frontu. Jde o válku ve vlastním hnízdě, která vede napříč rodinami.

Autor se v posledním vydání věnoval také postavě Mořicovy ženy, Rosemarie Ilse, naivní, možná trochu jednoduché, ale poslušné nacistické manželce. V nově přidaných

⁵² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 102.

⁵³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 102.

pasážích je svým mužem urážena, nicméně stále ještě se mu obdivuje, je na něj pyšná. *Cítila se součástí velkého společenství, spojená s každým, kdo nosil uniformu. Měla právo pyšnit se manželem. Maminka by to měla chápat. Sama se dala ráda přesvědčit.*⁵⁴ V těchto nově vložených větách se čtenář opět setkává s nacistickou propagandou, která k sobě přitahovala všechny členy společnosti. Rosemarie Ilse má potom také radost, že i ona, matka v domácnosti, podporuje válečná tažení Němců, a má tedy také podíl na jejich úspěchu.

Tato oddaná žena přirovnává válku nejen k lásce, ale i k malému dítěti nebo spíše k radosti, kterou cítila, když byla zamilovaná nebo když nosila pod srdcem své děti. Raduje se z brzkého vítězného konce války a těší se na užitek, který všem přinese. Sama před sebou, ale hlavně před svojí matkou obhajovala válečné snahy Němců. Její matka neměla ráda nacistické povyšování se, pocházela totiž z aristokratického rodu. *I její matka, (jako její bratr, pořád na frontě), na stará kolena musí vidět změnu, která se s Německem odehrála. V duši Rosemarie Ilse se rozeznívají tichoučké vítězné fanfáry, které slyší a cítí, jako když v sobě ještě nosila svoje milé děti. Vezme je oběma rukama kolem ramen a přitiskne si je k sobě jako kvočna.*⁵⁵

Pomocí jejich úvah je možné nahlédnout do myšlení alespoň některých tehdejších nacistických manželek. Rosemarie Ilse je zaslepená touhou po novém a lepším Německu, proto je ochotná přehlížet nelidské zacházení s nepřáteli. I ona je však schopná uvažovat o tom všem hrůzném, co se kolem ní děje. Vidí krutá zacházení s vězni. V konečném řešení německé otázky slyší cosi tajemného, co ji přitahuje, protože o tom hovoří jen ti zasvěcení, ale čemuž sama moc nerozumí. Nakonec jí je vcelku jedno, o co se jedná, jde hlavně o to, že v Německu bude opět pořádek. V prvním vydání tyto její úvahy nebyly. *Padl několikrát výraz „Konečné řešení“. Něco, co se vyřeší jednou pro vždy, jako když se německý sedlák zbaví v domě i na poli myší. Vypeje plevel. Konečné řešení, něco, čemu všechno předchází, ale po němž už nic nenásleduje. Die Ende. Znělo to jasně i tajemně. Mlhavě i zasvěceně. Něco, o čem směji mluvit vojáci. Vědí, co říkají. Naopak se jí zamlouvalo něco, co řekl o Německu, zemi čistoty a pořádku, v němž to nikdy nebude jiné, a o neúprosných zásadách, a že Hitler jednou rukou spolu s dělníky staví dálnice, a druhou, s dělníky a rolníky a úředníky v uniformách vede válku za zájmy Německa.*⁵⁶

⁵⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 99.

⁵⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 100.

⁵⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 104.

Jestliže se pouze z povzdálí dívá na německá tažení a vítězství, je nadšená. Když se však do tohoto procesu musí zapojit sama, aby vyhověla muži, cítí velkou nechuť a odpor. Svým mužem se nechala ovlivnit natolik, že prohledávala věci „smradlavým Židům“. V podstatě také neměla jinou možnost, když chtěla vycházet se svým manželem.

Chvíli se cítila jako pyšná manželka, nicméně když byla mužem donucena „pracovat“ v rekvirační komisi, ukazuje svoji druhou tvář. Následující citace v prvním vydání nebyla. *Nemám lehký život, pomyslela si, ačkoli jí kdekdo závidí postavení Mořice Herze. Nikdo ho nezná doma. Dříve mu musela leštit holínky. Odvolával se na ženy ve slovanských oblastech, které svým mužům nejen leští boty, ale myjou nohy. Přece jen si to netroufal chtít od své německé ženy. Boty mu pucujou české služky. Ale ji dotlačil až sem.*⁵⁷

Rozporuplný esesák Werner Binde, který zachrání umírající stařenu před napadením psem, si plně uvědomuje absurditu jejich současného světa. V posledním vydání mu Lustig nově vkládá do úst úvahy o podobě Německa. Binde si uvědomuje, že Německo je rozděleno na dvě strany hřiště. Na jedné straně jsou koncentrační a vyhlazovací tábory, ale na druhé ne. Nikdo si však nemůže být jistý, na které straně se ocitne.

Werner Binde v posledním vydání na rozdíl od prvního vzpomíná také na pár lidí, kteří by bez váhání nasadili smyčku na krk i vlastnímu bratrovi, nejen aby neviseli sami, ale aby ukázali, ke které straně patří. Své úvahy uzavírá větou: *Ještě se v duchu musel chválit za to, že se k nevlastnímu bratrovi nepřihlásil ani přivřením víčka. Něco ho leká a zároveň přitahuje. Je to kolem něho i v něm.*⁵⁸

Werner Binde je zbabělec, ve kterém se ozývá svědomí. Pravděpodobně nesouhlasí s tím, co se kolem něho děje, nicméně taky chce přežít. Je si však vědom toho, že člověk má možnost volby. Také on překonává alespoň na malou chvíli svůj strach, když se vrací do krámu ke zraněné Alžbětě Feinerové a nechává jí tam na přilepšenou krabičku sardinek. V posledním vydání si potom tuto možnost volby doslovně uvědomuje. *Ví, že hranice mezi špatným a dobrým chováním je velice tenká. Jestliže se k někomu zachová špatně, může přilepšit sám sobě. Ze všech idejí si může vybrat jen ty, které pro něho budou užitečné. Ví, že všechno může člověk udělat tak i onak. Co je nahoře, může být dole a naopak. Může si myslet svoje nebo co mu kdo vsugeruje. Může se dívat svýma očima nebo*

⁵⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 117.

⁵⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 88.

se dát zhypnotizovat: slovy, ryčnými parádami, marši, leskem oceli, ostny drátů. Obětí nebo kořistí, anebo obojím.⁵⁹

2. 2. 3. Židé

*Kde mají své špinavé poklady? Musejí vědět, proč je zlato, stříbro a drahé kamení, o penězích ani nemluvě, nejlepší medicína. Musejí mít svá spolehlivá tajemství, která je vždycky znovu postaví na nohy. Tak dlouho už se jich chtějí všichni zbavit a pořád ještě musí dýchat stejný vzduch. Bez nich bude svět opravdu hezčí. Lehčí. Pohodlnější. Znají svoje čáry a kouzla, aby spadli jako kočky vždycky na všechny čtyři. Co byla Herta v rekvírační komisi, stěžovala si bez přestání, že místo, aby jich ubývalo, tady přibývají. Ano, jako kočky i obřezaní a jejich ženy mají devět životů.*⁶⁰

Do posledního vydání přidal Arnošt Lustig pasáže, které hovoří o Židech a věcech, jež jsou s nimi spojené. Může se jednat o myšlenky a názory nacistických pohlavárů v ghettu nebo o samotné postavy, o nichž se čtenář dozvídá více informací, nebo o přidané konkrétní situace či promluvy. Výše zmiňovaná pasáž ukazuje myšlení „správné“ německé ženy, která je odhodlaná přispět svojí prací k vítěznému tažení Němců. O Židech hovoří jako o nepříjemné havěti. Také tato žena upírá Židům právo na holý život. Nikdy však není schopna racionálně říct, co jí na věznicích vadí.

Nově je do posledního vydání přidán motiv smutku vězňených Židů. Když se totiž Mořic Herz ptá Alžběty Feinerové, na co zemřel její muž, odpovídá, že na smutek. V prvním vydání tento dialog chybí. Dále je potom rozvíjen Herzovou úvahou. *Chtěla mu snad říct, že tu lidi umírají smutkem? Nejen, že je to na východě přejde; přejde je to už tady. Nedá jim na smutek čas. Nebudou mít na smutek pomyslení.*⁶¹ Za zmínku stojí také poznání, že Židé si na svůj úděl esesákům nestěžovali. Nechtěli, aby je viděli ponížené, nepřiznali skutečné bolesti. Jedinou možnou formou odporu byla jejich důstojnost.

Židům v ghettu nezůstala žádná práva, vše jim bylo odebráno. Jediné, co jim nacisté nemohli vzít, byla jejich svobodná mysl, mohli se cítit, jak chtěli, ale z ukázky vidíme, že i to Němcům vadilo, chtěli mít kontrolu nad jejich celou osobností, což také dotvrzuje další nově přidáný text. *Umírají smutkem? Najdou si na všem to lepší. To jim zarazí. Umírají smutkem a kouří. Poučí je osobně, zač je toho loket.*⁶² O pár stránek dál se Arnošt Lustig k tomuto motivu opět vrací. Z toho je zřejmé, že slova stařeny byla pro Mořice Herze neobvyklá, nemůže na ně proto přestat myslet a zabývá se jimi znovu. Snad

⁵⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 89.

⁶⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 110.

⁶¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 66.

⁶² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 68.

ho překvapilo, s jakým klidem stařena hovořila o smrti svého manžela. Nepostěžovala si, nespírala, neproklínala mužovy vrahy. Nechovala se ponížene ani o nic neprosila. Svoje rozhořčení nad tím, čeho jsou Židé schopni, potřebuje Mořic Herz sdělit ještě někomu dalšímu. *Tak její pan manžel umřel smutkem. To dá k lepšimu v kasinu a v Kameradschaftsheimu. Na co všechno Židé umírají.*⁶³

K rozšířeným pasážím patří vzpomínky na minulost, jejich porovnávání s přítomností a také úvahy vězněných Židů o budoucnosti, o tom, co všechno se změnilo, jak to bude dál, jak budou žít jejich děti. V těchto úvahách je opět prostor pro tázání se, hledání odpovědí na nezodpovězené otázky. Znovu se však jedná o otázky, na něž nejsou odpovědi. Co je dobré, co je špatné, vše je najednou jinak. Z ustálených hodnot neplatí téměř nic. Najednou existují dvoje zákony, jedny jsou pro „vyvolené“ a druhé pro „ztracené“. *Dvojí mravnost, dvojí dobro a zlo, dvojí spravedlnost, dvojí svět? Jak může vysvětlit, že židle a stůl a talíř s vodovou polévkou z náhražek z čočky nebo hrachu není jedno a totéž, jako když ještě žil její dědeček? Ale ví, že i děti cítí, co se změnilo. Nedovedou to jen pojmenovat jako starci. Čím víc člověk ví, tím blíž je k smrti. Čím méně prožil, tím větší se mu asi zdá naděje. Komu se zdají dny delší nebo kratší, dětem či starcům? Je pravda dítě času? Čí dítě je čas? Má v hlavě zmatek. Myslí na čas, jak se jí kdysi zdál nevinný.*⁶⁴

Alžběta Feinerová vzpomíná také na lidi, jež kdysi znala a kteří se drželi přijatých pravidel a vyhýbali se těm, co je porušovali. Nyní to však nebylo možné. Pravidla pro Němce neplatila. Opět se však nemůže ubránit otázce týkající se budoucí podoby světa. Jak se další generace vyrovnají s minulostí, jak unesou její tíhu? Jaký bude svět, když už teď platí dvoje zákony? Kdo další si dovolí rozhodovat o životě člověka? Alžběta Feinerová potom dál uvažuje. *Jak budou jednou žít děti, které se narodily do téhle doby? Jak ze sebe setřesou nános špíny, pravidla, jež jim někdo vnutil, aniž poznaly ta minulé? Jaká může být ještě na světě spravedlnost, když se nevztahuje na všechny?*⁶⁵

Alžběta Feinerová, zbitá a nemocná stařena, žije až do konce s nesmírnou důstojností. Tichá a pokorná, nikomu ze spoluvězňů si nepostěžovala. Zůstala vyrovnaná a odhodlaná nevzdat se svého zaujetí, nechtěla zůstat netečnou. Tuto skutečnost Arnošt Lustig v posledním vydání ještě více zdůrazňuje. *Je pohroužena do svých myšlenek. Má prosit svou duši, aby zůstala studená a lhostejná? Aby vstřebala, co se zdá nesnesitelné?*

⁶³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 72.

⁶⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 83.

⁶⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 83.

*Co ji ještě čeká? Splňuje se jen, čeho se v bezesných nocích, jež předcházely dnešku, bála ze všeho nejvíce, co ji strašilo jako můra, že se jednoho rána probudí a shledá, že se už vzdala všeho a přestala dbát, nejdřív na jiné a pak o sebe?*⁶⁶

Před smrtí cítila Alžběta Feinerová velikou samotu, vykořeněnost. Bála se o poslední své věci, o své oblečení, o boty. Nicméně až do konce si uchovala svoji klidnou a důstojnou tvář, těšila se však, až odejde z tohoto světa. Umírá důstojně, byť v nedůstojných podmínkách. *Pocítila svou vykořeněnost, jako by někdo zabral i zbytek slamníku, na němž ležela oblečená, jako by si už nesměla svlíknout kabát nebo zout boty, aby se jich někdo nezmocnil, protože nikomu na nikom nezáleží. Jaký bude svět, až oni odejdou, do posledního? Kdo si na ně vzpomene?*⁶⁷ Její poslední myšlenky směřují opět k budoucnosti, k tomu, jak bude vypadat tento svět, nyní tak zdevalvovaný.

2. 3. Děti

Z názvu povídky je možné odvodit, kdo budou její hlavní hrdinové. Jsou to nedospělí lidé, tedy děti, jejich přesný věk však není znám. Viki, Jakub, Helenka a Fifka se spřátelili během svého pobytu v terezínském ghettu. Mají stejné „starosti“ jako jejich vrstevníci v „obyčejných“ městech nebo vesnicích. Lezou po stromech, po střechách, předvádí se před holkami, zkrátka provádějí „lumpárny“. Mají však i opravdové starosti, jež „obyčejné“ děti nemají. Musely se vypořádat s děravými botami nebo hladem, se vším si musely poradit samy. Při tom všem musely samozřejmě také pracovat. Pobyt v ghettu jim ještě více znepríjemňovali jejich „vychovatelé“, které neměly rády. Realitu v koncentračním táboře protínají sny dětí, výrostků, o budoucnosti, smělé plány a touha po dobrodružství.

V posledním vydání této povídky jsou nově přidané informace, které se v prvním vydání nevyskytovaly. Protože se jedná o poměrně krátkou povídku, jsou změny rozděleny pouze do dvou kapitol. První je nazvaná *Zábava* a druhá *Vztahy*.

2. 3. 1. Zábava

Děti provádí „lumpárny“, dělají to, co je momentálně napadne, nemají ještě schopnost sebereflexe a nedokáží často domyslet, jaký dopad bude mít jejich chování. Častokrát vymýšlely, jak by si ukrátily čas. Do posledního vydání jsou přidány věty: *V duchu vidí ženské lázně. Do ženských lázní se chodí dívat, když nemají čím jiným zabíjet*

⁶⁶ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 93.

⁶⁷ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 113.

čas.⁶⁸ Také je možné vidět, že chlapce v koncentráku zajímaly ty samé přednosti ženského těla, stejně tak jako jejich vrstevníky na svobodě. K motivu pozorování, dobrodružství či objevování, se Lustig ještě jednou vrací. *Pak se – aniž se museli dohadovat – vyhýbali dlouho ženským lázním. Jakub za tři vařené brambory přenechal tajné okno klukům z pokoje číslo čtyřadvacet. To byli svatoušci, co by vzali za vděk každým okýnkem, kterým se dá dívat na nahý ženský.*⁶⁹ Z této ukázky je vidět, jak velkou cenu mělo v ghettu nejobyčejnější jídlo. Zároveň to byl také jediný prostředek, se kterým mohli vězni „obchodovat“, za jídlo se dalo sehnat téměř vše.

Další klukovský nápad v prvním vydání rovněž chyběl. *Ještě před chvílí by to Vikiho podnítilo, aby taky plivnul, jako zápasník vystavuje hrud' a nechá zahrát svaly na rukou, a dál než Jakub, a pokračovali, než jim vyschne v hrdle a na jazyku; a pak by mohli zkusit někde za bukem jednorázově – než se zas naplní –, kdo dostříká dál svou žlutou šťávičku.*⁷⁰ Kluci potřebují ukrátit si čas. Prostředí, ve kterém se ocitli, jim však žádné smysluplné aktivity nenabízí. Zároveň jim tyhle jejich „hry“ dávají svobodu, možnost alespoň na chvíli zapomenout na to, co se kolem nich děje.

Hoši si téměř ze všeho dokázali udělat legraci, šlo jim to hlavně díky jejich mládí. Dětský věk s sebou většinou nese bezstarostnost a hravost, která byla těmto hrdinům částečně odepřena. Nicméně stále je v jejich myšlenkách i činech přítomná. Jejich pohled byl takový, který dospělým, díky jejich mnoha zkušenostem, chyběl. O tom, jak byli chlapci šikovní, měli plno energie, jež často hraničila s drzostí a vzpurností, dobrou náladu, hovoří také odstavec, který byl přidán do posledního vydání. *Mohl by se dát najmout do cirkusu. Dokáže i z ničeho udělat varieté. Namluví vychovatelům, co si zamane, třeba, že nahoře je dole a oheň voda a voda oheň, nebo to alespoň zkouší. Dokáže se s vážným ksichtem ptát klidně i slepých kolemjdoucích, kolik je hodin nebo kde je jaká stavba, úřad, zařízení, jako by přinejmenším předpokládal, že každý ještě má hodiny, jako by je většina, pokud nebyly zlaté, už dávno nevyměnila za chleba nebo pár svršků, kousek margarínu, s ním si člověk alespoň užije.*⁷¹ Tito výrostci se nebojí ani terezínské policie a vesele se jí vysmívají. Text ještě jednou ukazuje, jak nesmírně cenné bylo jídlo, s jehož nedostatkem se vězni potýkali. Všechny cennosti, které jim ještě zbyly, vyměnili za potravu. Tím je také velmi pěkně vidět, jak Němci z lidí činili pouhé živočichy, kterým jde pouze o uspokojení základních potřeb.

⁶⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 127.

⁶⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 136.

⁷⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 137.

⁷¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s.132.

Autorovy úpravy však nepostihují jen zábavu dětí. Zabývají se také otázkami vážnými. I děti se totiž denně setkávaly se smrtí a také o ní uvažovaly. Do posledního vydání přidává Lustig motiv smrti, kterou zhmotňuje do formy popela tak, jak ji nahlíží skupina malých chlapců. *Tělo spálí, popel uloží do krabice s číslem. Časem to vysypou z krabice do Ohře. Snědí to ryby. Popel je popel. Popel nemá jméno ani číslo, ani duši, aby se dalo poznat, z koho je. Ryby mají asi nepřetržitou hostinu.*⁷² Tyto děti však ještě nerozumí tomu, co se kolem nich děje, nerozumí utrpení ani smrti, prostě se bezděčně přizpůsobily dané situaci.

2. 3. 2. Vztahy

Rozpracovaný text posledního vydání se týká přátelských vztahů dětí. V posledním vydání se o nich čtenář dozvídá nové informace. Prostřednictvím Vikiho úvah zjišťuje například, že Helenka, jako jedna z holčiček, si nikdy na nic nestěžovala, nikdy by neřekla, že má hlad nebo že nemá svetr. I v zimě nosila boty na léto. Jednou však prohlásila, že by si na památku vzala boty od jedné holandské holky, kdyby odjela na východ, protože ta má boty dvoje. Čtenář se také dozvídá, že Vikimu se na ní nejvíce líbilo to, že byla vždycky umytá a měla nejrovnější „pěšinku“ ze všech děvčat. V zimě jí prý nebyla zima, i když si navlékla jen tři trička. Navíc je teď Helenka ráda, že nemusí chodit do školy. Je tedy zřejmé, že děti si i na této situaci dokázaly najít něco pozitivního. Viki si také představuje, jak se s Helenkou drží za ruce, za jednu on a za druhou jeho kamarád Jakub.

To, co chlapce a všechny ostatní „drží nad vodou“, je jejich přátelství. Z nově přidaného textu jsou vidět vlastnosti, které byly pro chlapce důležité a které obdivovali. Jestliže budou rozděleni, jeden pojedje na východ, druhý se dobrovolně přihlásí, aby mohl jet s ním. Důležité v této době, ve které byly životy lidí bez hodnoty, bylo také vědomí sounáležitosti, toho, že někomu na někom záleží. *Jakub to dovede hodit za hlavu. Jakub se s nikým a s ničím nemazlí, ani se sebou. Většinou to Vikiho s Jakubem baví. Jestli je budou chtít jednou rozdělit a poslat na východ každého zvlášť, můžou se vsadit, že se jim to nepovede. Pojedou spolu, i kdyby jeden měl jet načerno a propašovat se do vagonu. Dali by se raději spolu zabít než rozdělit. Proč Jakoubek nezafřká jako kuň? Byla by legrace.*⁷³ Tento text, který se v prvním vydání povídky nevyskytoval, se snaží ještě více vyzdvihnout sílu a hodnotu opravdového přátelství. Je zřejmé, že kluci si neumí představit život jeden bez druhého. Všichni tamější lidé hledali jistoty všude, kde jen mohli. Přátelství patřilo a

⁷² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 137.

⁷³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 141.

patří k jistotám nejcennějším, protože dává člověku naději a víru v to, že není sám, že mu ostatní pomohou, že se na ně může spolehnout.

I tito nedospělí lidé již přijali zákony dvojí morálky. Zatímco ukrást chleba jim nečiní potíže, láhev s mlékem, kterou vidí na okně, si nevezmou, protože, jak sami usoudí, může patřit nějakému nemocnému „prckovi“. Když jeden z nich ublížil nemocné stařence, provází ho výčitky svědomí.

Kromě kladných vztahů jsou posilovány i ty záporné. Lustig do posledního vydání vkládá jednomu z chlapců do úst přání: *Jít Zrzek⁷⁴ transportem na východ, všichni si oddychnou.*⁷⁵ Z textu je zřejmé, že kluci si s ničím nedělali velké starosti, nezabývali se stejně jako Němci hodnotou lidského života. Nepříjemného spoluobčana by klidně poslali transportem.

K těm záporným, lépe snad rozporuplným, vztahům patří také schopnost vyrovnat se s nemohoucími – starými lidmi. Malému dítěti se nemytí a životem unavení starci zdají oškliví. Kluci na ně mají vztek, protože oni už nejsou schopni jakéhokoliv činu. V podstatě jsou přítěží i pro děti, protože pohled na ně jim je nepříjemný, bojí se jich. Jestliže mladí lidé museli pracovat a mohli by si sem tam nějakou „krádeží“ přilepšit, tak tito starci nemohli nic. Jediné, na co ve svém pokročilém věku zmohli, bylo pouhé pozorování těch pracujících. Lustig do posledního vydání přidává následující úvahu malého chlapce o starých lidech v ghettu. *Měl na ty staré zlost. Člověk je ani dost rychle nerozezná; vypadají všichni jako strašáci; stařeny i starci. A stejně ho to vracelo k neznámým očím, až začaly být protivně povědomé a viděl je div ne všude; koukaly se na něj z kamení, okapů, dlažby nebo snad oblohy, jako hvězdy v noci.*⁷⁶

2. 4. Morální výchova

Příběh se točí kolem skupiny chlapců ze „šestnáctky“ - Toníka, Oskara a Karlíčka, kteří se snaží, aby byl jejich pobyt v koncentráku příjemnějším. Toník a Oskar jsou pro Karlíčka vzorem, chce patřit do jejich party, být jako oni. Kromě toho, že také provádějí všelijaké „klukoviny“ a sní o holkách, hrdinství, přátelství, zajímají se o box i fotbal. Přitahují je tedy stejné věci jako jejich vrstevníky „na svobodě“. Mají také odvahu vykonat nemorální čin, ukradnou chleba, a navíc se ještě dopustí násilí vůči nevinnému svědkovi. Již několikrát byla zmiňována existence dvojí morálky. Morálka i v ghettu stále platila, ale

⁷⁴ jeden z vychovatelů

⁷⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 129.

⁷⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 134.

její hranice se posunuly. Chlapci a s nimi i všichni obyvatelé tamějšího města jsou pouhými objekty dění, jsou neustále manipulováni. Přesto neupadnou do pasivity, ale odhodlají se k činu, byť asociálnímu.

Arnošt Lustig opět i tuto povídku upravoval, v konečném výsledku se počet jejích stran zdvojnásobil. Jednotlivé úpravy jsou rozděleny podle obsahu do tří kapitol: *Holky*, *Přátelství* a *Box*.

2. 4. 1. Holky

Chlapce v ghettu provázely stejné vášně jako jejich vrstevníky, kteří nemuseli trávit čas svého dospívání v některém z koncentračních táborů. Jejich touha po poznání byla o to silnější, že jejich život mohl skončit prakticky kdykoliv. S nadšením pozorují jakékoliv ženské vnější atributy, v mnoha případech se jedná o spodní prádlo, lem kalhotek či podprsenku, a navzájem si sdělují svoje zážitky. Tento motiv je v posledním vydání na rozdíl od prvního více akcentován. Autor přidal mnohé obrazy s touto tematikou. *Minule se Majda kasal, jak viděl dívčí prádlo. Krajky. Čist'ouneké hedvábí. Podprsenku. To je toho. Hezounek viděl už taky pár hubených stehýnek a bez prádla. Co je víc? Ale náhle si nedokáže odpovědět, co je víc.*⁷⁷

O pár stránek dál Lustig opět velmi konkrétně přidává vyprávění o dalších zážitcích a touhách chlapců. Přestože vnější krása byla nesmírně degradována, chlapci si ji nenechali vzít. Dámské prádlo popisují velmi skvostně, i když občas nevypadalo zrovna nejúhledněji, přesto si nenechali svoje první zkušenosti ničím pokazit. *Slova plná mnoha významů. Stíny a ozvěny. Slzy, křik a smích. Temné podkroví a holky s krajkovým a hedvábným prádlem, i když, jak Kleiner řekl, má někdy díry a holkám nahoře zrovna dokonale neseďne anebo se krajka nepěkně páře. Měli si domyslet, kde se krajka rozparuje. Hezounek přejede očima kavalec a vidí tu bouři ze všech stran.*⁷⁸

Lustig poslední vydání obohatil také o více postav, jedná se hlavně o ženy – dívky. V posledním vydání jsou konkrétnější, hmatatelnější. Z nově přidaného textu je možné také vyvodit, že „děti“ se mezi sebou dobře znaly, protože měly povědomí o původu těch druhých. V této pasáži si čtenář může všimnout kontrastu, který vzniká na jedné straně zdrobnělým pojmenováváním dívek a na druhé straně jejich vlastnostmi, jež často zdrobňovány nejsou, a navíc hovoří o jejich nelehkém postavení. *Vnímá celou svou bytostí, něčím navíc, jako by v sobě měl ještě cizího hosta anebo někoho nového, obě sestřičky a jejich kamarádky. Je tu i Viki Marxová, malá běhnička, která ukázala lem kalhotek za*

⁷⁷ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 146.

⁷⁸ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 162.

topinku s česnekem tlust'ochovi, než odjel minulý týden transportem do Polska. A prsatá Barbarka Smilowová a Maxin Kronišová, dcera rabína, a Mindička Doteková, jejíž tatínek pracuje v centrální evidenci, kde jsou seznamy lidí, podle kterých se sestavují transporty. Zahlédl ještě Leu Tennenbaumovou, které měla tetičku v Brazílii v Porto Alegre, Přístavu radosti nebo slasti, jak jim jednou dala vědět, a Ritu Plaumovou, jejíž maminka byla proslulá dohazovačka, s pověstí věštkyně a mudřence v jednom. A pak tu byla nalíčená maličká ženská, vždycky zmalovaná, kterou znali jen jako Elvíru. Tančí v páru i sama, kroutí se jako červ, nevynechá jediný tanec. Měl pocit, jako by mu hlava plavala v neviditelné horké vodě. A to viděl jen lidi blízko plamínek svíček.⁷⁹

O holkách, chlapcích a jejich tělech se mladí muži dokáží bavit velmi dlouho. Nejcennější jsou pro ně vlastní zkušenosti, které potom sdělují ostatním, a ti je obdivně nebo někdy nedůvěřivě poslouchají. V podstatě nemají přístup k jinému typu informací. Jsou závislí na předávání zkušeností od těch „zasvěcenějších“. A tak se předhánějí v tom, kdo přinese nové poznatky, aby opět zakusil obdiv ostatních. Častokrát se však jedná o pouhé výmysly, které někde slyšeli, přesto se o ně rádi dělili a trvali na jejich pravdivosti, protože si zakládají na tom, že oni by nic nepravdivého neřekli. Tyto jejich rozhovory jsou pronášeny s nesmírnou vážností. Kdo si dovolí pochybovat o přednášených informacích, jako by pochyboval o vypravěči samotném. „No jo, říkal mi, že mužský mají taky periodu, jako ženský. Je to v mozku. Je to jako hodiny. ... Podle toho vylučuje tělo šťávičky a děti dospívají, říkal. Maminkám se nalévají prsa, aby měly mlíčko. A tamto, co se děje mezi nohama. Nemusíme na to myslet, zařídí to ty hodiny v tobě. Ženským se to opakuje každých dvacet osum dní, chlapcům každých dvaatřicet: znaví je to, i když se ničím nenamáhají, špatně spí a všechno je dráždí a na nic se nemůžou soustředit, říkal.“

Hezounek cítí, čím se změnilo ticho i křik, jak ho poslouchají.

„To je všechno?“ zeptal se Fetman. „Přísaha!“

„Jo, jenomže chlapi přitom každých dvaatřicet dní nekrvácejí.“

„Nepleteš si to náhodou s tím, že má člověk dvaatřicet zubů, včetně tesáků?“

„To bych si musel plíst Jomkipur s Velkým pátkem,“ řekl Hezounek. „Cihlu s macesem. Tebe s Albertem Einsteinem.“⁸⁰

2. 4. 2. Přátelství

Nejvýraznějším motivem, který celý příběh spojuje, je kamarádství – parta několika chlapců, do které se chce dostat i malý Karlíček. Chce stejně jako oni provádět „hrdinské

⁷⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 155.

⁸⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 164.

činy“, touží po tom, aby mohl podarovat nemocného kamaráda sušenkami a tvářit se při tom, že jejich získání pro něho byla „hračka“ a že to nestojí za řeč. Arnošt Lustig se v posledním vydání k tomuto motivu vrací a dále jej rozvádí. Jednou složkou skutečného přátelství je možnost spolehnout se jeden na druhého, vzájemně si věřit. „*Musíš mi věřit. Nikdy bych tě neshodil. Nikoho bych nepráskl. Mý čestný slovo.*“⁸¹

Další složkou přátelství je ctižádost. Karlíček touží dokázat ostatním klukům, že si jejich přátelství zaslouží. Chlapce, ke kterým chce patřit, vidí jako hrdiny, svůj vzor. Tomuto motivu se Arnošt Lustig v posledním vydání věnuje více než v prvním. Karlíčkovy myšlenky ukazují čtenáři, jak chlapce viděl a co si o nich myslel. Záviděl jim tedy, že dokázali říct otevřeně ano nebo ne, když se mýlili, nebo měli pravdu. Nevylévali si na nikoho zlost, i když k tomu měli příležitost. Měli přehled o tom, kdy se do něčeho mohli pustit, nebo si dát pozor, aby někomu nepodlehli. Záviděl jim rozhled, který na sebe bral podobu trpělivosti a ovládnutí, vytrvalosti a zároveň schopnosti nedat se odstrašit, když se jim do cesty připletly nějaké překážky. Málokdy je slyšel stěžovat si na lidi nebo nepřízeň okolností. Proti jejich desateru bylo litovat sami sebe. K čemu se rozhodli, za tím šli. Nediskutovali, ale jednali. Taky se na ně dalo spolehnout, co řekli, to platilo a nikdo o nich nemusel pochybovat. Dodrželi slovo, i když se jim to nevyplatilo, protože couvnout ze slibu dokázaly jen padavky. Dovedli to, co by si Karlíček rád osvojil. *Hledal v sobě, co bude muset změnit, co riskovat, čím se mezi ně zařadí. Najednou se mu zdá minulost v pevnosti řadou promarněných příležitostí, ztracených přátelství, řetězem vysněných, ale neuskutečněných předsevzetí, než se vypařily do prázdna. To prázdno jsem já, šeptá si v duchu Karlíček. Náhle se mu zjeví, co je za rozdíl mezi ním a kluky. Dozrál ke změně, jako se z housenky vylíhne motýl.*⁸²

Stejně jako všichni malí kluci touží po uznání, chtějí, aby se o nich mluvilo, toužil také Karlíček po takovém činu, při němž by si toto vše zasloužil. Lustig do posledního vydání zahrnuje zmínku o působení legend, jež se v ghettu vyprávěly, a Karlíček si přeje stát se stejně výjimečným nebo nezapomenutelným jako ti, o nichž se povídalo. Navíc cítí, že vykonat odvážný skutek pro něho bude samozřejmé, zachová se jako ostatní kluci z party. *Kdyby lidi uměli číst myšlenky, měl by to snadnější. Věděli by, jaký je žebráček jeho ctižádostí. Co je schopen zaplatit i za tu nejmenší z nich. Slyšel o klukovi, po němž zůstala v pevnosti jen pověst, protože ho z trestu poslala Rada starších na východ nejbližším transportem a který si vysloužil přezdívku Moše Drak. Nebo Moše Tygr. Už se ani dost*

⁸¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 150.

⁸² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 172.

*dobře nevědělo, co zrovna udělal, kromě toho, že ho chytily s dvěma děvčaty v pokoji vychovatele, k němuž si opatřil klíč, a všichni tři byli, jak je pánbůh stvořil.*⁸³

Velmi zajímavý je také motiv, který se v prvním vydání nevyskytoval, jedná se o utírání nosu rukávem, o „popotahování“ jednoho z chlapců. Další z nich má potom v ústech stéblo – slámku. Oba tyto prvky patrné v celé povídce jsou zmiňovány na mnoha jejich místech. *Kývnutí. Toník Fetman nenápadně popotáhne. Rukávem si otře nos.* Na téže straně ještě jednou: *Znovu netrpělivě popotáhne. Nejradši by vyrval stéblo z Oskarových rtů a zašlapal do prachu.*⁸⁴

*Žvýká přemýšlivě své stéblo slámy. Vypadá mu v zubech jako nástroj, jímž Oskar signalizuje jako praporečník na lodi.*⁸⁵ Slámka v ústech může symbolizovat drsnot chlapců, jejich sebevědomí, ale na druhé straně může toto sebevědomé gesto zastírat vnitřní pocit nejistoty. Chlapci však mohou působit dospěleji, než ve skutečnosti jsou. Oproti tomu motiv „popotahování“ je atributem nevychovanosti, naznačuje, že dotyčnému nezáleží na společenském chování, přesto je v něm stále cítit konotace dětství. Oba dva chlapci si však v posledním vydání našli určitý prostředek, kterým se stávají odlišnými od ostatních. Přestože se snažili o „dospělácké“ a drsné chování, zůstávají stále dětmi.

Na dalších místech povídky se čtenář setkává s následujícími větami: *A ledabytle popotáhne. Fetman znovu několikrát popotáhne. Chlubivě popotahuje, jako by měl rýmu. Otře si rukávem odbornicky nos. Tichounce popotáhne. Dvakrát krátce popotáhne. Ustavičně popotahuje. Nemůže popotahovat a něco mu chybí. Popotáhne zdlouha, jako by nabíral fortel.* Tento motiv je při čtení příběhu velmi nápadný. Je tedy zřejmé, že autor ho tam přidal z nějakého důvodu. Po přečtení celé povídky je zřejmé, že Fetmanovo „popotahování“ dokresluje v konkrétní chvíli jeho pocity. Jestliže je v bezpečí mezi svými, má pocit vlastní důležitosti, utře si nos jako odborník. Avšak ve chvíli, kdy jdou chlapci v noci krást chleba, cítí se pravděpodobně sklíčeně, tato skutečnost se odrazí i v jeho utírání nosu. Ve chvíli, kdy neví, jak se má zachovat, a nechce, aby na něm ostatní jeho pocity poznali, předvede se svým sebevědomým gestem, ve kterém se však jeho duševní rozpoložení odráží.

Sebevědomý Fetman je však obyčejný kluk, který se rád předvádí a zakládá si na pověsti drsného chlapce, když se však on sám ocitne tváří v tvář nebezpečí, cítí se také jako většina z nich nejistě, má obavy, zda všechno dobře dopadne, nicméně dlouho se

⁸³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 158.

⁸⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 154.

⁸⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 156.

nerozmýšlí a jedná, protože se samozřejmě nechce shodit před ostatními. Chlapci si navzájem dodávají odvalu, také v tom tkví síla přátelství. Tuto osobní Toníkovu statečnost připomíná Arnošt Lustig v posledním vydání nově přidaným textem. „*Toníku, vlezíš tam sám?*“ *poprosil tiše Karlíček.* „*No, jo ...*,“ *odpoví Fetman.* *Uznale si otře rukávem nos.* *Ted' to tedy začíná pro něho, myslí si Toník Fetman.* *Ne že by zrovna zahořel nadšením.* *Ale nechce si zkazit pověst chladnokrevného lovce i v nejhorším, jak si ho Karlíček asi kreslí.* *Ostatně, říká si, čeho se zatím bát? Všechno je zrovna takové, jak to Karlíček popsal.* *Špičaté hroty mříže se nepřístupně šklebí do tmy.* *Jenže pro ně, myslí si Toník Fetman, nepřístupné nebudou.*⁸⁶

Mladí pánové nedávali najevo svoje city, aby nebyli pokládáni za změkčilé chlapečky. Zakládali si na drsném vystupování. Když jeden pro druhého něco udělal, nečekal citový výlev díků, ale zachovával si kamennou tvář, tvářil se, že to nestojí za řeč. Stejně tak se nikdo nesnažil přilepšit si na úkor svého přítele. Lustig to v posledním vydání zdůrazňuje slovy: „*Já nemám chuť,*“ *řekne se strachem, že si to Fetman nevezme.* „*Opravdu, ber.*“ „*Sněž to, blbečku, byl bys hubenej jak vyškrtnutá sirka.*“⁸⁷ Přestože se jedná o pomoc kamarádovi, volí autor silná slova, která mají zastříti skutečnou podstatu jednání. Chlapcům na sobě záleželo. Vzájemně si pomáhali a brali to jako samozřejmost.

Celý oddíl věnovaný chlapcům a jejich přátelství také vystihuje jejich morální vyspělost a vědomí sounáležitosti, jež jim dodává sílu. Také je vidět, jak se chlapci stávají předčasně dospělými, což souvisí hlavně s nutností postarat se sám o sebe.

2. 4. 3. Box

Toto téma v prvním vydání úplně chybělo. Karlíček si představuje sám sebe jako úspěšného zápasníka. Jeho úvahami o tomto sportu je povídka protkaná. Autor se k tomuto prvku vrací na různých místech knihy. Svoji momentální situaci Karlíček téměř vždy porovnával s tímto sportem, který pro něho znamená čest, odvalu, dodržování pravidel a hlavně vítězství. *Karlíček myslí na svou čest. Na souhrn svých starých i čerstvějších ctižádostí. Na svou představu, co dát a co brát, s kým, od koho. Vidí se v duchu jako boxer, který jde do ringu s neznámým soupeřem a chová se, jak nejlíp dokáže, aby všem na očích předvedl, co v něm je, co možná nikdo nečekal, připraven vyhrát, ale taky, když už to bude muset být, prohrát, jenom ne jako padavka. Myslí na svou osobní představu cti. Na sebe – mezi ostatními – s nimi i bez nich. Myslí na to, co znamená uznání. A jako by se do toho zabalil, jako do deky, sebevědomě i skromně. Kdo mu dá příležitost, nebude litovat, to*

⁸⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 178.

⁸⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 153.

*může na místě odpřísáhnout, říká očima.*⁸⁸ Karlíček si připomíná a uvědomuje svoje přednosti a je odhodlán využít jich k vítěznému zápasu. Uvažuje o svém odhodlání obstát v těžké zkoušce. Jestliže se s někým spřátelí, udělá pro své přátele téměř vše, budou se na něj moci spolehnout, důvěru v něj vloženou nezklame.

Karlíček, drobný chlapec, soudě podle jeho zdobného pojmenování, jež autor volil, přemýšlí nad zápasem, bojem. Čtenář tento sport, tvrdou hru, vnímá jako Karlíčkův vlastní zápas. Box je drsná hra, která nepřeje slabochům, ale i v ní se musí dodržovat určitá pravidla. Každý chce vyhrát, ale Karlíček tuší, že se mu to nemusí vždy podařit, proto je připraven nést porážku, ale opět hrdě a se ctí. Jestliže autor hovoří o boxu, čtenáři se tato představa automaticky spojí s koncentračním táborem, lágrem, v němž tento chlapec „hrál“. Musel chtě nechtě do ringu s neznámým soupeřem, nevěděl, co se od něho dá očekávat, věděl však, že bude hrát nejlíp, jak dovede. Jestliže bude poražen, chce odejít se ctí. Čtenář tedy již z první zmínky o boxerském ringu vycítil jeho podobnost s koncentračním táborem. Na dalším místě povídky si Karlíček sám tuto podobnost uvědomuje. Touží se procházet po ghettu jako vítěz vlastního zápasu. *V představě se mu mění pevnost v boxerský ring. Gong. Nastoupit k zápasu. A pak je tu korzo, kde se může procházet kolem bývalého katolického kostela až k Magdeburským kasárnám, kde sídlí Rada starších, a na druhý konec až k Drážďanským a Hannoverským kasárnám, tam a nazpět, v pěkných šatech a čisté popelínové košili s kravatou nebo šátečkem u krku, a zdravit a odpovídat na pozdrav, rovný mezi rovnými.*⁸⁹

Poté postupuje Karlíček ještě dál. Nejen tábor, ale celý život je ring, jeden velký zápas, který musí hrát každý člověk, ať se mu to líbí nebo ne. A když už zápasit začne, měl by volit takové prostředky, aby se sám cítil vítězem, to znamená, neměl by se poddat lsti a úskoku.

Když Karlíček podaruje nemocného kamaráda sušenkami, chce, aby kamarád viděl, že on, Karlíček, něco dokáže. Avšak do posledního vydání autor za tuto výpověď přidává ještě následující text. *Karlíček čeká, až se Bledulka zeptá, odkud je má, aby mu mohl jen tak říct: „Nestarej se, prcku!“ Copak není život ring, gong, odpočítávání do desíti, jeden na podlaze, druhý oddechující ve svém rohu? Soudci, body, diváci? Jako když se hraje čára. Stačí to umět a oškubat ty druhé o poslední košili.*⁹⁰

⁸⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 151n.

⁸⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 159.

⁹⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 161.

Pro Karlíčka se představa boxu stala prostředkem úniku z drsné reality. Jak je patrné také z předchozího úryvku, alespoň ve svých myšlenkách se cítil svobodně, rovný mezi rovnými, který může nosit pěkné šaty a může jít, kamkoliv bude chtít. Zároveň mu představa vítězství dává pocit vlastní důležitosti, potvrzuje mu jeho schopnosti. Tím si potom zaslouží obdiv svého okolí. Samozřejmě nejvíce si přeje zapůsobit na holky. *Podkroví s taneční hudbou na foukací harmoniku jako někde v Los Angeles. A sestřičky Diana a Liana. Opar jejich kdysi všemocného tatínka. Smetánka, mezi kterou se moc lidí nedostane. Vidí se znovu jako boxer, lehká váha, už v ringu, gong. Zvuk jako čínské zvonečky pověšené v okně, které se rozechvějí nejmenším větrem a zvoní a hrajou, až doprostřed usnutí. Až na konec vědomí, za kterým už začíná jiné. Svět, ve kterém mu kluci a holky přiznávají ty nejlichotivější vlastnosti, ctnosti na nepřehlédnutelné hranici nectnosti a obráceně, neřesti, z kterých se najednou staly díky okolnostem ctnosti.*⁹¹

Dospívající chlapec se čím dál více cítí být zápasníkem, boxerem. Všechno, co koná, poměřuje tímto sportem. Dává mu naději, příslib lepší budoucnosti za předpokladu, že svůj zápas vyhraje. Také v krizových situacích se snaží vcítit se do role boxera – někoho většího, staršího, který se dokáže nepříteli směle postavit. Je si vědom toho, že jeho čest nedovoluje, aby se vzdal. Po zápase bude buď opěvován jako vítěz, nebo ponese hrdě svoji porážku, nic mezi tím. Ať je jeho neznámý soupeř jakýkoliv, musí s ním bojovat. *Je v ringu? Proti komu? Co bude? Co se stane teď? Necítí se zrovna jako boxer v žádné váze. Má blíž k tomu, co udělal do prádelního koše Oskar Klein.*⁹² Na další straně autor pokračuje opět o boxu. *Zachrání, co může, co se dá. Je v duchu zase boxer v ringu. Čeká na úder gongu. Vyhrát nebo prohrát. Ale nevzdávat se ani do poslední chvíle. Gong. Pánové do středu. Ano, říká si a je mu bezmála do breku. Musí to udělat. Karlíček zatíná zuby, celý se třese. Zvedne ruku s kleštěmi.*⁹³

2. 4. 4. Lágr očima dětí

Arnošt Lustig prohloubil v posledním vydání také pohled dětí na prostředí, v němž žily. Čtenář se seznamuje s dalšími podrobnostmi. Většinou se jedná o hru – čáru, kterou si chlapani krátili čas. Přestože se jedná o hry dětí, podobaly se v mnoha případech hře spíše dospělých, často totiž hrály o peníze.

Lustig navíc zařadil do posledního vydání také pasáž o hladu. Opět se však nejedná o nějaké naříkání nebo stěžování si na pocit nedostatku, spíše naopak. Přestože má

⁹¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 166.

⁹² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 180.

⁹³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 181.

Karlíček večer hlad a kručí mu v žaludku, snaží se zaspát jej a nedbat na to. I když ví, že by si v této chvíli mohl pomoci krádeží sušenek, nesáhne na ně, jelikož patří jeho kamarádovi. Uvědomuje si, co všechno by tím ztratil.

Na pokoji se chlapci baví o tom, čím otec je udavač a co mu za to asi komandatura platí, o čemž opět svědčí text, který v prvním vydání této povídky nebyl. *Jistě už jim rada straších, oddíl Ghetto-Wache, pověsila na paty své pitomé místní detektivy. Můžou se přetrhnout, aby si vysloužili dvojitý příděl polívky pro těžce pracující. Vachmani se tu nepředřou, ačkoli by mohli.*⁹⁴ V této ukázce se znovu vynořuje motiv jídla jako nedostatku. Pro uspokojení hladu, který se rovnal přežití, byli někteří obyvatelé ghetta ochotni donášet na své spoluvězně. Opět je možné chápat tento čin jako nemorální, avšak uspokojení hladu se rovnalo životu. Kluci diskutují také o tom, že někteří rodiče se raději otrávilí svítíplynem, aby do koncentráku nemuseli jet. Někteří pak „dali přednost provázkům“.

V posledním vydání autor připsal také první setkání malého chlapce se smrtí, s mrtvým člověkem, který byl navíc jeho tamějším kamarádem. S rozporuplnými pocity uvažuje o konci lidského života, o tom, co spojuje všechny lidi, ať to jsou lidé nemocní nebo nezapomenutelné legendy. Zároveň představuje smrt v koncentračním táboře jako něco velmi blízkého, každodenního, protože Karlíček se smrtí svého spoluvězně necítí zasažen. *Tak Bledulka to má za sebou. Karlíček polkne naprázdno. Ví něco, co ještě před chvílí nevěděl. Tak je to každý den. Neštěstí? Jak to, že necítí smutek nebo lítost, jen zvědavost a něco neutrálního, jako by se něčemu bránil? Ale nehybný je Bledulka a ne on sám, tak proč, a cítí nebo tuší, že je to něco, čím si jsou všichni lidé blízcí, i cizí a vzdálení, i když jsou blízko. Bledulko, snaží se oslovit mrtvého v duchu, ahoj. Ale ví, že to nemá smysl, leda pro něj, přistihuje se.*⁹⁵

Do posledního vydání je také nově přidaná zmínka o chlapci, který skončil v lágru, ačkoliv patřil k nacistům. Lustig zde opět ukazuje, že problematika nacistických koncentračních táborů nebyla jednoduchá, že v lágru často končili i němečtí obyvatelé, jestliže se u nich podařilo prokázat židovský původ. *S partou kopáčů v druhé skupině pracuje – nebo se spíš zpěčuje pracovat – šestnáctiletý kluk, který ještě minulý týden chodil po Unter den Linden v Berlíně v uniformě Hitlerjugend, v bílých podkolenkách a v hnědé košili, a jehož tatínek, hauptmann Wehrmacht, zapíral až do července své dvě židovské babičky. Kluk si pořád myslí, že to tak nemělo být, jako by měl ještě uniformu Hitlerjugend.*

⁹⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 185.

⁹⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 169.

*Ráno to z něj v druhé skupině kluci vytoukli. Nikdo nebude kopat za něj.*⁹⁶ Přestože se německý chlapec ocitl mezi židovskými vězni, oni se s ním nemají o čem bavit. Vlastní podstata pro ně zůstává stále stejná, do své party ho nepřijmou a on po tom ani netouží.

2. 5. Štěpán a Anna

Velmi krátká povídka, jejíž název *Štěpán a Anna* ukazuje, kdo budou její hlavní hrdinové. Opět se jedná o dva mladé lidi potkávající se v lágru. Štěpán a Anna se sobě zalíbí, jejich sympatie jsou vzájemné. Oba zažívají první milostné vzplanutí, první, ale v zápětí i poslední polibky v životě. Jejich láska trvá pouze jeden jediný den. Jeden den se potkají, prožijí jej spolu, naplánují si noční setkání, avšak Štěpán zjistí, že je zamčený v baráku, k Anně se tedy nedostane. Ta odjíždí ještě v noci transportem na východ.

Povídka je vystavěna na kontrastu mladé svěží lásky a čistých srdcí na jedné straně a nenávistného nacistického režimu a prostředí smrti na straně druhé. Úpravy, které Arnošt Lustig v posledním vydání uskutečnil, se týkají prohloubení tohoto rozporu. Jde tedy o pasáže, které se věnují lásce dvou mladých lidí, a pasáže o realisticky popisovaném koncentračním táboře. Všechny změny jsou shrnuty do jedné kapitoly s názvem *Kontrast*.

2. 5. 1. Kontrast

Tím novým, čím se odlišuje poslední vydání od prvního, je také počáteční situace, v níž se Anna se Štěpánem setkávají. Při čtení prvního vydání má totiž čtenář pocit, jako by Židé byli v místnosti sami, vnímali jen sebe. Do posledního vydání jsou přidány jako kulisy lidské hlasy, jež hlavní hrdinové zastřeně slyší. Do kontrastu je proti sobě postaven život místnosti a život duševní. Ruch půdy je zastřen zamilovaným a „neslyšícím“ srdcem. Štěpánovi, jako jedinému z celé skupiny, je najednou lhostejné, kde bude ubytován, co s ním bude dál, je plně soustředěn na své vnitřní pocity. *Někdo říkal, že vlaky, co sem jezdí, nemají jen dobytčí vozy; odvedle doléhal ženský šepot, domlouvající muži, aby spal; a polodětský hlas, patřící nějaké plavkyni; říkala, že na posledních závodech byla chladná modrá voda s chlórem a že to nemělo smysl.*⁹⁷

Prostředí dokresluje také úředník, který přišel do místnosti, aby vyřídil administrativní záležitosti. Lustig mu v posledním vydání věnuje více pozornosti. Čtenář se tak dozvídá nové informace zejména o vizuální podobě tohoto úředníka, který má převislé tváře jako křeček, jehož zásoby už dávno došly, a jeho malé šedé oči těkají podkrovím. Pod převislými tvářemi má široká ústa, jako by se hodně smál. Na sobě má

⁹⁶ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 167.

⁹⁷ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 189.

jezdecké boty a soukenné černé kalhoty, takže vypadal jako žokej. Byl malý a tenký, ruce měl jako hůlky, ale byly velmi bílé a chlupaté, s pěstěnými nehty, v této chvíli se mu však nesmírně chvěly. V této části působí vykonavač nacistické moci velmi nejistě. Není na něm patrné povyšování se, k vězňům se nechová hrubě. Je unaven věčnou službou, nečiší z něho nacistický vitalismus.

Úředník tedy přidělil nově příchozím ubytování. Štěpán se šel ubytovat. Cestou poznává svoje budoucí město, které mu bude domovem. Potýká se s rozporuplnými pocity, jež autor v posledním vydání zdůrazňuje pasážemi, které v prvním nebyly. *Dali mu papír s razítkem a adresu. Vlekl se s kufrem. Pevnost dělala dojem malého města, kde je mnohonásobně víc lidí, než pro kolik je postavili. Ve svém středu to bylo město, z krajů pevnost, s hradbami, příkopy a valy. Proploval ozvěnou, která v něm nemohla doznít a jež měla barvy a prostupovala jím stejně jako on jí, druh horečky, vzrušení a radosti, jakou ještě nepoznal, zmatek, o němž věděl, že je dobrý, a který by neuměl pojmenovat, protože znamenal zároveň sto věcí.*⁹⁸ V této ukázce je také jasně patrné prolínání vnitřního krásného a ušlechtilého citu s nepříznivou vnější realitou. Zároveň čtenář také poznává podobu ghetta.

Podobně vyzní také další přidané texty týkající se procházky Anny se Štěpánem po městě, v němž s nimi po stejné ulici jedou pohřební vozy s pískem nebo chlebem nebo s kameny a stavebním dřevem. Začínající láska je ihned konfrontována se smrtí. Nicméně zamilovaný mladý muž se plně oddává citu svého srdce, okolní svět pro něj přestává být důležitý, přesto si jej uvědomoval. Sejně tak cítil obrovské štěstí, jež pro něj ztělesňovala Anna. *Běžel vzhůru, a byl v něm přetlak vzrušení z něčeho zvláštního, co ještě neznal. Cítil, že je to velké štěstí uprostřed mnoha neštěstí. Nevěděl proč a nezáleželo mu na žádném proč. Jen věděl a cítil, co s ním bylo, jako se nemusí nikdo přesvědčovat, když přijde neštěstí. Dávalo mu to sílu. Povzbuzovalo ho to. Nemusel by jíst ani spát.*⁹⁹

Nově se Lustig v posledním vydání zmiňuje také o Štěpánově „netečnosti“ k okolí. Nic, kromě jeho Anny, ho nezajímá. S chlapci na pokoji se nebaví, na jejich dotazy neodpovídá. Oni zase neví, jak se jmenuje, oslovují ho tedy „sedmnáctá postel“. Přestože si ho nejprve dobírají, dávají mu potom dobré rady. Štěpán byl zabrán do svých pocitů. Musel se vyrovnat s tím vším novým, co ho potkalo. Najednou cítil, že žije naplno. *Cítil to nepojmenovatelné, co obsahovalo všechna slova, která znal i neznal, a ještě jiná slova, která mu nikdy nepřišla na mysl, vyslovená a ještě nevyslovená, a všechny stromy a řeky a*

⁹⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 194.

⁹⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 198.

*hory a všechny hvězdy a slunce a měsíc a snad všechny lidi, a proč se svět točí, navzdory všemu. Cítil poprvé v životě, že objímá celý svět a svět mu rozevírá náruč. Proč se narodil.*¹⁰⁰

V posledním vydání se čtenář dozvídá také to, jak probíhalo nastěhování se do baráku, což v prvním vydání autor nezmiňuje. Štěpán byl ubytován v domě „Q 710“, byl to dům pro mládež, přidělili ho do pokoje číslo 26, poté čekal, než mu sociální pracovnice vykáže lůžko. Sociální pracovnice si zapsala jeho jméno a data narození, poté mu sdělila, že od zítřka začne kopat v zelinářství mezi hradbami; ukázala mu, kde je postel vedoucího, ošetrovna, záchody, kde je vodovod a pitná voda, kancelář, v níž se musí ráno hlásit do práce. Celkově je prostor ghetta detailněji popisován. Štěpán například sděluje Anně, že už se v něm vyzná. Zjistil totiž, že všechny příčné ulice mají označení „L“ a ty zbývající „Q“. Život v ghettu se nově přidanými informacemi stává plastičtější. *Kůň netrpělivě čekal a kovář se s někým bavil o Einsteinovi; ano, fantazie je víc než vědět; a prostor a čas jsou z jednoho tkaniva. Co když to tak není? Zevnitř kovárny bylo slyšet plameny a dunivé úderu kovu na kov. Na druhém konci svahu, kam se šlo kolem smetiště a který se zvedal skoro nad město a v jehož dolíku se krčil blázinec k hradbám z karmínově zbarvených cihel a příkopům, spatřil rozložitou budovu Rady starších.*¹⁰¹

Na závěr je třeba ještě zmínit motiv důstojného prožívání krutého údělu. Jedná se o starce, který byl na půdě s Annou a s ostatními. Také jemu, jako mnoha ostatním, rozdělili rodinu, tu nejdražší věc, jež měl. Tento motiv v prvním vydání nebyl. *Půda se rozhýbala; lidé se oblékali. Ztěžka se odhodlal k tomu, aby vstal. Věděl, že to bude muset udělat; ale necítil se nejlíp. Připravoval si kufr. Nejdřív ho postavil vlevo, pak vpravo od sebe. Kolem nastalo hemžení. Starý muž, jemuž oddělili rodinu, říkal: „Nic není vzácnější než syn. Snad jen synův syn.“ Stál vedle svého kufru. Pár lidí do něj strčilo. Ani o to se nestaral.*¹⁰² Opět je zde zachycen jeden tragický příběh. Jsou vystiženy nejdůležitější vztahy, jak pro mladého Štěpána, tak i pro starce Adama. Přestože se zpočátku zdá, že Štěpánův příběh bude šťastnější, skutečnost je jiná. Němci zničili vše. Každý se v ghettu potýkal s vlastní tragédií, každá byla jiná, ale jejich podstata zůstávala shodná.

¹⁰⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 203.

¹⁰¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 197.

¹⁰² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 193.

2. 6. Modravé plameny

Jedná se o nejrozsáhlejší povídku souboru. Také ona prošla od prvního vydání mnoha úpravami. Opět se v ní čtenář setkává se skupinou mladých výrostků, kteří jsou přitahováni krásami ženského těla. Erotické motivy jsou v této povídce hojné. Chlapci totiž chtěli poznat co nejdříve „jaké to je“, protože už zítra může být pozdě. Dívky reagují vstřícně, protože také ony touží po poznání. Některé si rychle uvědomují tržní hodnotu svých služeb a často jí využívají jako prostředek potřebný ke svému přežití. Ale některé dorůstají v tomto procesu svého druhu morální velikosti. Jde o Lízinku, jež se v jediném večeru postupně oddá celé skupině chlapců, kterou pravděpodobně příštího dne čeká transport na východ. Její morálnost tkví v tom, že odmítne nabídku člena Rady starších, která by pro ni byla jistě z mnoha důvodů lukrativnější. Tímto mužem je pan Marmulstaub. Jedná se o židovského přísluhovače nacistů. Je svolný k sestavování seznamů pro transporty na východ. Když potom do ghetta přichází komise zjišťující pořádek v ghettu, je to právě on, kdo je jejím průvodcem, a navíc upozorňuje vedení na nedostatky v táboře. I přes stálé ponižování se snažil vlichotit svým věznilům, a spoluvězňům tak dávat najevo, že něco znamená. Dokonce si opatřil i kočár, jímž se vozil po ulicích tábora. Jeho mnohdy zběsilou jízdu, pomocí níž ukazoval ostatním Židům svoji velikost, nestíhali ani tamější strážci pořádku. Avšak i tento muž končí nakonec v transportu smrti stejně jako ti, které přehlížel.

Rozpracované pasáže jsou utříděny podle obsahu do kapitol s názvem: *Marmulstaub, Láska a Zákony*.

2. 6. 1. Marmulstaub

Na konkrétních příkladech jsou více vykresleny Marmulstaubovy charakterové vlastnosti. Nově je také sděleno, že je ženatým rabínem.

Když ho nezastavila místní policie při jeho zběsilé jízdě ghettem, myslel si, jak se na něj všichni obdivně dívají a řeší jeho sebevědomou projížďku. Byl velmi domýšlivý a toužil po obdivu ostatních. Možná si tím potřeboval kompenzovat svoje postavení v ghettu, jemuž Němci nepřikládali žádnou váhu. Přestože ho obyvatelé s údivem sledují, nejedná se o obdiv, ale spíše o pohrdání. *A myslel si, že město si hned sedá na zadek, i když nemusí. A že on prve ukázal četníkům záda a nestalo se nic. A kochal se skoro hmatatelným údivem. Viseli na něm očima, jako by rozuměli i pohybu jeho rtů, a snažili se předem rozpoznat, jaký tvar hodlá dát svým myšlenkám.*¹⁰³

¹⁰³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 213.

Lustig do posledního vydání také přidává Marmulstaubovu větší zaujatost ženami. Nejvíce ho oslnila mladička Lisolette, chlapci důvěrně nazývána Lízinka. Přiznává se, že po ní touží. Dokonce se zamýšlí nad tím, jak by dívku přesvědčil o tom, že na světě není pro člověka jen jedna vhodná nebo správná osoba.

Když kovářský pomocník Datel spravuje panu Marmulstaubovi jeho „závodní“ kočár, přidává autor zmínky o zrezlých součástkách vozu. Čtenář je intuitivně chápe jako narážku na špatné vlastnosti tohoto muže. Přestože se staral o to, aby v očích ostatních vypadal co nejlépe, ve skutečnosti přinášelo jeho chování prospěch jen jemu samotnému. Nikdo si ho proto nevážil. *O ledacos může dbát sám. Nešetří na kočár péčí. Ale rez nezastaví. Proti rezu ještě nikdo nenašel prostředek. A některé součásti jsou už pěkně zrezivělé.*¹⁰⁴

V dalších nově přidaných pasážích je zmiňován jako velice vzdělaný muž, který se vyznal ve starých knihách, znal spoustu citátů. Mohl se pyšnit neobvykle zdatnou pamětí. Na přání otce se však málem stal prodavačem nábytku. Nyní však ví, že se k tomuto povolání nechce již nikdy přiblížit. Proto všech svých vlastností plně využíval k tomu, aby si zajistil svoji „bezstarostnou“ existenci. Dokázal velmi dobře komunikovat se členy nacistické komandatury, přijímal jejich ponižování. V podvědomí tušil, co všechno musí udělat a spolknout, aby mohl vůbec existovat. Všechno jeho myšlení se „smrsklo“ jen na záchranu holého života. *Jestliže se skrýval ještě před chvílí za jeho víčky vzdor nebo zlost, ozvěna nepochopení nebo nedorozumění, změnily se ve výraz téměř zasněné odevzdanosti. Jeho pohled i rty změkly. A nakonec se odevzdanost a smíření spojily ve strach. Konečně pootevřel rty. Ale nic neřekl. Čekal, co řekne komandant.*¹⁰⁵

Do posledního vydání přidává Arnošt Lustig také úvahy nad složitostí pomahačské problematiky a „kolaborace“. V posledním vydání totiž nejde Marmulstaubovi jen o sebe. Autor do něj nově zahrnul dialog Marmulstauba s jedním z komandantů. Sděluje mu, že tamější lékaři potřebují léky pro své pacienty, přesto je jeho požadavek komandantem zamítnut. V posledním vydání popsal autor i některé kladné stránky Marmulstauba, život v ghettu mu není zcela lhostejný. V další nově přidané pasáži se potom snaží vidět místo lidí pouhé věci nebo čísla tak, jak to dělali nacisté. Pomohlo by mu to v tom, že by se nemusel trápit tím, že vidí bílého člověka, ale pouhou věc. Přesto v něm však zůstává cosi lidského. *I za přivřenými víčky cítil slova a obrazy jako dýku, kterou mu vrazili do srdce. Snažil se vidět lidi v kovárně, stejně jako v pevnosti, bezejmenné a bez tváře, jak je viděl*

¹⁰⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 222.

¹⁰⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 237.

*komandant a muži z komandatury, ale nepovedlo se mu to. Nikdo nebyl bezejmenný a bez tváře. Představil si sám sebe na místě chlapce. Přeběhl mu mráz po zádech, jako už mnohokrát.*¹⁰⁶

Marmulstaub uvažuje nad tím, jak nakonec skončí, kdo ho bude soudit. Kdo budou soudci a kdo budou souzení? Kdo se odváží prohlásit se za jednoznačnou a neomylnou spravedlnost? Taková doba je pro Marmulstauba zatím ještě stále daleko. Sám před sebou se obhajuje, že jeho spolupráce s nacisty byla z donucení, někdy i ze vzdoru. Připadá si totiž částečně nad svými nepřáteli, protože se domnívá, že za dobu, kdy s nimi spolupracoval, si osvojil jejich některé rysy.

Již jednou je zmiňován motiv krysy, který se v Lustigových povídkách objevil až v posledním vydání. Stejně tak je tomu i v této povídce. Je již zřejmé, že o kryse se hovoří v souvislosti s charakterovými vlastnostmi pana Marmulstauba. Tento motiv se opět vyskytuje hned na několika místech této povídky. Opět je chápán jako označení pro podlého, bezcharakterního člověka. Nejprve je toto slovo použito jako nadávka určená právě jemu. Poté on sám o tomto označení přemýšlí. *V duchu se mu vracela ozvěna pokřiku, v němž mu nadávali názvem žáby. Ropucho. Kryso. Kryso? Ropucho? Krysy se mi z té duše oškliví. Taky ropucha se mi oškliví. Ale ne tolik jako krysa.*¹⁰⁷ Další zmínka o krysách upozorňuje na jejich růžová očička, ze kterých jde mráz po zádech, zároveň je přirovnává k samotnému ďáblu. Na dalším místě knihy jsou ke krysám přirovnávání také Židé, a to ze strany komandatury.

Pan Marmulstaub však sám dochází k poznání. Uvědomuje si neetičnost svých činů, ví, že mnoha lidem ublížil, nicméně se stále schovává za okolnosti, jež ho k jeho chování vedly. Pokud zde bude vládnout vraždící Německo, nemá na vybranou. *Ale přece jen slyšel v duchu ozvěnu: Kryso, Ropucho. Ano, co může být pro jednoho ráj, je pro druhého peklo a naopak, až do konce dnů nebo času. ... Je to zde jako všude, kde je válka, ani v nejmenším za větrem, jak se mnoho lidí utěšuje. Jestliže nepochopí co nejdříve, že všude a všechno má své meze, jež nikdo z nich nesmí překročit, bude více postižených – nechtěl ani v duchu nic připojit, ale měl na mysli nejhorší důsledky. ... Ano, čeká je ještě mnoho mrtvých. Cítil, jak vzdychá. Ano, věci jsou horší a horší a není v jeho silách to zastavit. Ano, Německo se ohání ostrou sekerou v rukou a kdekoli se rozhodne, tne*

¹⁰⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 283.

¹⁰⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 229.

*okamžitě a bez prodlení. A krutě a rychle. Nenechají si vzít svou autoritu. Nikým a ničím.*¹⁰⁸

2. 6. 2. Láska

Arnošt Lustig rozšířil povídku o erotické motivy. Dospívající chlapci jsou opět fascinováni dívkami. Často na ně myslí, představují si, jak ony jejich city opětvují a jak se potom prochází náměstím za zvuku džezové hudby. Holky a hudba jsou jejich zábavou a rozptýlením.

Autor se více věnuje intimním vztahům mezi chlapci a dívkami. Lustig v posledním vydání doslovně vysvětluje, jaké pohnutky vedly chlapce k tomu, aby je Lízinka, téměř sedmnáctiletá dívenka, všechny zasvětila to tajů lásky. *Lízinka možná myslela na deset tisíc mýtů, podle kterých se řídí ženy touhami a žádostmi mužů a muži si myslí, že to tak vždycky bylo a bude dalších deset tisíc let, i když kluci měli před sebou možná jen dvacet čtyři hodin života, jaký znali, a pak, taky možná života, o jakém ještě nikdo neměl tušení. Na východ se nikdo nehnal. Od východu si taky nikdo moc nesliboval.*¹⁰⁹

Jeden z chlapců nemůže na Lízinku zapomenout, zamiloval se do ní. Shodou okolností je to ten chlapec, který bude příštího dne esesákem zabit. Opět se jedná o kontrastní situaci, ve které proti sobě stojí život a smrt. Jeden den se chlapec zamiluje, poznává krásu toho pocitu, druhý den umírá. S životem souvisí radost, láska, očekávání. O tom všem kluci snili. V této době a v koncentráku najednou nacházeli smysl života. Jejich téměř beznadějná situace se najednou zdála být hezčí. Cítili, že sounáležitost muže a ženy a jejich duševní blízkost překoná všechny dálky. *Datel doufal, že se ještě potká s Lízinkou. Cítil, že jeho ruce voní po jejich rukou. Měl pocit, že co se stalo s Lízinkou, z něj udělalo muže. Cítil blízkost, kterou zprostředkuje tělo, duše, ozvěna. Co dává životu smysl a proč. Čím je člověk blízko i někomu, kdo je nebo bude daleko. A cítil, čím chlapec dospívá v muže a proč. Z proč se díky Lízince stalo proto.*¹¹⁰

Datel se do Lízinky zamiloval, bylo mu téměř sedmnáct let. Tuto informaci týkající se věku se čtenář dozvídá až v posledním vydání. S radostí z lásky souvisí také plány budoucnosti. Avšak díky podmínkám, v nichž žili, viděli mladí hoši svoji budoucnost velmi nejistě. Nevěděli, jak dlouho budou ve stejném ghettu. Vše záviselo na nařízení vyšších orgánů. Přes to všechno, co je obklopovalo, nepřestávali věřit a snít. *Co se mnou bude, až se mi naplní osmnáct? Co by se stalo, kdyby přišel jednoho dne k Lízince a zeptal*

¹⁰⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 279.

¹⁰⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 252.

¹¹⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 259.

*se jí: Lízinko, chtěla bys chodit jen se mnou? Začali bychom jinak: Jen ty a já. Jen já a ty. A hlavu mu naplnily přeludy budoucího života s Lízinkou. Ty a já. Ty, ty a já. Ty, ty, ty a já. Lízinko.*¹¹¹

Vedle dívek byl další chlapeckou láskou fotbal. Stejně jako box v jedné z předchozích povídek dával hochům také fotbal možnost zapomenout na jejich zoufalou situaci, alespoň na pár minut se museli plně soustředit pouze na hru. Jejich největší odměnou byla potom samozřejmě výhra. Fotbalové nadšení se však v prvním vydání nevyskytovalo, zmínky o fotbalu v něm nebyly.

Na fotbal se čtenář může dívat také symbolicky. Byl prostředkem, který potvrzoval existenci vězňů, věděli, že jej mohou ovlivnit svou vůlí. Prostřednictvím chlapeckého dialogu se čtenář dozvídá, jak důležitou roli hrál fotbal při poznávání charakterů. Člověk při něm poznal, jaký je jeho spoluhráč. „Řekni, co mají kluci na fotbalu, že kvůli tomu šlíte, i tady?“ zeptala se Lízinka. „Je to jako bys kopala do kulatýho světa, aby šel, kam ty chceš, do branky, ale ne do vlastní, řekl Vágus. „Je to terno, dát gól. Musíš hrát, jak nejlíp umíš, abys dokázala, že jsi lepší než ty druhý. Aby sis dokázala, kdo jsi. Při kopaní poznáš, kdo je kdo, jestli je moc pro sebe, nebo jestli je kamarád. Jak je chytřej nebo hloupej. Když nahrává nebo si nechá všechno pro sebe a tak. Při kopaní poznám, o každým, co a jak, co od něj můžeš čekat, jestli by si s ním chtěla nebo nechtěla do transportu na východ.“¹¹² Fotbal také naučil kluky brát svět takový, jaký je. Nedivili se, co lidé dokážou provést. Nic je nepřekvapilo. Prostřednictvím něj se dokázali lépe smířit sami se sebou, se vším a se všemi. Při fotbalu vypadali jako bohatí, byli důležití, záleželo na tom, co udělají, přestože v kapse neměli vůbec nic. V tu chvíli, od prvního do posledního zapísknutí, se mohli cítit elegantně a důležitě.

Fotbalový zápas je také přirovnáván k životu v ghettu. Na tomto přidaném textu je vidět, že komandatura může být sebevíc úspěšná, přesto si o ní chlapci budou myslet svoje a nedovolí jí, aby nad nimi zvítězila. „Taky s komandaturou to hrajeme jako fotbal,“ řekl Mylord. „Voni střílejí góly, ale my ani je, ani soudce neuznáváme. Můžou jich nastřílet třeba sto za zápas. A vyhlásit, že je to mistrovství světa. A tak to s námi nikdy nevyhrajou, Lízo.“¹¹³ Autor se znovu dostává k motivu důstojné prohry. Přestože nacisté vyhrají zápas, porážení chlapci jejich výhru nikdy neuznají.

¹¹¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 267.

¹¹² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 253.

¹¹³ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 253.

2. 6. 3. Zákony

Lustig se v posledním vydání více zamýšlí nad nacistickou ideologií, nad jejími normami a zákony, jež byly nesmírně kruté i k dětem. Měly již dopředu vědět, co si mohou či nemohou dovolit. Zákony Německa byly nelítostné a kruté také vůči každému, kdo se jim vzepřel. Autor upozorňuje na politiku cukroví a biče, kterou Němci uplatňovali na své vězně. Židům v lágru povolili divadlo, kabarety, dokonce i kopanou, mezitím však připravovali transport. Chtěli, aby pochopili, že i ty nejhorší věci jsou pro ně těmi nejlepšími, jak je patrné z nově přidaného rozhovoru mezi komandantem a jeho poslem. *Nemusí se užítat, že Mesiáš selhal. Mají v nás nového spasitele. Nedal jim snad Vůdce, Adolf Hitler, město, jaké už dva tisíce let neměli, jen pro sebe?*¹¹⁴

O tom, že Němci hráli divadlo s živými lidmi, hovoří opět další nově přidané pasáže v posledním vydání. Čtenář se v podstatě explicitně dozvídá, jak se na Radu starších nacisté dívali, avšak někteří pánové, v této povídce pan Marmulstaub, si připadali velmi důležitě. Němci na něj a jemu podobné pohlíželi úplně stejně jako na ostatní vězněné. Pro ilustraci slouží úvahy komandanta. *Proč neдрží všechny členy Rady starších ve dřevěných klecích jako opice, nebo na řetězu, aby je člověk našel, když je potřebuje? Kdo si zodpoví, kolik už tím ztratil drahocenné energie a času? Nakonec to ještě může vypadat, jako by první důstojník posluhoval a přizpůsoboval se nějakému špinavému Židovi. Kdo že to je, celý pan Marmulstaub? Rabín. Člen židovského vedení. Jaképak vedení? Leda jako v loutkovém divadle. Ale přesto. Alespoň si tu může volně odplivnout. Na etiku se tady – tady! nemusí ohlížet.*¹¹⁵

Také do této povídky přidává Arnošt Lustig zmínku o používání židovských věcí nacisty. Přestože Židy opovrhovali, štítili se jich, jejich luxusní stoly, židle, hodiny nebo svícný jim nikterak nevadily. Každý Němec v pevnosti znamenal Německo, což ostatním dávali patřičně najevo. Jejich pýcha a samolibost byla o to větší, protože pramenila z porážky po první světové válce, z pocitů méněcennosti. Teď si je vynahrazovali drsností, útočností a neústupností.

Němci jsou potom přirovnáváni k divokým psům, kteří jistě v nejbližší budoucnosti nebudou smět navštívit v klidu a míru svoji duši. Nově také Lustig zmiňuje ústy komandanta první a poslední povinnost každého Němce, a tou je umění zabít, když je to potřeba. Z textu vyplývá, že umění zabíjet je mnohem náročnější než nechat se zabít. Navíc na zabíjení je nahlíženo jako na něco krásného. Schopností zabít někoho se potom

¹¹⁴ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 219.

¹¹⁵ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 226.

odděluje „zrno od plev“. Je patrné, že nacisté zcela přehodnotili ceněné vlastnosti. Na prvních místech stojí statečnost, iniciativa, odpovědnost a odvaha. *A kdy je to zapotřebí mu neřekne jen rozkaz, ale nejniternější instinkt. Zabíjet se rovná statečnosti, stejně jako se rozhodnost a neústupnost rovná dobru. Jen nechat se zabít je jednoduché. Zabít vyžaduje iniciativu, odpovědnost a odvahu. Všechnu sílu, kterou má člověk v daném okamžiku. Zabíjet je krásné a nutné. Jen kdo zabije, si dokáže udržet autoritu. Jen zabitím se oddělí muž od zbabělosti a neschopnosti zabíjených. My nebo vy.*¹¹⁶

Nejdůležitějšími zákony byly pro knihy Arnošta Lustiga zákony morálky. Jejich dodržování bylo nezbytné v každé situaci. Sloužily k tomu, aby se z člověka nestal pouhý živočich jdoucí jen za svou kořistí, svým prospěchem. Již mnohokrát byla zmiňována možnost každého jedince zvolit si cestu, po níž se bude ubírat. Každý sám si tedy vybral, zda chce a bude dodržovat tyto normy, nikdo mu je nepodsouval. Normy jsou zakotveny v každém člověku bez ohledu na rasu nebo původ. V prostředí koncentračního tábora, ve chvíli, kdy člověk neměl téměř nic a snažil se přežít, potom vyplouvaly na povrch. Již jednou je zmiňováno, že pan Marmulstaub se v posledním vydání obhajuje. Sděluje čtenářům okolnosti a pohnutky, které ho vedly ke spolupráci s nacistickým vedením tábora. *Vynořila se mu ozvěna matky: Každý večírek jednou skončí. Čekal to – od první chvíle, kdy se dostal do vedení. Nebyl to bezpečný podnik, protože doba není bezpečná. I z nejušlechtilejších lidí se ve špatných dobách stanou zrádci a trosky. I z nejsladších nápěvů pohřební zpěv. Člověk je ryba a život udice s otrávenou návnadou. ... Jak dlouho si myslel, že to může trvat? Každého povede krysař do propasti; není vyhnutí. Cítil propast, ve které se ocitli všichni. Neviděl východisko. Snažil se to nedat znát. Cítil, jak se chvěje po celém těle, jak mu buší srdce.*¹¹⁷

Marmulstaub se cítil sevřeně, jako mezi dvěma mlýnskými kameny. Uvědomoval si, že už zašel moc daleko, nikdy Němcům nic neodmítl, věděl, že modlitbou se z „povodně“ dostat nemůže. Zaprodal svoji duši ďáblu. V posledním vydání uvažuje nad tím, jak se to vlastně stalo. Také v těchto pasážích se autor znovu vrací k prvku „hranice“, která je mezi dobrem a zlem. Dobro pro jednoho člověka může být zlem pro druhého. Pomalu a postupně, po krátkých krůčcích přivykne člověk vlastnímu prospěchu, aniž by se staral, jaký vliv to má na ostatní. Najednou se z malých krůčků stávají kroky čím dál větší a běh už není možné zastavit. *Jak se člověk zaprodává ďáblu? Pomalu. Po kapkách; nevinně. Stačí zaměnit pohodlí za zbabělost, pravdu za lež a lež za pravdu. Nejdřív si tím*

¹¹⁶ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 184.

¹¹⁷ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 282.

*člověk jen omluví nepohodlí. Potom si blahopřeje, čemu zabránil, alespoň pro sebe. Pak si zvykne; zapomene, že ďábel se mu usídlil v duši jako moucha v pivu. Žije s ďáblem, jako žije člověk ze zvyku a rozumu s manželkou. Stačí podat ďáblu malíček a už mě drží pod krkem neviditelnými prsty. Co mám dělat, říkal si. Stejně už je pozdě. Bylo pozdě. Ještě žil. Žít je odměna, třebaže taky trest, říkal si.*¹¹⁸

Mravní zákon v sobě našla taky sedmnáctiletá dívenka. Ona se také musela rozhodnout, jakou cestu zvolí, zda se „nechá koupit“ od člena Rady starších, muže, v němž všichni vidí bezcharakterního a podlézavého chytráka. Rozhodne se nepodlehout mu, přestože by jí to pravděpodobně přineslo určité výhody. Skupině mladých chlapců se však plně oddá. Líza v posledním vydání o svých rozhodnutích více přemýšlí, svědčí o tom její nově přidaný vnitřní monolog. Znovu se čtenář setkává s otázkami postav, jež touží porozumět podstatě světa, jeho zákonům. Lidé v ghettu se ocitali ve zmatku, který způsobily zpřeházené hodnoty. Najednou začínají pochybovat o tom, co je dobré a správné, mravní a nutné. *Rozhodovala se jen na chvíli. Měla v sobě tisíc důvodů pro ne a tisíc důvodů pro ano. Co je správné, co je nesprávné? Co je dobré, co je špatné? Co je spravedlivé, co nespravedlivé? A kdy, jak a proč, anebo s kým? Věděla, proč se někdy všichni chovají špatně, aby v sobě ještě něco zachránili.*¹¹⁹

Svoji cestu si našel také kovářský učeň Datel, jež měl v kapse ukryt leták, který hovořil proti nacistům. Jako hrdina se nechal bít do posledního dechu, aniž by snad jen naznačil, kde k zakázanému letáku přišel. V posledním vydání jeho osobní statečnost autor vyzdvihuje také tím, že přidal pasáže popisující brutální zásah muže z komandatury. Týkají se úvah o německém „dvojím metru“, o touze nevypadat jako „padavka“, o snaze přimět se k takovému chování, za něž by se nemusel před Lízinkou a ostatními kluky, ale hlavně sám před sebou, stydět. *Strach náhle odešel. To byl konec. Ted' šlo o to, jen jak přijmout porážku. Dostával rány a soustředil se na svou hlavní a poslední otázku, než z něj udělají krvavou kaši, jak přijmout, že prohrál, a aby neponížil nikoho z těch, na kterých mu záleží. Dostával rány, polykal zuby a krev a lámal si hlavu, jak zůstat čistý nebo čistší, než bude možná muset. ... Přál si, aby se jeho slabost proměnila v sílu alespoň mlčet, i když to bude za chvíli asi snadné, i kdyby nechtěl. A tak si přál, aby ho bili víc, silněji a rychleji, aby to měl dřív za sebou. Nikoho neprozradí. Stačí, že v tom je sám. Nesmí do toho nikoho zatáhnout.*¹²⁰

¹¹⁸ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 241.

¹¹⁹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 248.

¹²⁰ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 274n.

2. 7. Naděje

V poslední velmi krátké povídce se čtenář setkává s téměř umírajícím manželským párem. Jedná se o starce Šimona a jeho ženu Chanu. Společně s ostatními prožívají jedinou noc, v níž se všechna jejich touha upíná k jedinému cíli, tím je naděje na jídlo, které služba stále ještě nepřivezla. V tu samou chvíli osvobozuje jejich tábor ruská spojenecká armáda, avšak podvyživeným starcům jde v této chvíli jen o uspokojení obrovského hladu. Při čekání na službu je každý obyvatel ghetta ponořen do svých myšlenek. Autor sleduje vnitřní svět jedné postavy, tou je stařec Šimon. Pomocí jeho zkušených úvah prezentuje názory týkající se lidské existence. V jeho myšlenkách je cítit touha po porozumění situaci, v níž se ocitl, a zároveň také přání porozumět základním etickým otázkám, které se skrývají v každém člověku. Jeho úvahy přesahují rámec tohoto světa, stávají se nadčasovými, obecně platnými.

Přidané pasáže jsou shrnuty do jedné kapitoly s názvem *Vina*.

2. 7. 1. Vina

Tato povídka byla autorem zásadně přepracována. V posledním vydání je jejím nejdůležitějším motivem vina, který byl v prvním vydání pouze naznačován. V něm se tento motiv týkal pouze provinění nacistů vůči vězňům. Nyní však Šimon uvažuje o dědičném hříchu. Být bez hříchu totiž ještě neznamená být nevinný. Všechny oběti nacistů, které se ocitly v koncentračním táboře, byly nevinné. Nacisté nezkoumali trestní odpovědnost žádného Žida. Každý byl odsouzen pouze na základě svojí holé existence, jež se rovnala rasové příslušnosti.

Teprve v ghettech se tyto původně nevinní lidé začali diferencovat podle svých morálních schopností. Je tedy zřejmé, že člověk se viníkem nerodí, ale stává se jím. V úvahách hlavní postavy je slyšet životní zklamání. Ani ve svém nelehkém postavení nenašel spřízněné duše, kromě své ženy, které by mu pobyt v ghettu něčím „prosvítily“. Šimon uvažuje o provinění každého člověka. Je si vědom ztráty fyzické důstojnosti, jež všechny zajatce postihla, přesto touží slyšet alespoň důstojný hlas, který by byl odrazem důstojné duše. Mezi těmi, kteří ho obklopovali, však nikdo takový nebyl. Necítí důstojnost v žádném hlase svých spoluvězňů, hovoří proto o jejich provinění, zároveň si však uvědomuje také svůj podíl viny. *Šimon najednou neměl co říct. Myslel si: Neštěstí nespojuje, ale rozděluje lidi. Jsme bez viny, myslel si. Ale být bez viny ještě neznamená být*

*nevinnen. Stýskalo se mu po hlase, z kterého by zaslechl důstojnost. Naslouchám všemu a všem, myslél si, ale nic neslyším.*¹²¹

V posledním vydání se také zcela nově objevil motiv hlasu, zvuku vydávaného lidmi, který v sobě nese všechny možnosti člověka. Už podle hlasu lidé poznali, jaký člověk je, ať říkal, co chtěl. Celá lidské duše se totiž v hlase plně odráží a vlastnost, kterou Šimon ve všech lidských hlasech hledal, byla důstojnost.

Dalším nově přidaným prvkem posledního vydání je schopnost nést svoji porážku důstojně. Přestože je to nesmírně obtížné. Avšak je to jediná možná cesta, jak se tito nemohoucí lidé mohli bránit. I když zajatí Židé v ghettu nenašli účinný prostředek, jak se aktivně bránit nacistům, měli se alespoň každý sám za sebe snažit o to, aby jim duševně nepodlehli. Bránit sám sebe je činností nezbytnou, ale i přesto by tento akt neměl být nedůstojný a neetický. Nejde o to, kolik je člověku let, do jakého sociálního prostředí patří nebo jakou má rasovou příslušnost. Všichni lidé mají stejnou podstatu. Jedná se o naději a touhu po životě, které Židům zůstaly jako jediný velmi nejistý majetek. Jestliže si zajatci nacistů toto své pramalé vlastnictví uchovali, potom duševně překonávali své vězňatele. Šimon nad touto jejich jedinou možností také uvažuje. *Myslet na to, co je silné, co odolává porážce, bez ohledu na oběti, a co znamená taky se bránit, je první a poslední povinnost člověka. Nemá to co dělat s věkem nebo silou a mládím. Je to tajný vzdor, který je v každém člověku. Schopnost, která žije, i když všechno ostatní odumírá. Duše, která ho vzdaluje porážce.*¹²²

Další aspekt, který Lustig rozvíjí v posledním vydání, se týká stáří a nemohoucnosti těchto lidí. Šimon si více než v prvním vydání uvědomuje, že pro zlepšení své situace nemůže dělat téměř nic. Jeho jedinou účastí v tomto boji je naděje, čekání a trpělivost. Rád by si vyměnil místo s mladými a bojeschopnými muži na frontě. Jeho stáří mu to však nedovolovalo. Musel se tedy dívat na nemocné a nemohoucí a společně s nimi doufat.

Stáří obou manželů je v posledním vydání této povídky připomínáno novými pasážemi téhož obsahu, které jejich vrásčitou kůži připodobňují k mnoha cizokrajným živočichům. Obranou těchto starců měl být jejich pokročilý věk. Jinak se v podstatě bránit nemohli. Etika úcty ke stáří hovoří o tom, že starci již v životě něco prožili a dokázali, často mnoho vytrpěli a teď by si měli užívat zasloužený odpočinek. Starý člověk, který se nemůže bránit silou, je plně „chráněn“ svým pokročilým věkem, úctou a respektem. Nicméně toto základní etické pravidlo v prostředí ghetta opět neplatilo. *Pleť jeho i její ruky*

¹²¹ Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 304.

¹²² Lustig, A.: Noc a naděje. Praha 1999, s. 301.

se podobala suchému krunýři jihoamerického zvířátka, které se kůží, na pohled nevzhlednou, brání, když se nemůže ubránit zuby, protože už jsou staré.¹²³ Zároveň se tito lidé velmi rychle stávali netrpělivými a nedůtklivými.

Se stářím souvisí také časté přemýšlení o světě kolem. Tuto skutečnost autor v posledním vydání ještě více rozpracovává. Nejpůsobivější pasáže se týkaly úvah o německých činech, o jejich provinění. Šlo o otázky pátrající po spravedlnosti a smyslu, které nemohly nechat v klidu žádného vězně. Hlavní postava opět uvažuje nad věcmi, jež přesahují hmotný svět a dotýkají se samé podstaty lidské existence. Kdo vlastně rozsoudí, kdo a za co se provinil? Bude někdy viník potrestán? Je vůbec nějaký soudce, který by trestal? Jak může člověk žít s vědomím, že někomu ublížil, že ho zabil? Jak se činy spáchané před mnoha lety budou jevit nacistickým potomkům? Jaké poselství přenechávají vrahové dalším generacím? *Někdy myslel Šimon na Němce. Nebojí se, že jednou jim to všechno někdo oplátí? Nemají strach z mrtvých, které zabili? Nemají hrůzu, že nebudou dobře spát? Co tomu budou říkat jejich děti, vnukové?*¹²⁴ Jsou to otázky týkající se ubíhajícího času, a tedy také celého lidského života.

2. 8. Shrnutí

Povídková kniha *Noc a naděje* je souborem sedmi povídek, které ukazují možnosti života v koncentračním táboře. Týká se téměř všech věkových skupin. Lidé si museli najít svoji vlastní cestu, kterou se v nedobrovolném a nepřátelském prostředí vydají. Tato volba vycházela pouze z jejich vlastního svědomí. Jestliže se provinili proti zákonům morálky, tak se zpronevěřili svému lidství. V podmínkách všech ghatt a lágrů byla základní myšlenkou naděje na přežití, ta s sebou přináší určitá rizika, může být také myšlenkou nejnebezpečnější. Člověk totiž může velmi snadno překročit etické hranice mezi živočichem a člověkem.

Styl Arnošta Lustiga je založen na kontrastech, které postihují protiklad objektivního a subjektivního pojetí času, prolínání obrazů přítomných a minulých. Využívá také kontrast jazyka knižního a hovorového. Při práci s detailem si oblíbil náznakovost a zvýraznění. Lustigova výpověď je postavena na vnitřním monologu jednajících postav, které se ukazují ve vzájemných interakcích. Základní myšlenkou je potom neumírající naděje až do posledního dechu, což je také motto této knihy: *Stokrát padnout, stokrát povstat a neříci – ach!*

¹²³ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 309.

¹²⁴ Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha 1999, s. 290.

Všechny výše citované pasáže patří do posledního vydání této knihy. První vydání o ně bylo „ochuzeno“. Úpravy je možné rozdělit do dvou kategorií. Do té první jsou zařazeny všechny ty, které nějakým způsobem dokreslují atmosféru příběhu. Jedná se hlavně o popisy postav a prostředí. Druhá skupina se týká úprav zásadnějších, motivů, které v prvním vydání nebyly přítomny vůbec, nebo byly jen naznačeny. Jedná se například o box v *Morální výchově* nebo o vnitřní vinu v povídce *Naděje a Modravé plameny*. Přesto však nejde o box jako takový, ale o jeho symboliku.

Povídky, jež byly po více než čtyřiceti letech dotvořeny do konečné podoby, jsou na jednu stranu názornější, na druhou stranu celou tematiku ještě více problematizují. Jestliže se například v posledním vydání čtenář dozvídá více informací o vizuální podobě postav, cítí se jim blíže, vidí je konkrétněji. To samé platí také o jejich nitru. Nicméně, když je duševní svět postav více rozpracován, jsou přidány nové dimenze, jako například u pana Marmulstauba z *Modravých plamenů*, ocitá se čtenář najednou ve spleti pocitů a názorů, v nichž se mu tato postava jeví poněkud rozporuplně. Na jedné straně chápe podstatně lépe motivy jejího jednání, avšak ani to ji ve čtenářových očích ničím neomlouvá a už vůbec ji nečiní obdivuhodnou. V posledním vydání šlo tedy o rozpracování pasáží, které se týkají psychologizace postav.

Celkově je možné tvrdit, že Arnošt Lustig poslední vydání více zproblematizoval. Tento stav vyvolaly také nově přidané úvahy a otázky bez odpovědí. V myslích všech protagonistů se objevují stále nové podněty, na něž chtějí nacházet odpovědi. V některých případech se snaží o porozumění situaci, v níž se ocitli. Četné úvahy jsou věnovány budoucnosti vězňů i jejich věznitelů. Otázky jsou tíživé, pomocí nich se postavy snaží dobrat podstaty světa, jeho obecných pravidel i jejich vlastní existence.

3. Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou

Modlitba pro *Kateřinu Horovitzovou* byla nejprve publikována v 9. a 10. čísle časopisu *Plamen* v roce 1963. Poprvé knižně vyšla v roce 1964 v Československém spisovateli.¹²⁵

Druhé samostatné vydání Lustigovy *Modlitby pro Kateřinu Horovitzovou* pochází z roku 1967. Toto vydání již bylo mírně pozměněno. V roce 1990 vyšlo třetí samostatné knižní vydání, bylo opět mírně doplněné. Tyto úpravy převzalo nakladatelství Hynek do vydání z roku 1997, od tohoto vydání se v novele začala psát slova Bůh, Židovka, vagon,

¹²⁵ Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha 2003, s. 156.

synagoga, milion. V roce 2003 vyšlo páté vydání *Modlitby pro Kateřinu Horovitzovou*, ve kterém je opět několik drobných autorových úprav. Další vydání po dvou letech se ztotožňuje s předchozím.

Přestože Arnošt Lustig zasahuje do svých děl výrazně, v *Modlitbě pro Kateřinu Horovitzovou* provádí jen drobné úpravy. V jednom z ohlasů (Jerusalem Post) o této novele říká: „*Stává se to vzácně, avšak čas od času narazíte na román, který je tak dobře napsaný, tak dokonale promyšlený, který tak pohlít, nejen když jej čtete, ale i dlouho potom, že lze říci jedině: Dokonalý román. Stává se to vzácně – avšak stává se to.*“¹²⁶

Jedná se vlastně o velmi ironický příběh o podlosti, zákeřnosti, lži i odvaze. Jde o tragédii, krutou hru, ve které, ještě než začala, je předem známo, kdo zvítězí. Je ztvárněním elegantních a chytrých proslovů gestapáka Brenského, který je mnohomluvný podvodník a „dvacítká“ mužů je příliš ochotná mu věřit, protože nechtějí pohlédnout do očí tomu, co je čeká.

Námětem novely je legenda o krásné a statečné Židovce. Lustigův přítel Erich Kulka, historik žijící v Izraeli, který přežil dva roky v Osvětimi, vylíčil Lustigovi příběh, legendu vyprávěnou v Osvětimi, o krásné devatenáctileté polské tanečnici, snad jménem Horowitzová, kterou SS Horst Schillinger a vedle něho stojící unterschaffführer Emmerich nutili, snad z nudy, z rozmaru, snad z pocitu božské všemocnosti, aby se svlékla a zatančila. Svlékala se pomalu, aby rottenführera vzrušila. Když se mu zasklil pohled, vytáhla mu z pouzdra pistoli a střelila mu několik ran do břicha, postřelila i jeho blízkého unterschaffführera Emmericha. Potom byla ostatními esesmany zastřelena. Protože to byla legenda a všichni svědkové zahynuli, nevěděl Erich Kulka víc podrobností.¹²⁷

Druhá část knihy má také reálné základy. Arnošt Lustig v knize *Arnošt Lustig zadním vchodem* od Františka Cingera vzpomíná, jak jednoho dne přišla jeho žena domů a plakala. Říkala, že ve Věstníku židovské obce vyšel článek o tom, že se v Říšské bance v Berlíně našly snubní prsteny Židů, kteří je a všechno cenné museli před transportem do Terezína odevzdat. Ona si vzpomněla na své rodiče. Chtěla po nich mít alespoň něco na památku, proto hned napsala dopis do Berlína. Odtud jí odpověděl jistý Friedrich Brenske, který v soudním výnosu tvrdil, že se snubní prsteny jejich rodičů v Říšské bance nenašly. Tehdejší berlínský soud, jménem pana Brenského, jí dal na vědomí, že pochybuje o tom, že takové prsteny rodičů vůbec kdy existovaly. Vyjádřil navíc také pochybnost o jejich životě i o jejich smrti. Rozhořčen tímto soudním výnosem napsal Lustig *Modlitbu pro*

¹²⁶ Navrátil, J.: Ediční poznámka. In.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha 1997.

¹²⁷ Cinger, F.: *Arnošt Lustig zadním vchodem*. Praha 2009, s. 191.

Kateřinu Horovitzovou. Spojily se mu vraždy lidí poslaných na moře v zabetněné lodi – další příběh, který mu Erich Kulka vyprávěl, svlékání před zplynováním, vydírání bohatých obchodníků a krásná žena, která věděla, že zemře, ale chtěla vzít s sebou i své dva úhlavní nepřítel.

Dále pak Lustig vypráví další podrobnosti o inspiraci mladé ženy, o předobrazu Kateřiny Horovitzové: *Později jsem našel v archivech, že ve skutečnosti šlo o konfidentku gestapa, která udávala bohaté Židy ve Varšavě. Lákala je do hotelu Polski, který spravovalo gestapo, slibovala jim víza. Dělal to poměrně dlouho a mnozí majetní Židé, kteří by rádi odcestovali, se napálili. Gestapo jí za to slíbilo místo ve vagonu, který na cestě z Varšavy do Osvětimi-Březinky bude v Krakově odpojen a poslán do Švýcarska, zatímco zbytek vagonu pojedou do předem vytyčeného cíle. V Krakově nikdo její vagon neodpojí. V podzemní místnosti, kde se oběti nacistů svlékaly, pochopila, co ji čeká a provedla svůj čin, opět podle legendy, protože svědkové nežijí.*¹²⁸

Do kontrastu je postavena mladá a nezkušená dívka a světa znalí zkušení obchodníci. Jen ona je schopna vytušit lest, podvod. Pánové se totiž sžili se svým vězňem. Jejich nejvyšším prohřeskem byla pasivita, ochota spolupracovat, neschopnost vzepřít se.

Arnošt Lustig o novele říká: *„Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou je jediná kniha, na které nezměním ani slovo. Jen v Americe jsem ji doplnil dvěma odstavečky, inspirovanými Ivanem Pazderem, že za války nezáleželo na tom, do jaké rodiny se člověk narodil, ale jak se rozhodl Rassenamt, rasový úřad.“*¹²⁹

Nejpodstatnější změnou od prvního vydání novely v roce 1964, která je dále přijímána do dalších vydání, je doplnění tří odstavců na počátku třetí kapitoly, které se týkají osobnosti jednoho z dvaceti zajatých mužů, pana Vaksmana.

Arnošt Lustig svoji novelu obohacoval o nový text jen v několika málo případech. Opět nejde o vypouštění pasáží. Jedná se vždy o doplnění předchozího textu. Největší úpravy knihy, jak již bylo zmíněno, se týkají třetí části a jsou spojeny s osobou pana Vaksmana.

Jednotlivé přidané pasáže je možné rozdělit do tří větších skupin. První skupina je věnována postavě pana Brenského. Jedná se o text, kterým byla rozšířena postava tohoto nacistického vyjednávatele. Druhou skupinu neméně podstatných změn představuje postava pana Vaksmana, jednoho z dvaceti pánů, který našel odvahu hájit se. Do třetí skupiny je

¹²⁸ Cinger, F.: Arnošt Lustig zadním vchodem. Praha 2009, s. 203.

¹²⁹ Cinger, F.: Arnošt Lustig zadním vchodem. Praha 2009, s. 190.

zařazen zbylý přidaný text, který zahrnuje jednu výpověď pana Cohena, jednu uvozovací větu před přímou řečí Poručíka Schillingera a jednu velmi symbolickou výpověď.

3. 1. Lidštější tvář pana Brenskeho

Jednou z nejdůležitějších postav novely je pan Brenske. Jeho osoba, velice výřečná, je od posledního vydání obohacena o další, byť jen krátké, ale o to působivější proslovy. V nově přidaných pasážích se autor snaží, aby pan Brenske vypadal ještě důvěryhodněji a seriózněji, což je ovšem pro čtenáře ještě více průhledné.

Pan Brenske například svým zajatcům sděluje: „*Dále. Nebudete se, bohužel, moci zúčastnit pohřbu pana Rappoporta – Liebena, máme velmi naspěch, jak víte vy i já. Ubezpečuji vás ovšem, že bude pohřben náležitě, se všemi poctami.*“¹³⁰ Nejsilněji v této pasáži působí slovo *ubezpečuji*, které na jedné straně posiluje iluzorní naději vězňů, na druhé straně vyvolává velmi silný pocit přetvářky, ironie i posměchu. Zároveň také představuje pana Brenskeho jako muže, který na jedné straně jedná v souladu s nařízeními a předpisy, proto zabíjí a válčí, na druhé straně má i tento pán úctu před nejposvátnějšími věcmi, tedy před smrtí každého člověka, a to v této chvíli i bez ohledu na rasu.

Další nově přidaný text, který se v prvním vydání novely nevyskytuje, pochází opět z úst pana Brenskeho: *Nakonec podotkl s nepatrným, skoro ohledným úsměvem, jak zároveň myslel už také na něco jiného: „Říká se konec dobrý, všechno dobré.“*¹³¹ Znovu jde o posílení přetvářky a podvodu. Z poručíkova ohledného úsměvu, z toho, že je myšlenkami někde jinde, je jasně vidět, že dobrý konec pro něho a zatčené Židy se diametrálně odlišuje. V naivních pánech je opět posilována naděje příjemné budoucnosti a serióznost jejich vězňů a pan Brenske se svými vlastními slovy stává ještě větším pokrytcem. Zesiluje se napětí mezi zaslepeností „vězňů“ a pokrytectvím pana Brenskeho.

Následná textová změna se týká přidání poslední věty na konec následujícího odstavce. „*Pracujte proto k našemu vzájemnému sblížení, šiřte tam, kam pojedete, pravdu. Nemůže toho být nikdy dost. Vyzývám vás k tomu jako váš přítel a prosím vás o to jako člověk, který za vás odpovídá a jemuž se dostalo dočasně výsady řídit váš osud, jako byste byli vojáci, a sloužit vám, jako byste byli naši lidé nebo někdo, na kom nám záleží, opakujte to jako důstojník, který si nadevše cení toho, čemu říkáme tak výstižně vojenská čest. Věrnost a čest jsou naše pilíře.*“¹³²

¹³⁰ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 1990, s. 116.

¹³¹ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 1990, s. 118.

¹³² Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 53.

Tento text pronáší ke svým „zajtcům“ opět pan Brenske, muž, který vždycky tvrdil, že tomu, komu lžeme, je nutné dívat se upřeně do očí, protože tato technika posiluje v lidech pocit důvěry. Tato jeho slova jsou tedy nad míru cynická, stejně tak jako všechny jeho předchozí projevy.

Šest nově přidaných slov zcela plně charakterizuje nejen slova a počínání pana Brenskeho, ale i jeho vlastní osobu, a navíc také nacistickou ideologii a její záludnost. Po celou dobu příběhu je tento muž velmi věrný nacistické říši a svému přesvědčení. Vždyť on ani na chvíli nezapochoyboval. Naopak. Od začátku měl vše dobře naplánováno a věděl, jak celá záležitost dopadne! Celá říše se na něj mohla plně spolehnout.

Stejně tak působí slovo čest, které používá k vyvolání pocitu důvěryhodnosti. Stále se, alespoň pro oči dvaceti pánů, choval čestně. Vždy pro ně udělal vše, co bylo v jeho silách – nebo se tak alespoň prezentoval. Slova, která jsou ve výše uvedeném odstavci promlouvána, jsou v samém závěru ještě shrnuta v poslední větě přímým explicitním vyjádřením. Je možné říct, že jednou větou je pověděno vše.

Věrnost a čest jsou velice důležité a nezbytné pojmy téměř pro každého člověka. Pokud jsou použita, mají být zárukou a pravdou. Je nepochybné, že zajatí židovští obchodníci si jich také nesmírně vážili a přikládali jim velký význam. Vždyť kdo by dokázal ujišťovat někoho o své oddanosti, dívat se mu upřeně do očí a přitom myslet na úplný opak? Tato slova ještě více podtrhují cynismus, vychytralost i krutost nacistických pohlavárů. A naopak dokreslují důvěřivost a pocit naděje v židovských zajatcích.

Další úprava byla provedena přidáním věty do odstavce. „*Vy tam u vás víte, k čemu je dobrý hmyz, my zase známe, co je to plyn, kterým lze hmyz hubit, v přeneseném i vzácně přesném výkladu tohoto slova. Byl to jeden z vašich lidí, kdo vynalezl cyklon B, spolehlivě hubící veškerý hmyz, aby nás zbavil nežádoucích havětí. Každý z vás se dožije nejvzácnější harmonie těchto prvků v lidských dějinách.*“¹³³

Je až s podivem, jak byl pan Brenske otevřený svým posluchačům. Vůbec se netajil praktikami nacistických soukmenovců, ba naopak je směle popisuje a hrdě se k nim hlásí, navíc je možné zcela přesně pochopit, co si myslí o svých zajatcích. Oběti netuší, že „nežádoucí havěť“ myslí právě je. Autor tak vyhrocuje až absurdní mimoběžnost kódu mluvčího a jeho adresátů.

V nově přidané větě se nejen pan Brenske, ale i celý koncentračnický systém, ospravedlňuje. Z výpovědi vyplývá, že smrtící plyn vynalezl příslušník židovského národa

¹³³ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 52.

a oni, Němci, jej jen použili tak, jak by to prakticky mohl učinit kdokoliv, takže v podstatě nekonají nic špatného. Z toho tedy vyplývá, že za vše, co Židy potkalo nebo je v budoucnosti potká, si mohou oni sami. V této větě je vidět vrchol cynismu celého systému.

Je však zcela zarážející s jakým klidem, jistotou i opovržením slova říká. Tato věta však zajaté Židy mohla také utvrzovat v přímosti a pravdomluvnosti pana Brenského, který se tedy v této chvíli netají tím, co si o Židech myslí. Povídá jim vlastně od začátku vše, i to pro ně nepříjemné, na rovinu a oni později nemají důvod mu nevěřit. Nesnaží se jim vnutit nebo zalíbit, vždy zůstává seriózním „obchodníkem“.

Následuje další podobná úprava. „*Co se týče mě, mám-li se poradit, může se druhá možnost protáhnout,*“ řekl pan Brenske dotčeně. „*Ale jak samozřejmě chcete. Každý je strůjcem svého osudu. Každý má, co si zaslouží. Ani my nemůžeme dělat víc než všechno.*“¹³⁴ Aby nebyl odstavec vytržený z kontextu, je nutné dodat, že se jedná a situaci, kdy pan Brenske sděluje Hermanu Cohenovi a Kateřině Horovitzové, že ji jejich úřady odmítly připsat na pas pana Cohena, a navrhuje tedy oddání obou zúčastněných. Druhou možností je potom přidání se až ke druhému – fiktivnímu transportu, ve kterém by jela se svojí rodinou.

Nově vložená věta je opět, tak jako celá postava pana Brenského, dokladem chladnokrevnosti, krutosti i bezcitnosti. Opět je možné říct, že pan Brenske, a tím pádem také nacistické Německo, se od celé mašinerie Židů poněkud distancuje a odvolává se na osud, na něco předem daného a nezpochybnitelného. Znovu je připomínáno, že Židé si za vše, co se kolem nich děje, mohou sami. Nějakým způsobem se provinili a teď za to budou muset zaplatit, avšak cena je příliš vysoká.

*Večer se setmělo, přišel pan Bedřich Brenske a řekl, že místo, které je omýváno mořem, jak možná slyší oba dva, je hanzovní město Hamburk. „Je to staré a slavné německé město, které nám chtějí odejmout Dánové a Angličané, a vidíte, že naše sliby byly splněny. Ostatně uvidíte, že budou splněny do posledního písmenka. A nyní spatříte moře a ...“*¹³⁵

Do tohoto odstavce byla vložena zcela nová informace. Jedná se o faktické označení „viníků“. Z podání pana Brenského totiž čtenář usuzuje, že Němci se vlastně musí bránit, a to konkrétně Dánům a Angličanům, tedy národům, které si činí nárok na něco, co jim nepatří. Opět je zde patrná snaha o alibismus. Toto ospravedlnění se však

¹³⁴ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 79.

¹³⁵ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 91.

neubírá cestou nátlaku nebo naopak citového vydírání, ale prostým a strohým výčtem faktů. Nicméně tyto informace jsou zcela vytrženy z kontextu, takže pan Brenske si pouze vybírá to, co se mu hodí.

3. 2. Pan Vaksman

Autorovy nejrozsáhleji provedené úpravy se týkají přidání značného množství textu do závěrečného oddílu knihy, všechny pasáže se týkají osoby pana Vaksmana.

Náhle pan Vaksman vystoupil a řekl: „Rád bych poznamenal, že – pokud jde o můj původ – mám doklad, že nejsem zcela to, zač mě pokládáte - - -“, ale ani nemusel dořikávat, do jaké míry je jeho krev smísená, jak původně hodlal.

„Bohužel,“ přerušil ho pan Brenske. Pochopil okamžitě, oč jde. „Nejenom s ohledem na nedostatek času, tyto věci neurčujeme vy ani já – myslím v této chvíli -“ a zasmál se neurčitým, rychlým a odlehlým úsměvem, který naopak říkal, že čím kdo je nebo není, neurčuje koneckonců jeho opravdový původ nebo nějaká nezvratnost, jež by nakonec mohla ochránit i oběť, nýbrž jedině a výlučně on a takoví, jako on. Jeho oči říkaly: „Milý příteli, jestli jste to, čím vás chceme mít nebo ne, to laskavě nechte posoudit nás. My už se ve své práci vyznáme. Nejste první v takové situaci a určitě ne ani poslední.“

Pana Vaksmana si pátravě prohlédlo několik očí, v nichž bylo více údivu a porozumění než zvědavosti. Vždyť to všechno, co řekl pan Brenske tak složitě, se dalo vyjádřit jedním z jeho oblíbených úsloví, totiž, že kdo chce psa bít, hůl si jistě vždycky najde.¹³⁶

Tato nejdelší nově vložená pasáž, která se v prvním vydání novely nevyskytovala, je velmi ilustrativní. Je možné tvrdit, že shrnuje téměř celý děj knihy, a tím pádem také veškeré nacistické zřůdnosti. Bezbranní židovští obyvatelé evropských států neměli v podstatě žádnou šanci změnit svůj osud. Ten, kdo se nacistům z jakéhokoliv důvodu znelíbil nebo se jim naopak hodil, nenadělal vůbec nic.

Výše citované pasáže ve čtenáři umocňují pocity zoufalství, beznaděje i bezohlednosti. Pan Vaksman jistě nebyl ani první ani poslední v této situaci, ale pro nacistické Němce jeden život navíc nebyl vůbec podstatný. Zřetelně je také vidět, že tomuto otřesnému systému nešlo o lidi, ale o masy a v tomto konkrétním případě, stejně jako téměř ve všech, hlavně o peníze.

¹³⁶ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 1990, s. 120n.

Pan Vaksman, který pravděpodobně neměl čistý židovský původ, se snažil tímto svým vystoupením apelovat na racionalitu systému. Všichni členové skupiny chápou slova pana Vaksmana, nikdo proti němu nevystoupí. On se jako jediný „nebál“ vystoupit z davu a hájil svůj život, aniž by snad tušil, že mu o něj jde. Měl odvahu bránit se proti nacistickému systému, ale nebylo mu to nic platné. Jeho chování vysoce kontrastuje s chováním většiny obchodníků, kteří zůstávají až nepřírozeně pasivní.

Zároveň tyto úvahové odstavce navozují nesčetné otázky, které se týkají židovské tematiky obecně. Jsou věčné, hrůzostrašné a není na ně odpověď! Je cennější zachránit si holý život, nebo zemřít se ctí? Za jakou cenu je člověku dovoleno žít? Jak je možné, že Židům, vyvolenému národu, nepomohla nějaká vyšší síla, Bůh?

Pan Vaksman se díval vytrvale do země. Ale ne, aby si připomněl jeden z nápisů na starých židovských hřbitovech „Prach jsi a v prach se obrátíš“, ale proto, že v té chvíli pochopil, proč rasu a příslušnost neurčuje rasa a příslušnost o sobě, nýbrž ti, kteří z obou záležitostí učinili nezbytnost, podmínku, obvinění a zakryli tím sami u sebe to první, totiž rasu nebo směs ras, a potom svou naprostou nepřislušnost, jinak by to ani nemělo smysl, který to právě takhle mělo. A nebyl si jist, jak by na to reagovali někteří jeho kolegové, kdyby jim svou myšlenku svěřil.¹³⁷

Již na základě předchozího úryvku pochopil pan Vaksman, že vůbec nejde o rasu, že vše, co se kolem něho a ostatních zajatců děje, je motivováno hlavním účelem, kterým jsou v této chvíli bohatá konta všech jeho druhů a moc nad co největším počtem lidí. Ti, kteří chtěli získat moc, vládnout nad ostatními, potřebovali silnou ideologii, proto si sami vytvořili teorii o nadřazenosti jedné rasy nad druhou. Pan Vaksman pravděpodobně nepatřil k židovské rase, neuvědomoval si její výjimečnost, neuvědomoval si pravděpodobně výjimečnost žádné rasy, natož německé. Jedinou fungující a opravdovou příslušností v každé společnosti by měla být příslušnost k lidství, k úctě člověka před životem.

Přidaným odstavcem je tedy opět posilována nesmyslnost a zrudnost nacistického režimu, kterému nebyla i ta největší krutost žádnou překážkou. Dění v koncentračních táborech během druhé světové války nebylo nijak pochopitelné, nemělo žádné smysluplné ospravedlnění ani racionální podstatu.

¹³⁷ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 1990, s. 121.

3. 3. Ostatní úpravy

V prvním vydání chyběly také následující podtržené texty. Jedná se o drobné různorodé úpravy. Především jde o promluvy některých postav.

„Věříte v Boha?“ zeptal se pan Cohen. „Já ano.“ „Budu také zase věřit.“ „V zázraky.“ „Ano.“ „Nechvalme dne před večerem.“¹³⁸ Nově vložená slova vyvolávají pocity optimismu, naděje, víry v lepší budoucnost, ale zároveň i pocity strachu a vlastní bezmoci. Vždyť Bůh je pro všechny věřící největší posilou v jakémkoliv strádání. To platí v této situaci také pro pana Cohena a Kateřinu Horovitzovou.

Je známo, že i málo věřící člověk se v těch nejtěžších situacích obrací k božské pomoci. Víra dává sílu. Vězni pana Brenského tak mají alespoň malinkou naději, že vše hrozné, co se kolem nich děje, je alespoň částečně ovlivnitelné nějakou vyšší nadpřirozenou mocí. Mohou doufat, že nejsou jen bezmocní v područí někoho dalšího, ale že existuje někdo nad nimi a stojí při nich.

*Pan Klarfeld spatřil mžiknutím oka ještě posledními nedovřenými dveřmi proti svému oddělení staniční semaforu a spokojeně přijal svým pohledem rozsvícenou zelenou barvu, zatemněním poněkud ztlumenou. Rudé ohně nad komíny hučely do noci a nakonec zmizelo za zaklapnutými dveřmi vagonu i to.*¹³⁹

Celý odstavec je prosycen nadějí, bezpečím i příslibem budoucnosti. Jejými signalizátory jsou motivy cesty, vlaku, semaforu a především zelené barvy, která tento celkový dojem podtrhuje nejvíce. Na druhou stranu je však tento líbivý moment rušen. Zelená barva na semaforu není zcela jasná a zářivá, ale kvůli okolnostem poněkud zastřená.

Zelená barva semaforu se dostává do kontrastu s realitou a skutečným světem. Rudé komíny pomalu, ale jistě mizí v dálce a pánové se už nemusí zabývat otázkou, k čemu tedy komíny vlastně slouží. Přesto tam stále zůstávají, byť skrytě, ale jsou tam a budou pořád, i když „vězňů“ se teď bezprostředně netýkají.

Arnošt Lustig do textu přidává jednu větu, ve které je skryta předzvěst smrti, jež je blíží, než se zdá. Rudá barva připomíná krev, zranění, smrt i vášeň, ale také stále pulzující život, avšak v tomto případě jde jen o běh pecí, které život berou. Továrna na smrt musí pracovat neustále.

Z výše uvedeného je možné vyvodit, že naděje je neustále konfrontována se signály krutého života v koncentračním táboře, navíc je jasné, že přestože židovští obchodníci

¹³⁸ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 68.

¹³⁹ Lustig, A.: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha 2005, s. 62.

některé skutečnosti vidět nechtějí, tak ony tu neustále jsou, i když se jich teď momentálně netýkají.

Každý má svůj osud, který ho vede určitým směrem. Lidé se sami snaží všemožně jej vylepšovat a posouvat podle svého přání. Když se to však někdy nedaří a celý svět se před jejich očima hroutí, tak stále platí moudré latinské přísloví *Dum spiro spero*.¹⁴⁰ Jestliže lidé mají sebemenší naději, jsou schopni zmobilizovat svoje síly, ale pokud tato nepatrná částička chybí, rezignují.

Posledním typem úpravy je vložení následující věty před přímou řeč. *Poručík Schillinger se postavil před ni a houkl: „Nu a na tebe, ty krásko z Jericha, to neplatí?“*¹⁴¹ Jedná se tedy o konkrétní vyjádření jednoho muže pomocí přímé řeči. Čtenář ví přesně, kdo ke Kateřině Horovitzové promlouvá, kdo se jí vysmívá a kdo ji ponižuje. Poručík Schillinger bude v závěru novely postřelen hlavní hrdinkou a snad právě proto je jmenovitě zmiňován ještě před celým incidentem, snad proto, aby si všichni jeho osobu lépe zapamatovali. Ve čtenáři tak zůstane jako muž, který si svůj osud také zasloužil.

3. 4. Shrnutí

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou byla Arnoštem Lustigem upravována jen velmi mírně. Změny, které byly v textu provedeny, nikterak nemění celkové vyznění příběhu. Jedná se hlavně o prohloubení kontrastu mezi naivitou pánů a nacistickou „hrou“.

Nově přidané pasáže, které pronáší pan Bedřich Brenske, se týkají především snahy o vzbuzení ještě větší důvěryhodnosti jeho slov a celé akce. Je možné z nich také vyčíst přenášení zodpovědnosti za vše, co se Židům děje na ně samotné. Nacisté se prostřednictvím pana Brenskeho odvolávají také na osud, který vše určuje.

Významně byla autorem rozšířena také pasáž týkající se pana Vaksmana a jeho úvah o soudobém myšlení svých vězňů. Významnou roli zde hraje poznání nacistické „všemocnosti“ a zároveň vědomí vlastní nemohoucnosti. Odpor tedy není možný, nacisté stejně vždy provedou to, co se bude hodit jim.

Všechny přidané pasáže je možné zobecnit a hovořit o jedné velké skupině změn. Tou je snaha o ještě větší vylíčení zřůdnosti a ironičnosti nacistického režimu pomocí psychologicky jemnějšího prokreslení postav. Jde tedy o zdůraznění morálního charakteru hlavních postav.

¹⁴⁰ Dokud dýchám, doufám.

¹⁴¹ Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha 2005, s. 111.

4. Dita Saxová

Tento román poprvé vyšel v roce 1963 v nakladatelství Český spisovatel. Arnoštu Lustigovi bylo v té době třicet sedm. Text románu se neustále vyvíjel. Autor jej stále rozšiřoval. Naposledy vyšla tato kniha v roce 2007 v nakladatelství Mladá fronta. Poslední přepracování je obohaceno o autorovy úpravy, které se týkají rozsahu i hloubky tématu a zároveň podtrhují jeho celkový význam. Poslední a první vydání *Dity Saxové* se liší o více než dvě stě stran.

Klíčovým motivem je příběh dívky Dity Saxové, která strávila dobu svého dospívání v koncentračním táboře. Jako jedna z mála „vyvolených“ měla to štěstí, že přežila. Po konci druhé světové války je tedy opět svobodná a může začít „nový život“, avšak její vzpomínky, které ji pronásledují na každém kroku, a svět, do něhož se po válce vrátila, jí brání znovu se začlenit do všedního koloběhu, přijmout ho a žít. Je poznamenána traumatem koncentračních táborů. Vrací se do společnosti, do které se nikdo z jejich blízkých nevrátil. Je sama. Na každém kroku ji provází zklamání. Dita Saxová v závěru knihy umírá.

Poslední vydání tohoto románu nese podtitul: *Příběh dívky, která přežila válku ale ne mír...* Tato krátká věta je přímo paradoxní, vzbuzuje obrovský zájem čtenáře a nutí ho přemýšlet o napsaném ještě dříve, než začne číst.

V rozhovorech, jež vedla s Arnoštem Lustigem Markéta Mališová a které vyšly v roce 2008 pod názvem *O ženách*, je Lustig dotazován také na vývoj románu *Dita Saxová*. Autor uvádí, že první verze se mu zdála být velmi filozofická, vážná a strohá. Byla to kniha, která vyžadovala doplnění a nenechávala ho dospět. Chtěl k ní připsat maličkosti a banality lidské existence, zkušenosti obyčejného všedního dne a zážitky, které neotřásají světem. V závěru potom Lustig uvádí, že při šestém vydání románu dospěl ke konečné verzi příběhu o dívce jménem Dita Saxová, jejímž životním mottem je věta: *Život není to, co chceme, ale to, co máme.*

Konkrétní úpravy, které vyplývají ze srovnání prvního a posledního vydání, jsou rozděleny podle obsahu do kapitol s názvem: *Upřesňování, Dita, Vzpomínky, Naturalistické líčení koncentračních táborů, Budoucnost, Poznamenání, Filozofie, Výjimečnost obyčejných, Motivace sebevraždy.*

4. 1. Upřesňování

Arnošt Lustig se vždy snaží o co nejuvěrnější zachycení skutečnosti. K tomu účelu slouží také konkretizace jednotlivých obrazů. V posledním vydání Dity Saxové je více popsán domov hlavní hrdinky. Čtenář teď získává přehled o tom, jak dům vypadal a jaká byla jeho historie. To navíc umožňuje lepší a ucelenější vhled do celého příběhu. Zároveň jsou čtenářům životy postav bližší, lépe si představí jejich každodenní život. V posledním vydání je například tento odstavec, který v prvním vydání ještě nebyl.

Dům byl už starý, jako většina domů v Lublaňské ulici, vystavěný na začátku století, měl čtyři poschodí, bez výtahu, půdu a bytelné sklepy, propojené až do Legerovy ulice během války, kdy sloužily při leteckých náletech jako kryty. Před válkou patřil dům Židovské obci. Za války tu nacisté skladovali modlitební a jiné zakázané knihy a hudební nástroje, harfy, piana anebo klarinety. Udělali z domu noclehárnu pro ošetřovatelky německého Červeného kříže, které projížděly s vojenskými transporty Prahou na východ a zpět. Jeden čas tu bydlely norské a dánské ošetřovatelky, krátce taneční soubor, který účinkoval pro německou armádu, nějaké pochybné zpěvačky.¹⁴²

4. 2. Dita

Při čtení prvního vydání knihy může čtenář dojít k závěru, že příběh vlastně hlavní hrdinku nemá. Velký prostor je věnován ostatním obyvatelům, kteří žijí v domě v Lublaňské ulici. Překvapivě velkou pozornost věnoval autor i zvířecím miláčkům Isabelly Goldblattové, jedná se o její kočky. Isabella je manželkou správce tohoto domu. Avšak poslední vydání obsahuje už jen nepatrné množství pasáží o kočkách. Vynechány jsou také některé dialogy Isabelly a jejího muže. Celý text posledního přepracování se více soustředí na osobu Dity Saxové.

Dita Saxová strávila za války tři roky v různých koncentračních táborech. Vzpomínky na ně se jí postupně promíchaly. Teď mohla začít klidně žít, stačilo jen, aby ze zevnějšku vypadala normálně. Tvářila se tak, že právě dospívá, přestože z dětských střevíčků musela vyrůst už mnohem dřív.

Novou informací je také to, že se Dita velice ráda bavila, probírala šatník s oblečením, chtěla se oblékat jako herečky, mít pro každý půlden jinou úlohu. Měla spoustu šatů, každé pro jinou příležitost, ráda se strojila. Bavilo ji česat se stopadesátkrát po každé straně a přitom vymýšlet nejvhodnější oblečení na večírek. V těchto chvílích z ní

¹⁴² Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 15.

tedy číší radost a nadšení, mládí, stejně tak dětská hravost a ženská rafinovanost. Může se zdát, že teprve teď si začíná svůj život naplno užívat.

K dalšímu doplnění došlo také v oblasti Ditina nitra. Stává se více ponořenou do svých myšlenek, do minulosti, neustále o něčem přemýšlí, vybavují se jí nejrůznější zkušenosti, všímá si mnoha drobností. Je možné tvrdit, že Dita Saxová od prvního vydání k poslednímu hodně vospěla. *Vyprávěla mu, jak divné bylo procházet se po roce 1945 kolem synagogy v Jeruzalémské, kterou za války nacisté rozbořili. Byla prázdná, bez lidí, jako zhaslá lampa. Pověděla mu, jak jí po válce připadalo směšné, že ve Veletržním paláci, kde bylo za Německa shromaždiště transportů, se točil kolotoč, na kterém se vozili děti i dospělí, a hrála pouťová hudba, zdálo se jí, že stačí překročit hranici, aby se člověk vrátil v čase nějakým způsobem o sto let. Může si snadno představit, jak se žilo v Rakousku-Uhersku.*¹⁴³

Dita si přála zapomenout na všechno, co se ve válce přihodilo, aby neměla strach z toho, co viděla, slyšela a zažila. Aby svoji minulost přijala, ale zároveň, aby ji nechala za sebou a nerozmazávala ji.

Nedokázala přijmout svůj budoucí úděl právě kvůli tomu, co prožila v minulosti. Ale nebyla spokojena ani sama se sebou. Moc si přála, aby nemusela nikomu ani sobě nic nalhávat, nějak se přetvařovat. Nechtěla se přizpůsobit, nedokázala žít ze dne na den, chtěla něco víc. Plán, vizi, smysluplnou budoucnost.

V posledním vydání románu je hlavní hrdinka ve světě mnohem více ztracena než v prvním. Svět se během války změnil, odcizil a Dita Saxová se ve svých úvahách vyrovnává s pocitem vytržení a následného navrácení se do normálního života. Nic jí však nezbylo, zmizeli rodiče, přátelé i známí, marně se snaží nalézt pevný bod, smysl svého života. *Ptala se ho, proč si připadá, jako by byla v Terezíně skoro veselejší než teď. Nechce si myslet, že je to tím, jak se přece jen těšila, až zase někoho ze svých lidí uvidí, jako by to bylo skoro snadnější než jistota, že nikdo nepřežije.*¹⁴⁴

4. 3. Vzpomínky

Dita Saxová je v posledním vydání zahloubaná více do sebe. Zaobírá se mnoha myšlenkami, vzpomíná na dění v lágrech, ale i na svoji rodinu. Toto kontrastní spojení je paradoxní v tom, že těch šťastných vzpomínek, tedy na rodiče a dětství ještě před vypuknutím války, je o dost méně. Jedná se například o nedělní procházky s rodiči, o vůni

¹⁴³ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 340.

¹⁴⁴ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 358.

jablek s medem, které maminka připravovala na židovský Nový rok, když se shromáždila celá rodina. Dita si také několikrát vybavuje prádelnu v Josefské ulici, kterou vlastnili její rodiče, jež hovořili o štěstí, když bylo dost práce. Mezi milé vzpomínky patří i několikrát zmiňovaný krásný bílý dům s velkou zahradou, který si rodiče přáli pro svoji dceru.

Avšak i ty příjemné vzpomínky na své blízké získávají někdy negativní konotace. Dita například pochybuje o chytrosti svého otce, když se dal tak snadno obelstít a zabít, a ještě předtím se nechal o vše okrást.

Lustigova slova jsou jasná, přímá, jednoznačná, bez ozdob či příkras. Svoji věcností působí velice drsně. *Maminka jednou řekla: „Vždycky a všude se najde někdo, kdo mě rád zabije, aniž by potřeboval důvod. Lidi se toho nemůžou nabažit, zabíjet bez důvodu.“*¹⁴⁵

Vedle vzpomínek na rodinu a dětství je román rozšířen také o vzpomínky na dobu strávenou v táborech a o neustálé pronásledování tehdejších děním, které ožívá ve snech. Není možné se jich zbavit. Jednou se Dita ve snu líbá se sympatickým modrookým esesákem, podruhé ji zachraňuje nějaký muž, když padá do skalnaté prohlubně. I po válce Dítě Saxové stále mnoho věcí připomínalo dobu strávenou v koncentráku. Benzínová pumpa jí připomněla německé stroje na drcení kostí, u kterých jeden čas pracovala. Dávala do pytlů prach z kostí, které se nespotřebovaly na mýdlo nebo klíh a používaly se v Německu jako hnojivo.

Text je obohacen i o kladné a humorné vzpomínání na minulost v táborech. Postava, která takto uvažuje, je především kamarád Dity - Andy. On si pamatoval vždy jen to dobré, to špatné buď zapomněl, nebo o tom nemluvil. V jeho podání se i koncentrační tábor Birkenau mohl zdát jako rekreace pro židovské dobrovolníky z Evropy. Vzpomínal například na to, jak poslouchal na rampě v koncentračním táboře židovskou nebo německou kapelu a ani proti jedné nic nenamítal. Vzpomínal také na to, jak se dostal do biografu, kde promítali film Bombardéry nad Lutychem. V paměti mu utkvěl i orchestr, jež hrál veselé písničky, slyšeli je i lidé před sprchami, kteří pak uvnitř dostali místo vody svou dávku cyklonu B. V jeho vyprávěních je patrná chlapecká hravost, nadsázka, ironie i schopnost nepřipouštět si vše, co ho potká. Možná je to dáno také tím, že se šťastnou náhodou dostal až ze „sprch“ zpět do tábora – do života.

Pár nových příjemných vzpomínek na léta války má také Dita Saxová. Starala se o děti, pro něž několikrát kradla věci ze skladů, které Němci sebrali novým transportům.

¹⁴⁵ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 17.

Jednou dokonce ukradla termosku a pro sebe župan, avšak dlouho z něj radost neměla, někdo ho zase ukradl jí. I přesto všechno se Dítě zdá, že se chovala dobře, možná nejlépe, jak v danou chvíli mohla.

Vzpomínky na život strávený v koncentračních táborech jsou všudypřítomné. V účastnících zakořeněné. Není možné se jim vyhnout, vybavují se vždy, i při sebemenší příležitosti, sebenepatrnějším detailu. *Paní Traubmanová měla na sobě černé rukavice, které Dítě připomenuly terezínského odšívovacího doktora, a při té příležitosti se Lízy zeptala, jestli nosila taky takové v Birkenau.*¹⁴⁶

Andymu Leboviči se při pohledu na plný stůl jídla vybaví výčitky svědomí, které ho přepadly tehdy, když si v předposledním lágru pochutnával na dvou vysušených kobylkách, které mu křupaly mezi zuby, a on nedal nikomu ani kousnout.

4. 4. Naturalistické líčení koncentračních táborů

Arnošt Lustig přidával do románu nové „informace“ o koncentračních táborech. Jedná se převážně o vzpomínky a vyprávění těch, kteří se v nějakém z nich ocitli. Text je obohacen o nové příběhy i o sdílení válečných zkušeností.

Líčení života v koncentračních táborech je v posledním vydání knihy dramaticky stupňováno. Nejprve se projevuje drobnými a téměř nepatrnými úvahami a vzpomínkami. Například na matky, které ztratily život, protože chtěly zůstat se svými dětmi, na děti, které se zachránily, protože nechaly jít rodiče samotné. Tyto náznaky zvrhlé nacistické morálky jsou stále více upřesňovány prostřednictvím konkrétních osob. Dita se jednou před esesákem musela celá svléknout jen proto, že měla vši. Záminka pro jakékoliv jednání se vždycky našla.

Další Ditinou vzpomínkou, kterou první vydání knihy neobsahovalo, je obava z toho, aby nemusela pracovat v mýdlárně nebo ve výrobě svíček, nebo sbírat tuk do sudů. *Víš, z jakého loje nebo tuku se to vyrábělo? Nebo sbíralo do sudů. Nemohla si zvyknout na myšlenku, že babička Olga je v kostce mýdla nebo ve svíčce.*¹⁴⁷

Dita vzpomíná také na dozorkyni v Auschwitz-Birkenau, která nutila ženy, aby před ní prokously hrdlo živé slepici. Pak se posmívala jejich zakrváceným ústům, tvářím a rukám.

Navíc je přidáno velké množství textu popisující nesmírné ponižení člověka v koncentračním táboře. Autor líčí, jak byla lidem podávána vodová polévka, v níž

¹⁴⁶ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 297.

¹⁴⁷ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 136.

plavalo zelí, rybí vnitřnosti a šupiny, jedli ji z holých dlaní nebo z plechových nádob, do kterých se v noci vyprazdňovali. Nechtěli žít, chtěli jen jíst. Z lidí se stávali jen živočichové. Tyto skutečnosti dostávaly všechny osoby do hrůzostrašného kruhu, mezi otupělostí a šílenstvím byla jen velice tenká hranice. Stávali se neteční k osudům jiných, dětí, rodičů, příbuzných i přátel, to byla jejich poslední sebeobrana, pak však někdy došlo také na netečnost k sobě samým. Ti nejmladší předstírali dospělost, protože pod patnáct let nikdo nepřežil, staří nad čtyřicet bohužel neměli co předstírat.

Postupně v knize přibývají scény ze života v koncentráku, které svým naturalistickým popisem nahání děs a hrůzu. Nově je přidán popis dění ve „sprchách“: *Takže dole zůstanou děti, staří a nemocní, těhotné matky. Nechtěl to dělat horší a nechal si pro sebe, jak si lidé ze zoufalství ukusovali prsty, nosy, uši a krváceli, vypichovali si lokty nebo klouby a špičkami prstů oči a řev postupně utíchal, protože místo vzduchu vdechovali plyn.*¹⁴⁸

4. 5. Budoucnost

Poměrně značně rozpracoval autor také motiv budoucnosti jako nevyhnutelné cesty, která v každém případě musí být smysluplná, musí někam vést. Jedná se však pouze o budoucnost hlavní hrdinky. V posledním vydání knihy je kladen velký důraz na Ditiny představy o budoucnosti, jež měla spojené především s postavou D. E. Hupperta – svého vyvoleného.

Právě teď, po válce, začala Dita Saxová žít. Toužila po věcech, které jí byly doposud odepřeny a o kterých myslela, že si je konečně zaslouží. Stále však nevěděla, jak to provést, proto ráda snila, představovala si svoji budoucnost – studium jazyků – divadlo – svatbu. To vše však stále zůstávalo s otazníkem. *Připadala si jako jarní země, která přestála zimu. Cítila to jako strom mízu, jež ho posiluje a stoupá od kořenů vzhůru.*¹⁴⁹

Byla moc krásná. Nikdy neměla nouzi o nápadníky, kteří ji měli upřímně rádi, ale ani o ty, kteří se chtěli jen na chvíli pobavit a jít zase o kus dál. Právě tento motiv lásky je v nejnovějším vydání románu podrobně rozveden. Je přidáno konkrétní vyznání lásky od chlapce jménem Fici Neugeborn, který Dita Saxové v dopise sděluje, že ji miluje tak, jak ještě nikdy nikdo nikoho nemiloval. Přestože se tato slova velmi pěkně poslouchají, pro Ditu není Fici tím, se kterým by si plánovala bílý domek, zahradu, děti, tedy svoji budoucnost.

¹⁴⁸ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 82.

¹⁴⁹ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 27.

Dita Saxová se zamilovala do D. E. Hupperta, jejich vztah je v posledním vydání více rozpracován. Svoji budoucnost měla spojenou s ním. Chtěla mu říct všechno, s ním si připadala jiná, úplnější a všechno bylo najednou také jiné, lepší a hezčí. Věřila, že nebude sama. Bude mít někoho, ke komu přijde a on přijde k ní. Pověděla mu, že by chtěla mít dítě s někým, kdo tomu všemu, co se dělo, rozuměl, tedy s ním. On byl tím, se kterým by se chtěla vrátit do „normálního“ života. Toužila s ním být dnes, zítra a navždy. Byla šťastná, když byli spolu, pomáhal jí zapomenout a přidržoval ji tady a teď.

Dita s D. E. Huppertem plánují společný program příštího dne, který se týká vyjížděky na koni, avšak nikdy se neuskuteční. Když ho po několika týdnech, kdy se jí neozval, uviděla na večírku, rozbušilo se jí srdce, byla schopná odpustit mu vše, stačilo jen, aby ji oslovil.

Její chování doprovází mnoho úvah. Přemýšlí nad tím, zda by s ním mohla žít, kdyby on chtěl žít s ní? Budou někdy schopni odevzdat se jeden druhému, sdílet společně v životě dobré i zlé, jak se říká?

D. E. Huppert měl o své budoucnosti jinou představu, byl velice činný a podnikavý, také se příliš nezabýval minulostí. To, že se Dita nepodařilo navázat s ním trvalý vztah, jí velice ublížilo.

Poslední vydání románu je obohaceno o mnoho úvah v dopisech Dity Saxové, které byly adresovány právě D. E. Huppertovi. Některé vůbec neodešly a z některých odešla jen část. Jejich nejdůležitější funkcí bylo umožnit hlavní hrdince otevřít své nitro a sdílet vlastní pocity, obavy a přání. D. E. Huppertovi píše, že jí stále moc chybí, i když je na sebe velmi pyšná, protože se naučila žít sama. V jednom z posledních dopisů mu také sděluje, že začala číst verše, protože on jí povídal, že když je na dně, čte čínské, řecké i latinské básně. Dita však ve všech těch verších vidí jen jeho a bolí ji z toho u srdce.

D. E. Huppert měl být pro Ditu Saxovou pevným a jistým bodem v životě. Chtěla by mu celá patřit a on měl patřit jí. Začala dokonce se sebeobviňováním a trápila se myšlenkami, které se týkaly toho, proč ji její vyvolený nechce. *Neměla v sobě, co v ní hledal, druh pokory a současně povzbuzení, inspirace, tisíce nepojmenovaných vlastností a činů, jakkoli nepatrných, které muž u ženy buď najde, nebo nenajde, a co z toho, často beze slova vysvětlení, vyplývá? Poprvé byla příliš trpělivá. Čekala dlouho. Až dostal strach podruhé. Poprvé ho vlastně sama vyzvala nebo svedla. Snad proto o ní pochyboval? Co udělala špatně?*¹⁵⁰ Dita zkrátka měla pocit, že v tomhle selhala.

¹⁵⁰ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 380.

Každý člověk k sobě potřebuje toho „druhého“ a Dita Saxová se diví tomu, proč k sobě nikoho takového nenašla. Vždyť pouze chtěla, aby ji měl někdo rád a ona jeho, aby se vzali, měli děti, aby našla smysl svého života, budoucnost, naději. Díky této skutečnosti si připadala téměř na samém dně, ale chtěla věřit, že jediná možná cesta v této chvíli musí být jen a jen vzhůru.

V závěru knihy jsou nově přidány další Dityny úvahy. Opět sama říká, že chce být šťastná, ale neví jak, tuší, že by měla od něčeho uprchnout, ale neví kam a za jakou cenu.

4. 6. Poznámání

Prožitek koncentračního tábora, který se stal prostředím mimo lidský svět, musel poznamenat každého, kdo s ním měl něco společného. Bývalé zkušenosti se promítaly do současného života těch, kteří jím prošli. Nebylo možné zbavit se nezapomenutelných a hrůzných zážitků. Ti, kteří válku přežili, se snažili o návrat k původnímu obyčejnému a hlavně normálnímu životu. Tento svět se však změnil a oni se do něj již nehodili.

Poslední vydání románu se od prvního odlišuje také rozsáhlým množstvím textu, který se týká pocitů vykořeněnosti těch, jež přežili. Nejen oni sami se na sebe najednou dívali jinak, ale podobným způsobem na ně nahlíželo také jejich okolí.

Lidé, kteří s koncentračním táborem neměli vlastní zkušenost, se na ty druhé dívali jako na „něco zvláštního“, možná snad zvláštně výjimečného, jak je patrné také z nově přidávaných slov pana Gottloba (majitele domu v Lublaňské): *Zvykali si, na co ostatní byli dávno zvyklí. Věděli něco navíc. Zdráhali se přijmout normální coby normální. Válka pro ně ještě doznívala, pokud v nich netrvala. Dívali se dozadu stejně jako dopředu a do stran. Nikomu, ničemu nevěřili. To mohl potvrdit. Měl s nimi svou zkušenost. Nemohl říct, ani že jsou změkčilí, ani otrlí. Teprve si o nich dělal úsudek. Byla v nich povýšenost, jaká je ve válečných vysloužilcích a invalidech. Nechali se vykrmovat zahraničními organizacemi, jako by jim vyčítali, že ti, kdo tyto organizace spravují, neprožili ani zlomek toho, co zažili oni, a proto jim nejsou povinováni díky.*¹⁵¹

Právě tím, že přežili, odlišovali se od ostatních, pro někoho to mohlo být výsadou, pro jiného handicapem. Všichni si museli zvyknout a přizpůsobit se: *Ze záhadného důvodu si tu kdekdo myslel, že má Tonička pod matrací přinejmenším podklad. (Ještě osm měsíců po válce si schovávala v posteli chleba, cukr a margarín.)*¹⁵²

¹⁵¹ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 69.

¹⁵² Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 33.

Dita Saxová se nedokázala smířit se světem, do kterého se vrátila, ani sama se sebou. Stále se jí vracely myšlenky na dobu strávenou v některém z lágrů. Na každém kroku jí něco připomínalo její minulost.

Dita ráda zkoumala a posuzovala lidi. Prosívala je svým neviditelným sítím. Chtěla by s nimi být v době války v koncentračním táboře? Jaké by to tam s nimi bylo? Jak by se chovali? Nechtěla by být raději sama? *Na začátku a na konci všeho byl život. To stačila pochopit. Byla v ní – jako v ostatních – chuť nenasycených, žádostivých, zvědavých, nedůvěra zklamanych. Projevy života, který popíral důstojnost a jehož neviditelné jizvy si nesla na duši.*¹⁵³

Pocity viny v Dítě Saxové vyvolávaly také úvahy o tom, že ona žije na úkor někoho jiného, i když navenek se chovala vždy velice vesele i sebevědomě. Pořád se nedokázala odpoutat od minulosti. Přestože se díky svým zkušenostem naučila nedávat všechno najevo, sama před sebou vlastní pocity utajit nemohla. V knize se často opakuje motiv nahoty, který je možné chápat jako stud, vinu, hanbu i úzkost. Dita Saxová se neustále potýkala s pocitem, že je nahá před očima všech.

Jiným příkladem, snad protikladem Dity, je postava Andyho Leboviče. V posledním vydání románu je mu věnována větší pozornost než v prvním. Byl obdařen optimistickým pohledem. Ve všem si dokázal najít to lepší. Po válce bral všechno tak, jako by to měl do pěti minut ztratit. Do všeho se vrhal po hlavě a s maximálním nasazením, zkrátka užíval si každou minutu, jak nejvíc mohl. Co však potlačit nedokázal, byl prožitek bolesti, cizí bolest cítil jako svou vlastní. Při dramatických scénách v kině, při scéně se zraněním nebo smrtí, zavíral oči. Ošklivilo se mu i to, že kluci, kteří studovali medicínu, přiznávali, že musí kuchtat žáby. Andyho Leboviče ovlivňovala doba strávená v ghettu také při výběru profese. Jeho ideálem bylo umět boxovat, doufal, že se tak jednou uživí. Dříve než se tak stane, chtěl by být kuchtíkem. V jeho přání se odrážel Terezín, kde být kuchařem znamenalo mnohem víc, než být v civilu před dobou koncentračních táborů bankéřem, členem parlamentu nebo ministerským předsedou. Pracovat v lágru v kuchyni bylo totiž terno. Pro Andyho povahu hlavně v tom, že mohl přidávat jídlo hezkým holkám.

Stejně tak jako Andy Lebovič uvažoval i D. E. Huppert, který ve svých úvahách rozvíjí myšlenky o nutnosti „pohřbít“ svoji paměť, vymazat to špatné a těšit se na to lepší. Minulost si připomínat nechce a plánuje si, že jestli bude mít někdy v budoucnu děti, nepoví jim, co se s ním dělo. Chce, aby jeho děti v životě potkaly jen to krásné.

¹⁵³ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 30.

Snažila se schovávat svoje slabosti, nemoci a chyby, aby jí to náhodou nepřitížilo. Slabí lidé totiž nepřežili. Všichni bývalí koncentrační vězni na sobě cítili poznamenání lágru. *Svět jim musel připomínat sopku, která s prodlevami vře a vrhá proudy živé lávy, až kam dosáhne, a ničí vše živé v okruhu výbuchu. A kam se vrátí jen ten, kdo včas utekl, přežil, ale kde už nebudou nikdy stejné životní podmínky jako předtím, počasí, nic. Zvykli si na kompromisy a přizpůsobili morálku situaci. O zákonech si mysleli svoje. Pravidla jim byla směšná.*¹⁵⁴

Koncentrační tábory jim vzaly nevinnost. Mnohokrát se museli v nemorálním světě chovat také nemorálně, aby sami přežili a nebo aby pomohli těm, na kterých jim záleželo. Tehdejší podmínky to vyžadovaly, ale společnost, do které se po válce vrátili, to nedokázala pochopit, natož přijmout. Pomalu, opatrně a často nedůvěřivě vstupovali do „normálního“ života. Byli jiní, neodvratně spjati se svojí minulostí. O svých zkušenostech z koncentráku nemluvili, snad jim to nešlo, snad nepočítali s tím, že by je někdo pochopil nebo možná ani nestáli o účast ostatních. Měli by cítit štěstí, svobodu i naději.

Neustále se však chovali tak, jako by o to, co si pořídili, měli v zápětí přijít. Byla v nich obrovská nejistota, v podvědomí totiž měli to, kolikrát o všechno přišli. Nedokázali se přesvědčit, že už to pominulo, že skončila válka a v zemi nebyli Němci.

Andy Lebovič přespával jednou za čtrnáct dní v lese, bez deky, snad aby si něco dokázal a myl se někde u řeky ledovou vodou. Zbláznil se nebo potřeboval vědět, že to všechno ještě vydrží nebo se snad jednalo jen o připomenutí toho, co nemělo být nikdy zapomenuto.

Dita Saxová se nakonec stala obětí fascinace vlastní minulosti. Vše bylo najednou marné a pomíjivé. V zimě se ráda dívala na holé stromy, které jí ve větru a sněhu připomínaly těla žen. Nahé a nezakryté, vystavené chladu a ledu, stály jako ženy v Birkenau. *Nikdy si nepřiznala, že stromy jsou jen stromy.*¹⁵⁵

Dita plně podlehla myšlence, že zkušenost z lágrů vydá za tisíce předsudků a strašidel, i kdyby tam člověk byl třeba jen jediný rok, měsíc nebo den. Ke konci románu už se jí zmocňuje zoufalství, připadá si vinná tím, že nedokáže všechno hodit za hlavu. Přemýšlí nad tím, jak je možné, že na povrchu je tak silná, a to jen díky tomu, že dorostla do správné výšky. Všichni si o ní myslí, že je šťastná, protože se vyzbrojila jistým typem úsměvu, který v ní ovšem zakrývá spíše rozpaky. Mrzí ji, jak je snadné ošálit ty ostatní, kteří snad ani nemají zájem proniknout pod povrch člověka. Všichni spolu jednají nebo se

¹⁵⁴ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 249.

¹⁵⁵ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 347.

společně baví, ale ani jeden toho druhého nezná. A jaká vlastně byla ona? Jak to bylo s ní a s těmi druhými? Chtěla být šťastná, má na to jistě právo, vždyť nikdy nikomu nepoložila do cesty ani třísku.

4. 7. Filozofie

Poslední vydání románu je však také odlehčeno přidáním několika anekdot, které většinou pocházejí z úst Andyho Leboviče, což je pro jeho postavu typické a dokresluje to jeho pozitivní vnímání světa: *Ptal se jí, jestli ví, jaký je rozdíl mezi Židem a Angličanem. Anglán zmizí bez rozloučení. Žid se rozloučí desetkrát, ale neodejde.*¹⁵⁶

Další anekdota pochází z úst Dity Saxové: *„To mi připomíná anekdotu o papouškovi na Titaniku,“ smála se. „Hádali se. Papoušek večer co večer zlobil, když kouzelník nechal zmizet z cylindru králíka, holuba, šátek. Pak narazili, kouzelník se držel klády, byla noc, ledová voda a zuřivý papoušek se táže kouzelníka: A teď mi řekni, ty chytráku, cos udělal s tou lodí?“*¹⁵⁷

Podobných anekdot je v posledním vydání Dity Saxové několik. Pro ilustraci je vybrána ještě jedna. *Jako v té anekdotě z války, jak si pan Adolf Kohen jde změnit jméno a úředník mu chválí záměr a táže se, jak se chce pan Kohen jmenovat teď, a pan Kohen řekne Zdeněk Kohen.*¹⁵⁸

Poslední vydání je oproti prvnímu rozšířeno také o mnohé vážnější myšlenky a otázky. Jednou z nich je přeměna světa po válce, ve kterém se najednou nedalo žít. Svět, do kterého se Dita Saxová a její spoluvězni vrátili, se změnil. Zdál se jiný i lidem, kteří nebyli nuceni strávit část svého života v některém z koncentračních táborů. Svět se stává místem surovosti, hanby i lhostejnosti. Aby se v něm nebylo možné ztratit, bylo nutné být jako on, brát vše lehce, netrápit se výčitkami svědomí, jestli bylo někomu ublíženo, chladnokrevně využívat příležitosti a příliš se nezaobírat jinými lidmi, udělat vše pro vlastní prospěch.

Dita i v takovém nepřejícím světě dospěla v ženu, která se zabývá stejnými otázkami jako všechny ostatní. Neví, s čím se dokáže spokojit, do jaké míry může být závislá na muži, nebo musí spoléhat jen sama na sebe?

Významným rozpracovaným filozofickým motivem je také budoucnost. Nutnost dívat se za jakékoliv situace jen dopředu, nezabývat se minulostí. Být dál. Nevzpomínat na

¹⁵⁶ Lusitg, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 86.

¹⁵⁷ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 151.

¹⁵⁸ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 211.

to, co někdy ublížilo. Tito mladí lidé se však mohli nutit zapomínat, ale svět šel dál svou cestou. Přestože jim bylo tolik ublíženo, nemělo by cenu pamatovat si ty nejsurovější lidi nebo věci, protože v konečném důsledku by ubližovali zase jen sami sobě.

Z úvah o koncentračním táboře se nemůže vytratit motiv důstojnosti, hrdosti, šílenství, hrůzy, ale i odvahy. Kolik toho všeho mohlo v těchto lidech zůstat, kolik Němci zničili? Selhal Bůh nebo selhali oni sami? Děti Ditiných dětí a jejich děti budou ještě po mnoho let slyšet ozvěnu toho, co potkalo jejich babičky, které nikdy neviděly.

V posledním vydání autor doplňuje také informace o židovských zvycích, například o tom, proč se dávají kamínky na židovské hroby.

Poslední vydání románu oproti prvnímu je obohaceno o mnoho úvah, které se týkají existence člověka, smyslu života i jeho poslání. V určitých chvílích si tyto otázky pokládá snad každý, proto jsou nadčasové a všeobecně platné. *Život není to, co máme, ale to, co chceme? To nejlepší může být to nejhorší? Tiskla paže k tělu celá zkřehlá. Proč se člověk narodil? Komu jsem přinesla štěstí? Komu jsem ho vzala? Kdo ho vzal mně? K čemu jsem přežila? Vracelo se to k ní jako vítr. Kde bylo trvalé poznání, jistota, která by zbavila dotěrnosti otázku, co bude dělat zítra, jak a s kým? Jak je možné k něčemu přijít, aby si člověk zachoval čisté ruce a necítil se jako žebrák, o kterém se jen říká, že nikdy nezabloudí.*¹⁵⁹

4. 8. Výjimečnost obyčejných

Obyčejní lidé jsou často hrdinové, nemusí vynikat neobvyklou silou nebo nadstandardními schopnostmi, stačí, že tu jsou a ví, co mají v rozhodující situaci udělat. Pro Bohumila Hrabala by to byly „perličky na dně“, pro Arnošta Lustiga již zmiňované „démanty noci“.

S výjimečnými lidmi je možné potkat se kdekoliv. Co je potřebné k tomu, aby byl někdo vnímán jako člověk, který si zaslouží obdiv ostatních? Každý je pro někoho tím jediným a správným, ke kterému chová úctu, nebo k němu dokonce vzhlíží. Ten, který učiní někoho šťastným, si zaslouží obdiv i úctu vždycky. Je snad samozřejmé, že se nemusí jednat v mnoha případech ani o hrdinské činy. Často stačí všední drobnosti. Takového člověka je možné potkat doma, na ulici, v práci, ale mnozí, kteří prošli koncentračními tábory, ho potkali hlavně tam. Vždyť kde jinde než ve vyhrocených situacích je nejlépe poznat povahu ostatních. Pro Ditu Saxovou by to mohl být například

¹⁵⁹ Lusitg, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s 416.

muž, se kterým musela nosit v Auschwitz-Birkenau po cestě mezi dvěma lágry kameny, on za ni bral ty větší, aby je nemusela nosit sama.

Výjimeční jsou také lidé, kteří přežili koncentrační tábory a po válce se vrátili domů. Na jejich životech je cosi fascinujícího, tajuplného. Museli si opět zvyknout na „normální“ chod běžného dne. Každý se se svým osudem musel vypořádat sám. Dita Saxová se z války vrátila jako dospělá a zároveň také vyzrálá žena. *Byla ještě dítě, když se to stalo. Snažila se najít někoho, komu by se dalo věřit, jak zas uvést věci do pořádku. Jaktěživ ji nikdo neslyšel reptat. Nebo zbytečně vzdychat. Naopak, měla smysl pro humor. Nelitovala se. Aspoň navenek ne, aby tím snad někoho neobtěžovala. Je to druh síly, který ani nevypadá jako síla.*¹⁶⁰

Výjimečným člověkem byl také Andy Lebovič, o jeho odhodlání brát jen to dobré je psáno již výše. Díky jeho pozitivnímu přístupu mu po válce „patřil“ svět. Vše bral s nadhledem. Neřekl nikdy vše, co si myslel, nezvyšoval hned hlas a nesliboval hory doly. Ve správnou chvíli dokázal mlčet. Byl veselý a uměl povzbudit. Neobtěžoval svými náladami druhé. Jemu stačilo, aby se ráno probudil a viděl, že vidí, že slyší, má obě ruce, obě nohy a nic ho nebolí, a hned se cítil šťastný. Byl pokorný a vděčný za to, že žije. Andy Lebovič byl mladík, který se snažil vidět jen to dobré, špatné buď zapomínal, nebo dělal, že se to nestalo. *Navzdory všemu, co měl za sebou, vycházelo z Andyho jeho neviditelné sluníčko, požitek žít.*¹⁶¹

Přesto všechno, co se jemu a jeho blízkým stalo, byl Andy schopný věřit lidem. Byl přesvědčen, že se na světě ještě najdou dobří lidé. *Jestliže má někdo navzdory všemu ještě i po válce své lepší vlastnosti, projeví se, aniž je musí někdo nahlas připomínat.*¹⁶² A právě i v tom tkíví výjimečnost obyčejných lidí, nejsou potřeba hrdinská gesta, stačí obyčejná slušnost.

V duchu Lustigovy filozofie vítězů lidé, kteří možná byli poraženi, ale nikdy nebyli poníženi. Když Němci dobývali ve varšavském ghettu poslední bunkr a vyháněli povstalce slzným plynem, chtěli, aby povstalci viděli sami sebe poražené, než je zabijí. První člověk v bunkru prý ze všeho nejdřív zastřelil svou matku, pak sebe. Němci je viděli poražené, ne ponížené.

¹⁶⁰ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 98.

¹⁶¹ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 91.

¹⁶² Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 84.

4. 9. Motivace sebevraždy

Závěrečná část knihy, tedy Ditin pobyt v Grindewaldu ve Švýcarsku, kam odcestovala s vizí lepší budoucnosti, se od prvního k poslednímu vydání rozrostla o více než šedesát stran. Byla tedy značně rozpracována „předehra“ dramatického závěru.

V autorských úpravách posledního vydání najde čtenář změny popisované již výše. Opět se jedná o Ditinovy vzpomínky na rodiče a dětství, na dobu strávenou v koncentračních táborech, o sny i o úvahy o budoucnosti. Svůj rozsah a tedy i podobu změnily ve velké míře dopisy, které Dita Saxová psala své lásce D. E. Huppertovi.

Dita Saxová přijímá za své tvrzení, že člověk, když se stěhuje, mění jen hvězdy nad hlavou, ne svou povahu. Nicméně pronásledována svojí minulostí není jen ona, což dokládá nově přidaný text. *Na švýcarské straně se švýcarský lékař v karanténě rozčiloval, jak jsou židovské děti neukázněné. Bránily se injekcím, nechtěly se sprchovat, než je pustili do Basileje. Doktor křičel: „Jestli nepřestanou vyvádět, vraťte se s nimi do Prahy a my si vezmeme německé děti.“*¹⁶³ Kdo nežil v koncentračním táboře, nedokázal pochopit, co bývalí vězni cítili a co je děsilo. Nově přidaná pasáž ukazuje i to, že traumata z koncentračních táborů nechápala ani švýcarská inteligence.

Ani Švýcarsko tedy Dítě nepomohlo zdolat tíživé vzpomínky, neustále se probírala vlastním nitrem. Přiznává se, že si ráda přehrává obrázky ze své minulosti, jako by to bylo jeviště, kde hraje a současně se na ně dívá. Navíc v noci nemůže často spát, cítí v sobě napětí, ale neví z čeho, bezdůvodnou úzkost i svoji opuštěnou duši. Stále si něco představovala, ale nedokázala přijmout to, kým je, zároveň v ní byla také obrovská hrdost i vzdor. Nově autor přidal také myšlenku o kosmickém a lidském čase. O tom, že nemůže být dnes, aniž by uplynulo včera. Kosmický čas plyne lineárně, nevrací se. Lidský čas se odlišuje, protože jeho každé tady a teď obsahuje také včera a zítra. Lidský čas Dity Saxové znamenal dobu strávenou v koncentračních táborech. Nemusela o tom mluvit, avšak tento čas se stal její součástí.

Ze všech předchozích úprav krystalizuje jeden společný motiv, a to samota či odcizení. Tento prvek je umocněn pobyt v cizině, ve které si Dita začíná idealizovat svůj domov v Praze a osoby s ním spojené, a uvědomuje si, jak moc je opuštěná, přestože na první pohled opět vypadá velice spokojeně a vyrovnaně. Příkladem její bezstarostnosti a spokojenosti mohou být další nově přidané anekdoty nebo dopisy, které píše domů a zdůrazňuje v nich, že je samostatná, že by z ní všichni měli radost, protože ona už ví, jak se

¹⁶³ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 339.

o sebe postarat. Na druhou stranu většinu svých dopisů ani neodešle, píše sama pro sebe a se sebou. Potřebuje si všechno ujasnit a probrat svoji situaci, bohužel nemá s kým. „*Já vím, Dito. Víc než kdo jiný trpěla a trpí nemocí nedůvěry a osamění hrstka lidí, kteří se vrátili z války a z táborů příliš mladí, než aby mohli být ponecháni jen sami sobě, a příliš vyspělí, než aby dovolili někomu, aby se o ně staral.*“¹⁶⁴

Také v poslední části knihy si Dita znovu vybavuje dění v koncentračních táborech. Opět stačí jeden nepatrný podnět, který v ní vyvolává mnoho vzpomínek. Znovu se jedná o velmi drsné obrazy, které hlavní hrdinku pronásledovaly. Jedná se například o tento nově přidaný text: *Holky nad dvacet už v polních nevěstincích pokládali za přestárlé. Nikdo si nemusel dělat starosti, co s nimi bude, až se opotřebují. Většina sloužila kratčeji než od menstruace k menstruaci. Tři neděle. ... Z jednoho polního nevěstince Ost prý vypouštěli ráno děvčata do pšeničného pole a směli je střílet jako koroptve. Některé za jednu noc už stejně nebyly k použití. Pro Hitlerjugend to byla ideální cvičná střelba na pohyblivý terč.*¹⁶⁵

Rozpracovaným motivem v posledním vydání a v závěrečné části románu je také motiv erotiky. Dita Saxová se častokrát cítí jako „lehká holka“. Zdaleka už nepůsobí tolik naivně a nevinně. Je to dáno hlavně tím, že ztratila všechny iluze o vztazích. Kvůli životnímu zklamání viděla téměř všechny muže jako ty, kteří si s ní chtějí jen na chvíli užít a potom rychle zmizet. Seznámení s chlapcem pro ni ke konci knihy byla jen tři slova: pozvání, svačina, postel. A pak nic. I nadále však zůstává pro své okolí velice sympatickou a přitažlivou ženou. To dosvědčuje mnoho mužů, jež se o ni ucházeli.

Poslední milostný zážitek Dity Saxové se přihodil v noci těsně před její smrtí. Dita šla sama a dobrovolně do pokoje dvou mladíků, se kterými tančila, nejprve oblečená a potom už jen nahá. Poslední vydání je obohaceno o Dityny drsné úvahy o sobě ve společnosti výše zmíněných pánů. *Jsem kurva, říkala si. Bezpochyby. Jak říkal Andy Lebovič, když odcházeli z jarního večírku v Sia, každá kurva byla jednou panna. Jenom děvky si takhle vykupují teplo, společnost a výhled na zítřka, když ne rovnou peníze, a mění uprostřed pravidla hry, která už začala, nebo dokonce skončila. Měla by to tak dělat ještě padesát let? Ze dne na den, z noci na noc?*¹⁶⁶

Přesto všechno je Dita velmi optimistická, věří, že bude žít do sto dvaceti let, proto si o ní někteří myslí, že se musela velmi dobře narodit, že měla v životě štěstí. Chtěla se i uvnitř cítit bezstarostně tak, jak navenek vypadala. Nikdy nepřestala plánovat, přemýšlela

¹⁶⁴ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 346.

¹⁶⁵ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 387.

¹⁶⁶ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 410.

o budoucnosti a o tom, kam pojedete, s kým se potká, kdo na ni bude čekat. Nikdy se z ní nevytrátily tisíce otázek, jež ji pronásledovaly až do konce. Přesto se v závěru knihy nově opět ptá po smyslu své existence. Chce přijít na to, proč není spokojená sama se sebou. A stále ještě moc dobře neví, co vlastně chce – nic si nenamlouvat, nelhat, mít svou vůli.

V posledním vydání je konec – smrt – Dity Saxové naznačován na mnoha místech knihy. Ve čtenáři se probouzí předtucha smrti hlavní hrdinky. Dita Saxová je totiž více než v prvním vydání románu zaujata horami, skalami, sněhem i sluncem. Mnohokrát ji napadlo zajít k ledovci. Častokrát přemýšlela o zemi, která je pod sněhem a ze které se probouzí život, jež se rodí každý rok znovu a znovu. Tyto představy v ní vyvolávají pocity trvalosti, pomíjivosti, marnosti i naděje. Stojí mimo štěstí a neštěstí. Také ji několikrát napadlo, že by jí nevadilo být mrtvá, i když se za tuto svoji „slabou“ myšlenku styděla. Sama si myslela, že svět pro ni není to nejvhodnější místo. *Podléhala nutkání vyškrábat se nahoru a mít nad sebou modrou oblohu a pod sebou svět zbavený všech přímísenin, jen sníh a skály, jako ledové plošiny a strmé hladké svahy, s pevnými cestami, vymezenými ocelovými kůly a těžkými řetězy, a vdechovat pryskyřici a ostrý studený sníh trhající plíce. Sílu ze středu Země, ze středu vesmíru.*¹⁶⁷

Zároveň je tento citát dokladem nejdůležitější potřeby hlavní hrdinky, a tou je smysl, pevný bod, kterého by se mohla ve svém vratkém životě přidržet. Jak je uvedeno již výše, záchranným „kruhem“ pro Ditu měl být její přítel D. E. Huppert. V jednom z dopisů mu píše: *Doufám, že se oteplí a nachlazení zmizí a získám, co hledám, nějaký pitomý vnitřní mír. To je, po čem toužím ze všeho nejvíc.*¹⁶⁸

Dita Saxová potřebovala v posledním vydání více než v prvním najít smysl svého života, místo, ke kterému směřuje, domov a rodinu. Proto stále doufala a těšila se, že se jednou s D. E. Huppertem shledají.

Mnohem dříve však Dita nachází jiný pevný bod, a to právě v horách, v pevné skále, v zemi, v opětovně se probouzející půdě a ve slunci, v kouli, která nikdy neuhasne. Tyto věci zůstávají vždy na svém místě. Dita se konečně mohla spolehnout na něco, co tu bude stále pro ni. Konečně mohla zakotvit a někam patřit. *V dáli viděla nepřístupné horské strže, rokle, kam se nikdy nedostali lidé. Měla v hlavě vesmír, kde se všechno spojuje. Věci, které jsou silnější, a přece s nimi musí bojovat, jako by nebyly v přesile. Výlet, který někdy člověk podnikne do nejtajnějších chodeb své mysli, aby se propojil se svým stínem, se svým osudem, nebo se s ním utkal, usmířil, protivil se mu, zradil ho či přelstil, na okamžik, na*

¹⁶⁷ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 343.

¹⁶⁸ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 360.

*kus dne, zlomek noci, rána. Věci, které nejdou vyslovit, které nikomu nesvěřujeme. Nebyla to jen otázka sebezapření. Opravdu je tak směšné, že chci být šťastná? A že nevím, jak? Až kam, jak daleko, k jaké neviditelné hranici přežít? Od čeho uprchnout? Za jakou cenu?*¹⁶⁹

Byla na místě, na kterém chtěla být už mnohokrát. Na vrcholu hory, když začalo svítat. A tehdy pocítila sílu života, svoji vlastní existenci. Cítila uraženou hrdost i ješitnost, strach z budoucnosti, zklamání i očekávání. Natahovala ruce dopředu, chtěla se v duchu dotknout něčeho, co bylo před ní nebo co teprve přijde, chtěla, aby to bylo hmatatelné.

4. 10. Shrnutí

Nově přepracovávané první vydání *Dity Saxové* svědčí o tom, že autor má k tomuto svému životnímu tématu neustále co říct. Avšak více než dvě stě stran nového textu nemění zásadním způsobem smysl tohoto díla.

Z přidaných stran je možné vyčíst, že Arnošt Lustig se jednoznačně více soustředil na postavu hlavní hrdinky. Celý text je více o ní. Dita Saxová jako by v posledním vydání vypsěla. Je více zaměstnána svým nitrem, otázkami, které ji tíží, a zároveň nadějí a radostí, ale i pořádnou nejistotou z nadcházející budoucnosti. S tím souvisí skutečnost, že Dita Saxová klade mnohem více otázek nejen sobě, ale i svému okolí. O všem více diskutuje, ptá se, protože sama neví, to umocňuje pocit zmatku i zoufalství, protože je více sama. Nikdo jí nerozumí.

To, že Dita dospěla, potvrzuje také skutečnost, že v posledním vydání románu je jen nepatrné množství textu, který se týkal hudby, skladeb, písní. Dita Saxová si už tak často neprozpěvuje své oblíbené songy a ani je tolik neposlouchá. Právě motiv hudby, který vyvolává konotace mládí a bezstarostnosti, je v posledním vydání značně oslaben.

Skutečnost, že hlavní hrdinka působí více dospěle, dokládá také pasáž, která se týká nákupu zlatého náramku, jež si Dita mohla dovolit díky dědictví po svém strýci Karlovi. Když vchází do zlatnictví v prvním vydání, cítí se být velmi nejistá. V posledním vydání románu tento pocit nejistoty mizí.

Velkou část přidaných informací v posledním vydání *Dity Saxové* zabírají také vzpomínky a vyprávění, které líčí životy a osudy těch, kteří prošli koncentračními tábory. Větší důraz je kladen také na drsnost a krutost těchto zážitků. S tím na druhé straně kontrastují přidané anekdoty, které v prvním vydání zcela chyběly.

¹⁶⁹ Lustig, A.: Dita Saxová. Praha 2007, s. 415.

V posledním oddíle románu, který je ze všech čtyř částí nejvíce rozvinut, je kladen větší důraz na pocity osamění, ztracenosti a beznaděje. Také je více než v prvním vydání rozpracován motiv „kotvy“ – pevného bodu, který je v životě nutností, proto jej Dita Saxová hledala od začátku svého příběhu. Jediným možným východiskem z nejistoty a chaosu pro ni byla tedy nakonec smrt spojená se znovuožívající zemí, nehasnoucím sluncem a pevnou skálou. To byly jediné neměnné a jisté věci, které Ditu ohromily a zároveň ji přijaly.

Text románu *Dita Saxová* „zrál“ společně s autorem a s jeho potřebou znovu a lépe popsat, podat, informovat, dokreslit, a tím vystihnout podstatu příběhu, která však zůstává stále stejná.

Závěr

Arnošt Lustig ztvárňuje příběhy podložené autentickou životní zkušeností, která je nesnadno sdělitelná mimo jiné pro svou otřesnou iracionalitu. Dění okolo Židů za druhé světové války zachycuje objektivně a realisticky věrně tak, aby mu čtenáři uvěřili. Holocaust či šoa se pro něho staly životními tématy. Ve středu jeho zájmu stojí zranitelný člověk, který se ocitá v prostředí, v němž nemá žádná práva, dokonce ani právo na holou existenci. Právě v takovémto prostředí, ve kterém se každý musí „bít“ o vlastní život, dochází ke zkouškám charakterů. Je prověřována osobní síla každého člověka. Nejvyšší lidskou hodnotou je potom schopnost člověka zůstat mravně čistým, nedopouštět se bezpráví na ještě větších obětech jen proto, aby si sám v těžké situaci pomohl. Arnošt Lustig se ve svých knihách snaží předávat svědectví dalším generacím, aby se zločiny páchané na Židech nebo jiné skupině obyvatelstva již nikdy neopakovaly.

V několika rozhovorech byl Arnošt Lustig tázán na to, proč přepracovává své knihy. On zcela jednoduše odpovídá, že jeho postavy ho nenechávají dospát, přicházejí k němu a rozmlouvají s ním. On nad nimi přemýšlí, rozebírá jejich příběh a vymýšlí, jak je ztvárnit co nejlépe a nejpřesněji, jak by se jejich osud mohl dál vyvíjet. Tyto své úvahy potom zakomponuje do již dříve vydaných knih.

Lustig samozřejmě při prvním vydání své knihy neuvažuje o tom, že je nehotová, v tu chvíli ji považuje za dokončenou. Nicméně, jak on sám tvrdí, už příští den ho napadnou další prvky, které by stály za doplnění a posouvaly by tak jeho příběh ještě o kousek dál, do absolutní, ideální podoby, kterou má ve své představě.

Arnošt Lustig je autor, který napsal ve třiceti a potom v sedmdesáti letech tytéž příběhy, jež se odlišují zráním a vývojem autora i dobou, v níž vznikly. Pohled na svět a problémy v něm se během života vyvíjí, tříbí. Také je zřejmé, že jinak se na situaci dívá zralý muž a jinak starší pán, přestože jeho hodnoty zůstávají většinou stejné. Zároveň se v autorově mysli s odstupem čtyřiceti let mohou vybavovat další vzpomínky nebo jen útržky, které potřebuje nově sdělit. Je tedy možné, že **jeho texty mají dvě etapy myšlení, dvě etapy jeho zkušeností.**

Za zmínku stojí také to, že Arnošt Lustig své knihy ve většině případů pouze doplňuje, k jejich obsahu přidává, ale téměř nic neubírá. To opět souvisí s tím, že v jeho mysli vystupují další podrobnosti, jež chce sdělit.

Pro zjišťování toho, jak se jeho texty vyvíjejí, jsem použila tři knihy různého žánru. Nejméně pozměněna byla *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, avšak i v ní jisté úpravy

jsou. Ostatní dvě *Noc a naděje* a *Dita Saxová* byly od prvního do posledního vydání rozšířeny o více než polovinu původního počtu stran. Nově přidané pasáže jsem rozdělila podle obsahu do čtyř skupin.

První skupina změn se dá shrnout pod pojem **konkretizace**. Do tohoto oddílu je možné zařadit všechny nově přidané vnější popisy prostředí i postav. Nově je také popsáno kruté zacházení s lidmi, jejich ponižování. Stejně tak by sem patřily vzpomínky, jejichž prostřednictvím poznává čtenář další okolnosti příběhů.

Druhou skupinu by tvořil **kontrast**, který je základním stavebním prostředkem próz Arnošta Lustiga. Do protikladu jsou nově postaveny mnohé prvky. Jedná se o hravost a nápaditost dětí jako protiklad ke strnulému koncentračnímu systému, duševní svěžest mladých lidí a ubíjející vnější prostředí, líbivá slova a realita, síla ducha a jeho pokořování.

Prohloubení **psychologie postav** je další nedílnou součástí dotvořených textů Arnošta Lustiga. Zabývání se postavami je nejmarkantnější v románu *Dita Saxová*. V mnoha příbězích je zachycen těžký duševní zápas, který se týká možnosti výběru nejvhodnějšího činu. Zároveň však postavy v nově přidaných pasážích docházejí k poznání a uvědomění si vlastní hodnoty.

Poslední skupina změn je shrnuta pod pojem **reflexe**. Židé zavření v ghettu se snaží pochopit, proč se tam ocitli a kvůli čemu. Z toho důvodu se často ptají ostatních a hlavně sami sebe na to, kdo za tuto situaci může, jak a proti čemu se provinili. Touží pochopit systém tohoto světa, válku, i to, co vede člověka k tomu, aby zabíjel nevinné a bezbranné. S tím souvisí tázání se na smrt. Zároveň se zajímají, co bude se světem, až tahle doba skončí. Hledají absolutní pravdy, jistoty a rozjímají o nich. Nakonec dochází k poznání, že ve světě, v němž přestaly platit základní morální zásady a nikdo si najednou není jistý tím, co je dobro a co zlo, zůstává člověku, jemuž bylo odebráno téměř vše, jako jediný majetek jeho duše a záleží jen na něm, jak s ním naloží. Do reflexe je možné zařadit také přidané úvahy o budoucnosti jako nutné a dosud nenaplněné cestě, o níž je možno zatím snít. Motivy budoucnosti se vždycky týkaly základních lidských hodnot. Většinou jde o touhu po klidném životě s vyvoleným partnerem. Čtenář však často cítí, že sny zůstanou nenaplněny.

Kvůli dvojnásobnému počtu stran, jimiž se první vydání liší od posledních, s výjimkou *Modlitby pro Kateřinu Horovitzovou*, je zřejmé, že jeho úpravy „neocení“ studenti, kteří čtou jeho knihy pouze jako „povinnou četbu“. Pravděpodobně raději sáhnou po tenčím vydání, v němž se dozví stejný příběh, jako kdyby četli jeho konečnou podobu.

Faktem je, že první vydání *Noci a naděje* i *Dity Saxové* bylo velmi stručné, čtenářům by se mohlo zdát až strohé. Mnohé situace byly naznačeny pouze jednou větou a dále nerozváděny, přesto k pochopení podstaty příběhu stačily. Nově přidané pasáže se snaží ukázat problematiku života v koncentračním táboře komplexněji, což čtenář více uvítá u dějových pasáží spíše než u úvahových, v nichž se může „ztráct“. Děje se totiž může při reprodukci knihy zachytit. Avšak Lustigovy knihy nevypráví jen „poučný“ příběh, jsou místem, v němž je možno zamýšlet se nad krutostí, osudem, smyslem existence i hierarchií hodnot. Každý čtenář, který po jeho knize sáhne, by toto měl mít na paměti.

Ze všech tří srovnávaných knih vyplývá, že nově přidané pasáže příběh zásadně nepozměňují, posouvají ho však do filozofičtější roviny. Volný prostor, který vlastně může být doplňován neustále, vyplnily v posledních vydáních další popisy, úvahy a otázky, které se postupem času v Lustigově mysli nahromadily. Postavy všech povídek z *Noci a naděje* jsou čtenáři bližší, lépe chápe jejich pocity a snáze si představí danou situaci. Avšak přidané pasáže oslabují prvotní autenticitu a zážitkovou syrovost povídek. Poslední podoba *Dity Saxové* se může jevit jako méně přehledná, jelikož v ní Lustig neustále prolíná přítomné s minulým i budoucím, do posledního vydání jsou totiž přidány především úvahové a popisné pasáže.

Jestliže čtenář chce číst pouze o syrovém ději a o pouze naznačených úvahách, potom by měl sáhnout po vydání prvním. Pokud ho ovšem zajímá problematika holocaustu také z filozofického hlediska, bude mu lépe vyhovovat poslední vydání se všemi úpravami.

Použitá literatura

Primární:

Lusitg, A.: *Dita Saxová*. Praha: Československý spisovatel, 1963. 210 s.

Lusitg, A.: *Dita Saxová*. Praha: Mladá fronta, 2007. 419 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Československý spisovatel, 1964. 115 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Československý spisovatel, 1967. 218 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Mladá fronta, 1990. 142 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Hynek, 1997. 145 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha : Andrej Šťastný, 2003. 158 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Euromedia Group, 2005. 125 s.

Lustig, A.: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2008. 244 s.

Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha: Naše vojsko, 1958. 159 s.

Lustig, A.: *Noc a naděje*. Praha: Hynek, 1999. 319 s.

Sekundární:

Cinger, F.: *Arnošt Lustig zadním vchodem*. Praha: Mladá fronta, 2009. 309 s.

Janoušek, P., et al.: *Dějiny české literatury 1945 – 1989, I. (1945 – 1948)*. Praha: Academia, 2007. 431 s.

Janoušek, P., et al.: *Dějiny české literatury 1945 – 1989, II. (1948 – 1958)*. Praha: Academia, 2007. 549 s.

Dokoupil, B., et al.: *Slovník české prózy 1945 – 1994*. Ostrava : Sfinga, 1994. 490 s.

Janoušek, P., et al.: *Slovník českých spisovatelů od roku 1945, 2. díl*. Praha: Brána, 1998. 791 s.

Haman, A.: *Arnošt Lustig*. Jinočany: H & H, 1995. 103 s.

Haman, A.: *Česká literatura po roce 1945*. Praha: Fortuna, 1990. 107 s.

Holý, J.: *Holokaust v české, slovenské a polské literatuře*. Praha: Karolinum, 2007. 287 s.

Lehár J, et al.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998. 1058 s.

Lustig, A.: *Eseje*. Praha: Mladá fronta, 2009. 142 s.

Mališová, M.: *O ženách*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2008. 160 s.

Elektronické dokumenty:

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv-autoru/arnost-lustig/>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Rozhovor s Arnoštem Lustigem. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv-clanku/2653.html>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig: Láska na jednu noc. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv-clanku/2366.html>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig: Literatura je citová paměť. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv/rozhovory/2355.html>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Rozhovor s Arnoštem Lustigem. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv/rozhovory/2335.html>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig: Nepřítelem každého spisovatele je nuda. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/archiv/rozhovory/1462.html>>.

Festival spisovatelů Praha [online]. 1998 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig: Vzpomínka na rok 1968. Dostupné z WWW: <<http://www.pwf.cz/cz/vzpominky/950.html>>.

Pozitivní noviny [online]. 2009 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig - Jitka Vykopalová: Zralé úvahy o životě 1/2. Dostupné z WWW: <<http://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-2007050031>>.

Pozitivní noviny [online]. 2009 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig - Jitka Vykopalová: Zralé úvahy o životě 1/2. Dostupné z WWW: <<http://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-2007050027>>.

Věci veřejné [online]. 2009 [cit. 2010-01-25]. Arnošt Lustig: "Na ty roky se necítím". Dostupné z WWW: <<http://www.veciverejne.cz/kultura/clanky/arnost-lustig-na-ty-roky-se-necitim.html>>.

Resumé

Vývoj próz Arnošta Lustiga

Mým cílem bylo zjistit, jakým způsobem zasahuje Arnošt Lustig do svých již dříve vydaných děl a dokončuje je do definitivní podoby. Zajímalo mě, zda se jedná o nepatrná dokreslení příběhů, nebo zda se jejich smysl těmito úpravami zásadně mění. Zároveň jsem si také kladla otázku, proč úpravy provádí a jaká je jejich funkce a smysl. Za tímto účelem jsem si vybrala jeho tři knihy *Noc a naděje*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* a *Dita Saxová*, které se žánrově nepatrně odlišují.

První kapitola s názvem *Poetika Arnošta Lustiga* pojednává o jeho inspiraci, kterou bylo židovství, dobovém kontextu, v němž tvořil, tedy o druhé vlně válečné prózy, o monotematicnosti jeho próz – výlučně židovské tematické, a o jeho hrdinech, slabých a ponižovaných lidech, kteří, i když umírají, zůstávají morálními vítězi.

Druhá, třetí a čtvrtá kapitola se věnuje jednotlivým knihám. Je porovnáváno jejich první vydání s posledním. Jednotlivé přidané pasáže jsou potom utříděny do logických celků, jsou popsány a komentovány. Ke všem kapitolám je přidáno krátké shrnutí.

Závěrečná kapitola pojednává o výsledcích této práce. Lustigovo přepracovávání vydaných textů nemá výraznější vliv na průběh příběhu. Autor nejvíce přidává úvahové a popisné pasáže, které na jednu stranu děj retardují, na druhé straně ho posouvají do filozofičtější roviny, v níž je možno lépe pochopit problematiku holocaustu.

Cizojazyčné resumé

The Development of Arnošt Lustig's Prose

The aim of the thesis was to discover the processes of Arnošt Lustig's interference into his previously published work and giving them the final form. The author of this paper was interested in the changes being only supplementary additions of the story or if the meaning is significantly influenced by writer's editing. At the same time, the question about the reason, function and meaning of the changes was raised. For the research three Lustig's books, were chosen: *Noc a naděje*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* and *Dita Saxová*. They slightly vary in genre.

The first chapter *Poetics of Arnošt Lustig* deals with Judaism as his inspiration, context of the time period in which he was active – the second wave of War prose, the topics of his prose being rather mono-thematically from Jewish background and with his characters, weak and humiliated people who remain moral winners although they often die.

The second, third and fourth chapter are more about individual books. Their first publication is compared with the last one. The added texts are then sequenced into logical units, described and commented. All chapters contain short conclusion.

The last closing chapter presents the results of the thesis. Lustig's rewriting of published text does not have any strong influence on the story flow. The passages added are mainly considerations or descriptive enrichment of the text, on one hand retarding the work and on the other hand shifting the writing into more philosophical level. This aspect offers a deeper understanding of the holocaust issue.

Klíčová slova

Druhá vlna válečné prózy

Autorské úpravy

Židovství

Holocaust

Realita

Vina

Reflexe

Psychologizace postav

Kontrast